İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

RUSÇUKLU M. HAYRÎ'NİN BELÂGAT'İ
İNCELEME- METİN- TERİMLER DİZİNİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK

HAZIRLAYAN
Mehmet AKIN

MALATYA-2016

T.C.

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

RUSÇUKLU M. HAYRİ'NİN BELÂGAT'İ (İNCELEME- METİN- TERİMLER DİZİNİ)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN HAZIRLAYAN

PROF.DR. SÜLEYMAN ÇALDAK **MEHMET AKIN**

Jürimiz, ...tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu yüksek lisans tezini oybirliği /oyçokluğu ile başarılı bularak Türk Dili ve EdebiyatıAnabilim, Eski Türk Edebiyatı Bilim dalında yüksek lisans tezi olarak kabul etmiştir.

Jüri Üyelerinin Unvan Ad Soyadı imzası

1. **Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK**.....
2. Doç. Dr. Cafer MUM.....
3. Doç. Dr. Nazmi ÖZEROL.....
4. .....
5. .....

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ..... tarih ve .....sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

.....

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER ii
KISALTMALAR iv
ÖN SÖZ v
ÖZET vii
ABSTRACT viii

GİRİŞ

Belâgat ve Gelişim Süreci 1
Belâgat Retorik İlişkisi 7

1. BÖLÜM

RUSÇUKLU MEHMET HAYRÎ

1.1. Hayatı 9
1.2. İlmî ve Edebi Şahsiyeti 13
1.3. Eserleri 16

2. BÖLÜM

RUSÇUKLU MEHMET HAYRÎ'NİN BELÂGAT'İ

2.1. Eserin Şekil Bakımından Tanıtımı 18
2.2. Eserin İçerik Bakımından Tanıtımı 18
2.2.1. Belâgat'in Bölümleri 18
2.3. Eserin Belâgat-i Osmaniye ile Mukayesesi 47

2.4. Değerlendirme 51

3. BÖLÜM

Çevrimetinde Kullanılan Transkripsiyon Alfabesi ve İşaretleri 52

Metnin Çevriyazısı 53

SONUÇ 110

EK:

Terimler Sözlüğü ve Dizini 112

Kaynakça 129

Rusçuklu Mehmet Hayrî'nin Sicil Kaydı Sureti 132

Eserin Arap Alfabesiyle Basılmış Metni 136

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
b.	: Baskı
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Doç.	: Doçent
Dr.	: Doktor
H.	: Hicri
M.	: Miladi
M.Ö.	: Milattan önce
öl.	:Ölüm tarihi
Prof.	: Profesör
R.	: Rumi
s.	: Sayfa
s.a.s.	:Sallallâhu aleyhi ve sellem
ss.	:Sayfa sayısı (aralığı)
vb.	:ve benzeri.
y.t.	:Yayın tarihi
yy.	:Yüzyıl

ÖN SÖZ

Güzel ve yerinde söylenen sözler, insanları daima etkilemiştir. Bazen söylenen bir söz, tarihin seyrini değiştirecek kadar etkili olabilmektedir. Güçlü bir anlam ve söyleyişe sahip olan bir söz, yüzyıllarca unutulmayabilir. Bu bağlamda düşünüldüğünde atasözleri, tarihin belleğinden günümüze gelmiştir. Onların bu kadar kalıcı olmasını sağlayan anlamlarındaki icaz ve söyleyiş güzelliğidir.

Belâgat ilmi, sözün niteliğini kendisine konu edinir. Araştırmacılara göre belâgat bir edebiyat eleştirisi olarak ortaya çıkmıştır. Belâgatin bir ilim dalı olmasında Kur'ân-ı Kerim'i anlama gayesiyle ortaya konan tefsir çalışmalarının önemli yeri vardır. Sonraki asırlarda Câhız, İbnü'l-Mu'tez, Abdü'l-kahir Cürcanî, Zemahşerî gibi âlimler belâgat ilminin sistemleşmesinde öne çıkan isimlerdir.

Türk edebiyatında belâgat alanındaki çalışmaların geçmişi çok eski değildir. 16. yüzyıldan itibaren bu alanla ilgili kitaplar yazılmaya başlanmıştır. Bu kitapların çoğu Arapçadan tercümedir. Tanzimat Dönemi'yle birlikte belâgatle ilgili telif eserlerin sayısında bir artış görülür. Bu dönemden Cumhuriyet Dönemi'ne kadar birçok belâgat kitabı yazılmıştır.

İncelememize konu olan Rusçuklu M. Hayrî'nin Belâgat isimli eseri 1890 yılında yazılmıştır. Eser İzmir İdadisi'nde okutulmak üzere kaleme alınmıştır. Eser, Türk edebiyatında lise düzeyindeki okullar için yazılan ilk ders kitaplarındandır. M. Hayrî'nin Belagat'i kısa bir eser olup, otuz beş dersten oluşmaktadır. Bundan dolayı konular çok detaylı olarak ele alınmamıştır. Fakat bu kitap, belâgat ilminin temel konularını anlaşılır bir şekilde ortaya koymuştur.

Türk edebiyatında Cumhuriyet Döneminden önce birçok belâgat kitabı yazılmıştır. Bunların bazıları ile ilgili akademik çalışmalar yapılmıştır. Her bir çalışma belâgatin Türk edebiyatındaki gelişim süreciyle ilgili bilgilerimize katkılar sunmaktadır. Hazırlanan bu tezin de bu alanla ilgili bilgilere katkı sunması amaçlandı. Kitabı incelenmeye başlanmadan önce, kitabın 1971'de A. Nihat Tarlan'ın danışmanlığında Şükrü Karabiber tarafından lisans tezi olarak latin harflerine aktarıldığını tespit edildi. Ancak bu çalışma, metnin çevriyazısı ve terimler dizininden ibarettir. Belâgatin

gelişimi, yazarın hayatı, edebi kişiliği, eserleri, kitabın incelenmesi, terimler sözlüğü ile ilgili bilgiler bu tezde mevcut değildir. Bundan dolayı eseri incelemeye karar verildi.

Giriş, üç bölüm ve "Sonuç"tan oluşan bu çalışmada, "Giriş" bölümünde, belâgatin gelişim süreci ve retorikle ilişkisini incelendi. Birinci bölümde Rusçuklu Mehmet Hayrî'nin hayatı, ilmi, edebi şahsiyeti ve eserleri hakkında bilgi verildi. İkinci bölümde eseri şekil ve içerik bakımından değerlendirmeye çalışıldı. Bu bölümde, M. Hayrî'nin Belâgat'i Ahmet Cevdet Paşa'nın Belâgati Osmaniye'siyle karşılaştırıldı. Üçüncü bölümde kitabın transkripsiyonlu metni verildi. Bu bölümünde orijinal metninin sayfa numaraları köşeli ayraç içinde belirtildi. Sonuç bölümünden sonra Terimler Dizini'ne ve sözlüğüne yer verildi. Terimlerin anlamlarının, varsa günümüz Türkçesindeki karşılıklarının verilmesinin yararlı olacağını düşünüldü. Tezin sonuna da M. Hayrî Bey'in Osmanlı arşivlerinden alınmış sicil kaydı sureti ve kitabın Arap alfabesiyle basılmış orijinal metni eklendi.

Bu tezi hazırlarken gerek kaynak temini konusunda, gerek tezin incelenmesi aşamasında yardımlarını esirgemeyen dostlarıma; yaptığı rehberlik ve önemli katkılarından dolayı değerli hocam Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK'a teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

Belâgat, Kur'ân-ı Kerîm'i daha iyi anlamak, onun üstün özelliklerini ortaya koymak için Araplar tarafından geliştirilen bir ilimdir. Türkler, belâgatle ilgili eserleri önceleri Arapça kitaplardan okumuşlardır. Bu sahayla ilgili Türkçe ilk eserler 16. yüzyılda yazılmıştır. Bunlar daha çok medrese çizgisini takip eden eserlerdir ve sayıları fazla değildir. Tanzimat Dönemi'yle Osmanlı, Batı'nın etkisine girmiştir. Batı uygarlığının etkisi değişik alanlarda görüldüğü gibi dil alanında da kendisini göstermiştir. Dil alanında Batı uygarlığının etkisi ana hatlarıyla iki biçimde görülür: Batıdaki milliyetçilik akımının ve halka yönelmenin etkisiyle ana dile karşı duyarlılık artmıştır. Bundan dolayı bu dönemde Türkçe yazılan belâgat kitaplarının sayısında artış görülür. Bu kitaplardan biri de 1890'da Rusçuklu Mehmet Hayrî'nin yazdığı Belâgat isimli eserdir. M. Hayrî'nin Belâgat'ı lise düzeyindeki okullarda okutulmak üzere yazılmış ilk eserlerden olması bakımından önemlidir. Bu çalışmanın "Giriş" bölümünde belâgatin gelişim süreci ve retorikle ilişkisi üzerinde duruldu. I. Bölümde Mehmet Hayrî Bey'in hayatı, ilmi ve edebi şahsiyeti, eserleri hakkında bilgi verildi. II. Bölümde eser şekil ve içerik bakımından değerlendirildi. III. Bölümde kitabın çevriyazısı verildi. Çalışmanın sonuna da Terimler Sözlüğü /Dizini, Mehmet Hayrî Bey'in sicil kaydı ve eserin Arap alfabeli metni eklendi

Anahtar kelimler: Belâgat, Rusçuklu Mehmet Hayrî Bey, Belâgat Terimleri Sözlüğü.

ABSTRACT

Eloquence (belâqhat) is a science developed by Arabs for better understanding of Holy Qur'an and displaying its invaluable and supreme feathures. Initially, Turks read the works on Eloquence (belâqhat) by Arab auhtors in Arabic language. First books in this field were written in 16th century. These were mostly written according to madrasah view and not that many. Ottomans came under influence of the West with Tanzimat reform era. İnfluence of the West displayed its results in language and literature as in other fields. The effect of the West in language can be seen mainly in two ways: sensitivity to mother tongue increased because of nationalist movements and populism. As a result of this, Eloquence (belâqhat) books written in Turkish increased during this period. One of those is Rusçuklu Mehmet Hayrî's Belâgat written in 1890. His book is especially important because it is one of the early books written for high schools rethoric lessons. In our study's introduction belâqhat's developmental history and its relation with rethoric are dealt with. In first part, information about the life of Mehmet Hayrî Bey and his scientific, literary personality and works. In second part, the work Belâgat is analised regarding both its formation and content. In third part, the book's transcripted version revealed. At the end of our study, a glossary, Mehmet Hayrî Bey's registry and Arabic alphabetic version of the book are added.

Key words: Eloquence (belâqhat), Rusçuklu Mehmet Hayrî Bey, glossary of belâqhat

GİRİŞ

1.Belâgat ve Gelişim Süreci

Belâgat bir duygu veya düşüncenin, içinde bulunulan duruma (muktezâ-yı hâle) uygun olarak açık, akıcı ve doğal bir şekilde ifade edilmesidir.

Belâgat, Arapça "belağa" fiilinin mastarıdır. "Belağa" sözcüğü ise "ulaşmak, nihayete ermek, idrâk etmek, kâfi gelmek, idare etmek, te'kîdde son hadde varmak, aksa-yı murâda yetmek" manalarını ifade eder (Bilgegil, 2015: 34). Belâgat hem sözde hem de sözü söyleyende bulunan vasıftır.

Klasik belâgat anlayışına göre kelâmın ve mütekellimin belîğ olması için aranan ilk şart, fesâhattir. Fesâhat lafzın nasıl olduğuyla ilgilenir, belâgat ise cümlelerdeki kelimeler arasındaki alakadan başlayıp metne yayılır. Fesâhatin konu alanı vuzuhtur (açıklık) (Saraç, 2013: 35).

Bir sözün fasih olabilmesi tenâfür-i hurûf ve kelimât (söylenişi zorlaştıran benzer harf ve sözcüklerin bir arada kullanılması), kıyasa muhalefet (kelimelerin dil kurallarına aykırı kullanılması), garâbet (çok kullanılmayan, yabancı kelimelerin kullanılması), za'f-ı te'lif (anlatım bozukluğu), tetābu-ı izafet (ikiden fazla sözcüğün birbiri ardınca tamlama oluşturması) ve ta'kįd (söz diziminin anlamı bulanıklaştıracak şekilde olması) gibi kusurlardan arındırılması ile mümkündür (Çaldak, 2004: 245-246).

Sözün belîğ olması için açık ve anlaşılır olması tek şart değildir. Aslında sözün kapalı olması edebiyatta genellikle tercih edilir. Belâgatte ise sözün muktezâ-yı hâle (durumun gereğine) uygun olması önemlidir.

Bir kişinin belîğ olması için ise hâl ve makama en uygun sözcükleri seçip söylemesi şarttır. Belîğ kişiye dil kurallarını bilmesi ve zevk-i selim (doğuştan gelen yetenek) rehberlik eder. Dil kurallarına edebi metinlerde bazen uyulmaz. Bu durum çoğunlukla sanatçının bilinçli bir tercihinin sonucudur. Zevk-i selim belâgatte çok kıymetlidir. Çalışmakla elde edilemez, insanın özünde var olan bir yetenektir (Saraç, 2013: 36).

Belâgat, bir ilim dalı olmadan önce dilin doğasında vardı. Belâgatin bağımsız bir ilim olmasında Ku'ran-ı Kerim'i anlama çabalarının büyük katkısı olmuştur (Saraç, 2013: 37).

Belâgat ilminin beyân, meânî ve bedî' olmak üzere üç dalı bulunmaktadır.

Beyân, duygu ve düşünceyi mecâz, hakikat, teşbîh, istiâre ve kinâye gibi farklı yollarla ifade etmenin kurallarını inceleyen ilimdir. Sözün yorumlanması ile ilgili kuralları belirlemek için, söz ve anlam ilişkisinin niteliklerini inceler. Delâlet denen bu ilişki, belâgat ilminin temelidir. Belâgat ilmiyle ilgili ilk çalışmaların tamamının "beyân" adıyla anıldığı bilinmektedir.

Meânî, sözün yerinde olma (mukteza-yı hâle uygunluk) şartlarını, sözü duruma ve yere göre uyarlama ilkelerini inceleyen belâgat dalıdır. Meânînin gelişim tarihi nahiv ilmi ve nazım teorisiyle yakından ilgilidir (Durmuş, 2003: 204).

Bedî', belâgat ilminin ifadeyi güzelleştirme usul ve kaidelerinden bahseden dalıdır. Bu ilim edebî sanatlarla örülü ifadenin lafız bakımından kusursuz, mâna bakımından mâkul ve aynı zamanda bir âhenge sahip olmasının usul ve kaidelerini inceler. Temellerini Câhız'ın attığı kabul edilen belâgat ilminin bölümlerinden olan bedî'yi edebî bir sanat olarak ilk inceleyen, prensiplerini açıklayan, ana konularını tarif eden ilk âlim, İbnü'l-Mu'tez'dir (Hacımüftüoğlu, 1992: 320).

Araştırmacılar belâgatin edebiyat eleştirisi olarak başladığını kabul eder. Belâgatin bir ilim dalı olarak kabul edilmesi, diğer ilim dallarının ortaya çıkmasından çok sonradır. Bu ilim dalının birçok konusu, önce tefsir âlimlerince Ku'rân-ı Kerimi anlamak için, sonra kelâm âlimlerince onun üstünlüğünü ortaya koymak için ele alınmıştır. (Saraç, 2013: 17).

İslamiyetten önceki Arap toplumunda dili etkili ve güzel kullanmak önemliydi. Bunun için Ukaz Panayırı'nda şiir yarışmaları yapıldığı bilinmektedir. Bu dönem Arap şairleri söz ve anlam kadar bunların birbiriyle ilişkileri konusunda da titiz davranırlardı. Bir ilim dalı olarak belâgat, birçok kavramını bu dönemden almıştır. Bu sebeple araştırmacılar belâgatin ilk önce edebiyat eleştirisi olarak ortayı çıktığını söyler. İslamiyetten sonra bu edebiyat eleştirisi Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerin ortaya koyduğu örneklerle daha da gelişmiştir. Belâgatin yaygınlık kazanmasında; yeni fethedilen yerlerdeki insanlara dini daha etkili bir şekilde anlatmak, Arap olmayan aydınlara Arap dili ve edebiyatının üstünlüğünü göstermek gibi düşünceler etkili

olmuştur. Bunlar belâgat ilminin gelişimi ve kurumsallaşmasında önemli yere sahiptir (Saraç, 2013: 18).

Abbasilerin ilk döneminde medeniyetteki ilerleme ivme kazanmış, yabancı kültürlerin etkisi belâgatin gelişim sürecini biraz daha hızlandırmıştır.

Belâgatle ilgilenen büyük bilgin Câhız (öl.255/869), Arapların dil ve edebiyat alanında diğer milletlerden üstün olduğunu savunur. Câhız, el-Beyân ve't-Tebyîn ve el-Hayevan isimli eserlerinde, belâgatin birçok konusundan bahseder. Kendisi, bu ilme katkılarından dolayı belâgatin kurucusu kabul edilir.

Kelâm ilminin doğmasıyla dil çalışmaları içinde belâgatin birçok konusu ele alınmıştır. Örneğin Sibeveyh (öl.180/796) "el-Kitab" isimli eserinde daha sonraki dönemde meânî içinde ele alınacak birçok konuyu incelemiştir.

Hicrî 3. yüzyıldan itibaren belâgat alanında yeni bir eğilim ortaya çıkmıştır. Bunlar kendilerine Yunan felsefesi ve retoriğini belâgat için temel kabul eden felsefecilerdir. Bunlara birçok dilci karşı çıkmıştır. İbnü'l-Mu'tez (öl.296/908) bunlar içinde en meşhur olanıdır. Ona göre edebi eseri değerli kılan dil zevkidir. Edebi tenkidin de önemli isimlerinden olan İbnü'l-Mu'tez edebi sanatlarla ilgili ilk müstakil eseri yazan âlimdir.

Felsefeciler Yunan retoriğini anladıkları kadarıyla yaymaya çalışıyorlar ve Aristo'nun Poetika ile Retorik kitabını özetleyerek tercüme ediyorlardı. Bununla birlikte bu kitapların doğru anlaşıldığını söylemek zordu (Saraç, 2013: 21).

Hicrî 4. asırdan itibaren edebiyat eleştirisi ile ilgili kitapların yazıldığını görüyoruz. Bu eserlerde beyân ve bedî konuları da işlenmiştir.

Hicrî 5. asırda İbni Reşik el-Kayrevâni (öl.456/1064) şiir eleştirisi ve bedî ilmine dâhil olan söz sanatlarıyla ilgili çalışmalar yapar. Onun çağdaşı olan İbn Sinân el-Hafâcî (öl. 466/1073), belâgat ve fesâhat arasındaki ayrımı belirginleştiren kişidir.

Belâgat ustası olarak bilinen Abdulkadir Cürcanî (öl.471/1078), yazdığı iki kitapla belâgat ilmine yeni bir bakış açısı getirmiştir. Bu dönemde yaşayan Bakıllânî (ö.1013), meânî ilminin kurucusu kabul edilir. Bu âlimler dışında Zemahşerî (öl.538/1144) ve "Miftâhu'l- Ulûm" adlı eseriyle Arap belâgatini ilk sistemleştiren Sekkâkî (öl.626/1249), belâgat konusunda önemli çalışmalar yapmışlardır. Belâgat sahasında bahsettiğimiz bu eserler Arapça yazılmıştır. Bunda Arapçanın bilim dili ve diğer İslam milletlerini birbirine bağlayan Kitab'ın dili olması etkilidir. Arapça yazılan eserler örnek alınarak daha sonraki yüzyıllarda Farsça ve Türkçe eserler verildiğini görüyoruz.

Arapçadan sonra belâgat sahasında öncelikle Farsça eserler verilmiştir. Bunlardan ilki Muhammed b. Ömer er-Râdûyânî (öl. 6.yy./11.yy.) tarafından yazılan Tercümânü'l-Belâga'dır. Daha sonra Reşidüddin Vatvat'ın (öl.573/1177) birçok Arap belâgatçisini de etkilemiş olan "Hadâiku's-Sihr" isimli Farsça eserini görürüz (Saraç, 2013: 19-26).

Türk edebiyatında belâgatin gelişimi çok eskilere dayanmaz. İslamiyet'ten önceki Türk edebiyatında bu alanla ilgili bir çalışmanın olup olmadığına dair bir bilgi elimizde bulunmamaktadır

İslamiyet döneminde ise Türkler Arap dili, edebiyatı ve belâgati alanında çalışmışlardır. Müslüman Türkler Arapçayı ilim dili olarak gördüklerinden Zemahşerî (öl.538/1144), Sekkâkî (öl.626/1249) vb. Türk bilginleri belâgate dair eserlerini Arapça kaleme almışlardır. Bundan dolayı Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları döneminde bu alanda Türkçe yazılmış bir esere rastlamak mümkün değildir.

Osmanlılarda, Batı Etkisindeki Türk Edebiyatı Dönemi'ne kadar belâgat ilmi gelişimini iki ayrı kolda devam ettirmiştir. Bunlardan biri klasik dönem medrese çizgisi, diğeri medrese dönemi telif çizgisidir. Birinciyle ile ilgili eserler genellikle Arapçadır. Bununla birlikte klasik belâgat tarzını devam ettiren Türkçe belâgat kitapları da mevcuttur. Altıparmak'ın (öl. M.1623) Terceme-i Telhis adlı eseri, yazılış tarihi bakımından önemlidir. İkinci tarzdakiler belâgatle ile ilgili ilk Türkçe eserlerdir. Bu eserler doğrudan belâgat eserleri değildir. (Saraç, 2013: 26-27).

Bunlar içinde belâgat konusunda Türkçe yazıldığı bilinen ilk kitap, Akkoyunlular zamanında yaşamış Şeyh Ahmed el-Bardahî (doğ. 850/1446) tarafından yazılan Kitâbü Câmi'i envâi'l-edebi'l-Fârisî adlı bir sözlüktür. Farsça, Arapça ve Türkçe metinlerden derlenen kitabın (y.t.907/1502) "fi's-Sanâyii'l-edebiyye mine'l-arûz ve't-ta'miye" başlıklı beşinci bölümü bazı edebi sanatlar, şiirle ilgili bilgiler, edebiyat terimleri, aruz ve muamma hakkında birtakım bilgiler vermektedir. Bundan sonra XVI. yüzyılın ortalarında Muslihuddin Mustafa Sürûrî'nin (M.1491/1562) Bahrü'l-maârif'i, (y.t.956/1549) Muîdî'nin (16.yy.) Miftâhu't-teşbih'i, Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi'nin (öl. M. 1788) Istılâhâtü'ş-şi'riyye'si (y.t. 1187/1773) bu alanda anılması gereken önemli eserlerdir. Bu dört eser daha çok şiir etrafındaki belâgat terimlerini ihtiva etmektedir. Bu çerçeveyi ilk aşan İsmail Hakkı Ankaravî (öl. M.1632) olmuştur. Bir Mevlevî şeyhi olan Ankaravî Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l Fesâha (İstanbul H.1284) adlı eseri yazmıştır (Yetiş,1992: 384).

Tanzimat Dönemi'yle Osmanlı, Batı'nın etkisine girmiştir. Batı uygarlığının etkisi değişik alanlarda görüldüğü gibi dil alanında da kendisini göstermiştir. Dil alanında Batı uygarlığının etkisi ana hatlarıyla iki biçimde görülür: Batıdaki milliyetçilik akımının ve halka yönelmenin etkisiyle ana dile karşı duyarlılık artmıştır. Bundan dolayı bu dönemde Türkçe yazılan belâgat kitaplarının sayısında artış görülür (Akalın, 2002: 2).

Önce Mehmet Tâhir Selâm'ın "Mîzânü'l-edeb tercümesi yayımlandı (İstanbul H.1257). Sonra Ankaravî'nin adı geçen eseri neşredildi (İstanbul H.1284). Bu devrenin ilk telif eseri Mehmet Nüzhet'in "Muğni'l-küttâb"ıdır (İstanbul H.1286) (Yetiş,1992: 385).

Batı etkisindeki Türk edebiyatı döneminde yazılan en önemli belâgat kitapları Ahmed Cevdet Paşa'nın (öl. M.1895) "Belâgat-i Osmaniyye"si (İstanbul H.1298) ve Recâizâde Mahmut Ekrem'in (öl. M. 1914) ders kitabı olmaktan ziyade bir hareket olarak önemli olan, Arapların bedî, beyân ve belâgatiyle ilk hesaplaşmamızı başlatan "Talim-i Edebiyat" adlı eserleridir (İstanbul H.1299) (Tanpınar, 1997: 496).

Talim-i Edebiyat'ın ön sözünde Ekrem, Batılı yazarlardan yararlandığını söyler. Kitaptaki konuları açıklamak için çoğunlukla Abdulhak Hamit gibi yeni yetişenlerden ve Batılı yazarlardan örnekler alır. Divan edebiyatından ve o anlayışı sürdürenlerden çok az örnekler verir. Bu durum eski edebiyatı savunanlarca hoş karşılanmaz ve eski-yeni tartışmasının şiddetlenmesine sebep olur (Parlatır, 2005: 217).

Cevdet Paşa'nın Belâgat-i Osmaniye'si Arap belâgatinin etkisiyle yazılmıştır. Eski edebiyat taraftarları bu eseri yeni edebiyata, bu arada Recaizade'nin Talim-i Edebiyat'ına karşı bir müdafa silâhı olarak kullanmıştır. (Banarlı, 2004: 961)

İncelediğimiz Rusçuklu M. Hayrî'nin Belâgat isimli eseri idadî (lise) düzeyinde bir kitap olduğundan bu tarz kurumlar ve oralarda okutulan belâgat kitapları hakkında kısaca bilgi vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

İdadî ve sultanîler için yazılmış kitapların çoğu Ekrem'in izindedir, dolayısıyla yeni anlayışı öğrenciye taşır. Açılış amacı özde değişmediği hâlde, uygulamada farklı öğrenci gruplarına kaydırılması dolayısıyla, ilk anda zihinleri karıştıran tek okul grubu idadîlerdir. Özde değişiklik olmamıştır. Çünkü idadîlerden beklenen hedef, hazırlık sınıfı niteliğini taşımalarıdır. Başlangıçta, Harb Okulu ve Askerî Tıbbiye'ye öğrencileri hazırlayan bu okullar ilk olarak 1845 yılında açılmış olup rüşdiye düzeyindeydiler.

İdadilerin ortaöğretim düzeyinde okullara dönüşmesi 1869'da, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile sağlanmıştır. Farklı statülere sahip orta öğretim kurumları arasında yer alan Dârüşşafaka ile Mekteb-i Sultanî için yazılan kitapları da dâhil ettiğimiz bu gruptaki ilk eserler şunlardır:

Mihâlicî Mustafa Efendi, Zübdetü'l-Beyân (H.1297/M.1880)

Rusçuklu M.Hayrî, Belâgat (H.1308/M.1890)

Manastırlı Mehmet Rıfat, Mecâmiü'l-Edeb (H.1308/M.1891)

İbnü'l-Kâmil Mehmet Abdurrahman, Belâgat-i Osmânîye (H.1309/M.1891). (Topçuoğlu, 2003: 378)

Bahsettiğimiz bu eserlerle birlikte Tanzimat'tan sonra belâgatle ilgili birçok kitap yayımlanmıştır.

Tablo 1. Tanzimat'tan Sonra Yayımlanan Belâgat Kitapları

Eser	Yazar	Yayım tarihi
Mugni'l-Küttâb	Mehmet Nüzhet	1869
Mi'yâru'l-Kelâm	Selîm Sâbit	1870
Mebâni'l-İnşâ (2 cilt)	Süleymân Paşa	1871-1872
Fenn-i Bedî'	Mehmet Mihrî	1872
Teshîlü'l-'Arûz ve'l Kavâfî ve'l-Bedâyi'	Ahmed Hamdî	1872
Nef'-ı Mu'avvel Tercüme-i Telhîs u Mutavvel (2 cilt)	Abdü'n-nâfi' Efendi	1872-1873
Arûz-ı Türkî 'İlm-i Kavâfî Sanâyi'-i Şi'riyye ve 'İlm-i	Ali Cemâleddîn	1874
Belâgat-i Lisân-ı 'Osmânî	Ahmed Hamdî	1876
Zübdetü'l-Beyân	Mihâlicî Mustafâ Efendi	1880
Hadîkatü'l-Beyân	El-Hac İbrâhîm	1881
Belâgat-i 'Osmâniyye	Ahmed Cevdet Paşa	1881
Ta'lîm-i Edebiyât	Recâîzâde Mahmûd Ekrem	1882
Şerh-i Belâgat	El-Hac İbrâhîm	1884
Tedrisât-ı Edebiyye	Abdurrahmân Fehmî	1884–85
Mîzânü'l-Belâga	Abdurrahmân Süreyyâ	1888
El-Kavlü'l-Ceyyid fî-Şerh-i Ebyâti't-Telhîs ve Şerhayhi ve Hâşiyeti's-Seyyid	Mehmet Zihnî	1886-87
Mîzânü'l-Edeb	Diyarbakırlı Sa'îd Paşa	1886-87
Zînetü'l-Kelâm	Ali Nazif	1889
Istılâhât-ı Edebiyye	Muallim Nâcî	1890
Muhtıra-i Belâgat,	Ali Nazîma	1890
Belâgat	Ruscuklu M. Hayrî	1890
Mecâmi'ü'l-Edeb	Mehmet Rif'at	1891

Osmânlı Edebiyâtı	Menemenlizâde Mehmet Tâhir	1897
Osmânlı Edebiyâtı Numûneleri	Mehmet Celâl	1896-97
Esrâr-ı Belâgat	İsmâil Hakkı	1899-1900
İlm-i Belâgat	Mehmet Şükrî	1902–1903
Edebiyât	Süleymân Fehmî	1907–1908
Nazariyyât-ı Edebiyye	Reşîd	1910

Ayrıca Şahabettin Süleymân'ın San'at-ı Tahrîr ve Edebiyât'ı (H.1329), Mehmet Fuad Köprülü ve Şahabettin Süleymân'ın ortak neşrettikleri Ma'lûmât-ı Edebiyye (H. 1330) adlı eser, Ali Ekrem'in Dârülfünûnda verdiği ders notlarının toplanmasıyla ortaya çıkan Lisân-ı Edebiyât (H.1330), Dârülfünûnda Edebiyât Dersleri (H.1330-1331), Nazariyyât-ı Edebiyye (H. 1331-1332, 1332-1333, 1333-1334) adlı eserleri ve Ferit Kâm'ın Âsâr-ı Edebiyye Tedkîkâtı Dersleri (H.1331-1332/M.1913), Mehmet Âkif'in Kavâ'id-i Edebiyye'si (H.1329) de aynı fakültede verilen derslerin notlarından oluşan eserlerdendir (Çelikelden, 2014: 63-64).

Cumhuriyet döneminde bu ilim dalıyla ilgili birçok eser yazılmıştır. Bunlar içinde dikkati çekenler şunlardır:

Tablo 2. Cumhuriyet Döneminde Yazılan Belâgat ile İlgili Bazı Kitaplar

Eser	Yazar	Yayım tarihi
Edebî Sanatlara Dair	Ali Nihâd Tarlan	1930
Edebiyât Lugatı	Tâhirü'l-Mevlevî	1936
Edebiyat Bilgileri	İsmail Habib Sevük	1942
Edebî Bilgiler	Nihâd Sâmî Banarlı	1944
Edebî Sanatlar	Seyit Kemâl Karaalioğlu	1964
Edebiyât Bilgi ve Teorileri (Belâgat)	M. Kaya Bilgegil	1980
Örneklerle Türk Şiir Bilgisi	Cem Dilçin	1983
Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar	Numan Külekçi	1999
Belâgat-Kur'an Edebiyâtı	Nusreddin Bolelli	2006
Klasik Edebiyât BilgisiBelâgat	M. A. Yekta Saraç	2007

2. Belâgat Retorik İlişkisi

Belâgat ilminin Batıdaki karşılığı retoriktir, fakat ikisinin mensup olduğu kültür ve ortaya çıkış nedenleri birbirinden farklıdır. İkna etmeye yönelik tasarlanmış tartışma sanatı olan ve geleneksel olarak hatiplikle eşdeğer kabul edilen retorik M.Ö. 5. yüzyılda Sicilya adasında yaşayan Siraküza'daki halkın zorba yönetimce topraklarına el konulması ve daha sonra yönetimin değişmesiyle sürgünden dönenlerin topraklarını geri kazanmak için gösterdikleri çabayla ortaya çıkma zemini bulmuştur. Halkın elinde

yazılı belgeler bulunmadığından mahkemeler sözlü ifadelere göre karar veriyordu. Davacıların daha inandırıcı olmaları için hukukçu Corax'ın geliştirdiği tartışma kuralları, retoriğin temellerini oluşturmuştur. Bundan dolayı retorik, muhatabı ikna için kuvvetli delillerle desteklenmiş etkili duygusal konuşmalarla ilgilidir. Daha sonra bu ikna metotları Sofistler tarafından Atina'da kullanılmaya ve öğretilmeye başlandı. Bununla da yetinilmeyip bir eğitim disiplini olarak ele alındı, böylece retorik bir bilim dalı hâline geldi (Çaldak, 2004: 246).

Arap belâgatinin kaynağı ise Kur'ân-ı Kerîm'in sağlıklı yorumlarına ulaşmak için tefsir, fıkıh vb. çalışmalara dayanır. Bundan dolayı başlangıçta, retorikte konuşmacı ve yazar, belâgatte ise dinleyici ve okuyucu ön plana alınmaktadır. Retorik daha çok mantıkla güçlendirilmiş gerçek olan ifadeler olduğu hâlde belâgat, genellikle mecâz anlama dayalı kurmaca metinleri anlamaya ve yorumlamaya çalışır. Belâgat günümüze kadar söz-mana ayrımını sürdürdüğü hâlde retorik, dil bilimsel çalışmaların etkisiyle söz-anlam bütünlüğünü vurgulayan "gösterge" kavramıyla yeni bir döneme girmiştir (Çaldak, 2004: 247).

Belâgat ilminin gelişmesinde dış etkilerin özellikle de Helenistik dönemin etkileri tartışmalı bir konudur. Belâgat ilminin Aristoteles'in Retorik ve Poetika eserlerinin etkisiyle geliştiğine dair tezler bir iddiadan öteye geçememiştir. Yunan sanatının örnekleri İslam dünyasında yeterince tanınamamış, tanınsa da benimsenmemiş olduğundan bu eserlerde ortaya konan görüşler anlaşılamamış veya ilgi görmemiştir (Çaldak, 2004: 247).

1. BÖLÜM

RUSÇUKLU MEHMET HAYRİ BEY(1855- 1909)

1.1.Hayatı[1]

Mehmet Hayrî Bey, Osmanlı ordusunda mirlivalığa[2] kadar yükselmiş olan Hacı Ali Paşa'nın oğludur. 18 Muharrem 1272 /30 Eylül 1855'te Rusçuk'ta doğmuştur.

Sıbyan mektebinden (ilkokul) sonra rüştiye mektebinde (ortaokul) öğrenim görmüş ve bunun dışında ulûm-ı âliye (علوم آليه) (amaç ilimlerine ulaşmada birer araç olan sarf, nahiv, mantık, belagat vb. ilimler) ve ulûm-ı âliye (علوم عاليه) (tefsir, hadîs, kelâm vb. amaç ilimler) tahsîl etmiştir.

1871'de henüz on altı yaşındayken Rusçuk sancağı tahrirât kalemine[3], aynı sene birkaç ay sonra Tuna vilayeti mektupçu kalemine[4] naklolarak 1874 senesi ortalarına kadar aynı yerde kademe kademe yükselmiş ve 1875'te meclis idaresi ikinci kâtipliğine getirilmiştir. 1876'da Rusçuk'taki yüksek mahkeme kıraat memurluğuna tayin olmuştur, aynı yıl bu kurumda zabıt kâtibi ve 1877 senesinde levazım komisyonu kâtipliği kendisine ek memuriyet olarak verilmiştir, fakat savaş ve istila[5] sebebiyle buradan ayrılmış, 1882 senesine kadar Bulgaristan'daki emlak arazisiyle ilgili bazı özel işlerle uğraşmıştır. Aynı yılın sonlarında maaşsız olarak ma'arif nezareti mektupçu

---

[1] Bu bölüm hazırlanırken Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığının DH SAID 00002 00366 numaralı defterinin 730-731 sayfalarından ve DH SAID 00080 00088 numaralı defterinin 173-174 sayfalarından yararlanılmıştır.

[2] Askeri rütbelerden birinin adıdır. Miralay terfi edince Mir-i liva, mir-i liva terfi edince Ferik olurdu. Miralay'a kadar askerî erkâna "bey" denildiği halde Mir-i liva ile ondan yukarıdaki rütbede bulunanlara "Paşa" denilirdi. Elkâp olarak saadetlü efendim yazılırdı (Pakalın:1993: 543).

[3] Resmi dairelerin yazı işleriyle meşgul kalemlerine verilen addır (Pakalın,1993:377).

[4] Resmi dairelerde yazı işleriyle meşgul olan daire ve kalemin başında bulunan memurun ünvanıydı. Vazifesi vilayete ait yazışmaları temin etmekti (Pakalın,1993: 486).

[5] 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı- Rus savaşından sonra Osmanlı önemli miktarda toprak kaybetti. Balkanlardaki Türk Nüfusunun önemli bir bölümü topraklarını terk etmek zorunda kaldı. Ruslar planlı olarak Tuna bölgesindeki Türk ahaliyi, bu bölgeden göç ettirmek için baskı ve katliamlar yaptı. Bunun sonucu olarak da Tulca, Ruscuk, Tırnova, Eski Cuma, Filibe, Kızanlık, Eski Zağra, Lofça gibi yerlerde bulunan Türkler yaşadıkları yerleri terk ederek Edirne, İstanbul, Çanakkale, İzmir gibi bölgelere yerleşmek zorunda kaldılar (Afyoncu, 2004:145).

kaleminde işe başlamıştır. 1883'te maaşlı olarak Karahisar-ı Şarkî (Şebinkarahisar), 1884'te Sivas vilayeti merkez sancakları tahrirât müdürlüğüne[6] tayin olmuştur. Burada gazete yazarlığı da yapmıştır. 23 Nisan 1884'te kendisine rütbe-i sâniye[7] sınıf-ı sâni mevkisi verilmiştir.

Sözü edilen hizmetlerinden nakil, ayrılma, istila suretiyle yer değiştirmiş, memurluk görevinden dolayı suçlanmış ve yargılanmıştır. Sivas Valisi Halil Rıfat Paşa tarafından yazılan bir raporda bu durum tasdik edilmiştir.

Mehmet Hayrî Bey'in, Karahisar sancağındaki hizmetleri, oranın idare meclisinden verilen mazbata ve sahip olduğu rütbeler, Rusçuk Mekteb-i Rüştiyesinden aldığı diploma, Sivas Vilayeti Meclis-i İdaresinde kayıtlı olduğu bilgisi sicil kaydında geçmektedir.

Rusçuklu Mehmet Hayrî, 19 Mart 1886'da Aydın vilayeti başkâtipliğine nakil olmuş, 13 Kasım 1886'da üçüncü rütbeden mecidi nişan[8] zişani ve 28 Ocak 1887'de kendisine rütbe-i saniye mütemayizi[9] verilmiştir.

İzmir'de ortaya çıkan kolera salgını esnasında hizmetlerinden dolayı kendisine 7 Mayıs 1894'te üçüncü rütbeden Nişan-ı Âli Osmani verilmiştir. 27 Mayıs 1894'te İzmir vilayeti mektupçuluğuna tayin olmuştur. Buradaki hizmet ve gayretinden dolayı terfi ederek rütbe-i ulâ sınıf-ı sânisi[10] mevkisine yükselmiştir. Daha sonra da 26 Kasım 1898'de rütbe-i ulâ sınıf-ı evveline[11] terfi etmiştir.

---

[6] Devlet dairelerinde resmi yazıları yazmakla vazifelendirilen tahrirat kalemlerinin başındaki memura verilen unvandır (Pakalın, 1993:377).

[7] Mülkiye rütbelerinden birinin adıdır. On mülkiye rütbesi içinde yedinci sırada bulunanıydı. En üstte birinci sırada bulunanı vezirlik rütbesiydi. Salise rütbesinin iki derecesinden biriydi. Öteki mütemayizdi.1843 senesinde salisenin bu iki derecesi kaldırılarak yalnız salise olarak kalmıştır (Pakalın,1993:205).

[8] Osmanlı nişanlarından birinin adıdır. Sultan Mecid'e nisbetle bu adı almıştır. Mecidi nişanı iyi hizmet edenlere verilirdi. Nişanın üçüncü rütbesi için yedi yüz elli kuruş berat harcı alınırdı. (Pakalın,1993: 428)

[9] Mülkiye rütbelerinden beşincisiydi (Pakalın,1993: 69).

[10] Mülkiye rütbelerinden dördüncüsüydü (Pakalın, 1993: 69).

[11] Mülkiye rütbelerinden üçüncüsüydü (Pakalın, 1993: 69).

1900 yılında Kırşehir sancağı mutasarrıflığına[12] tayin olmuştur. Kendisine bu göreve başlamasından kısa süre sonra ikinci dereceden Nişan-ı Ali Osmani verilmiştir. Buranın havasına uyum sağlayamadığı için bir dilekçeyle Mersin'e naklini istemiştir, bu istek komisyonca 15 Temmuz 1901'de uygun görülmüştür. Kırşehir sancağındaki mutasarrıflığı sırasında hastane, şadırvan, şose ve kaldırım yapımı işlerini de yürütmüştür.

3 Eylül 1901'de kendisine birinci rütbeden mecidi nişân zişânı, 23 Şubat 1902'de altın liyakat madalyası verilmiştir.

Mersin mutasarrıflığı sırasında hakkındaki bazı suçlamalardan dolayı kovuşturmaya uğramış ve görevinden azledilmiştir. Bu soruşturma neticesinde Mehmet Hayrî'nin, hakkındaki suçlamalarla doğrudan ilgisinin olmadığı, sorumluluğu altında bulunan memurların görevlerini kötüye kullandığı anlaşılmıştır. Nihayetinde mahkemenin beraat kararıyla kendisine mazûliyet maaşı verilmiştir. Bundan sonra 9 Temmuz 1906'da Divaniye sancağı mutasarrıflığına tayin edilmiştir. Burada bir takım imar faaliyetlerinde bulunmuş, sancağa su getirtmiştir. Ancak Divaniye'nin ileri gelenleriyle uyuşamadığı için görevinden kısa sürede azlini istemiştir.

Mehmet Hayrî Bey 13 Eylül 1908'de Maraş sancağı mutasarrıflığına tayin olmuştur. Bu sırada Maraş'ın güney kısımlarındaki tarlalara çeltik ekilmekteydi. Öyle ki şehrin çok yakınına kadar çeltik ekimi yapılmaktaydı. Bu yüzden sivrisinek olmakta, ahali sıtma hastalığına yakalanmakta, pek çok ölüm olmakta, bilhassa da çocuklar arasında ölüm vakaları çok fazla görülmekteydi. Hayri Bey, bu konuda hazırlanan kânunu uygulamaya ve çeltik ekimini şehrin yakınından uzaklaştırmaya karar verdi. Hayri Bey şehrin idare meclisinde aldığı kararı uygulamaya başladı. Mecliste görev

[12] Sancak adı verilen teşekkülün başında bulunan memur hakkında unvan olarak kullanılan bir tâbirdir (Pakalın,1993:586).

yapan üyelerin çoğunluğu şehrin ileri gelenleriydi ve onların da arazilerine çeltik ektikleri bilinmekteydi. Ancak onlar mutasarrıf Hayri Bey'e açıktan tavır alamazlardı. Hayri Bey'e bir komplo kuruldu. 9 Ocak 1909 Maraş mutasarrıfı Hayri Bey'in Ulu Camii'de hatip tarafından tilavet olunan bir ayet-i kerimenin kıraat edilmemesi hususunda hatibe ve müftüye müdahale etmesi üzerine halk galeyana geldi. Kışkırtılan halk ayaklanarak Hayri Bey'in konağına doğru saldırdı. Konağına kapanan Hayri Bey bir fırsatını bulup Antep'e kaçtı. Onun hakkında İstanbul'a şikâyet telgrafları gönderildi. Maraş mutasarrıfı Hayri Bey, ahalinin dini inançları ile alay ettiğine dair yapılan şikâyetler üzerine görevinden azledildi. Bu arada Hayri Bey cereyan eden bu olaydan dolayı çok korkmuş ve bir hafta sonra da üzüntüsünden vefat etmişti. Hayri Bey'in başından geçen bu olaydan dolayı tahkikat komisyonu kuruldu. Hayri Bey olayında sorumluluğu olanlar tespit edilip mahkemeye çıkarılmışlardır. Bu yargılamalar sonucunda başta icra edilen olaya ve gösteriye dâhil olduğundan dolayı Maraş Naibi Esad Efendi olmak üzere bazı şahıslara hapis cezası verilmiştir. Ayrıca bu olayda beceriksizliği yüzünden mutasarrıf yardımcısı Abbas Efendi de görevinden el çektirilmiştir. Bir süre sonra bu olaydan dolayı suçlananların affedildiği anlaşılmaktadır. (Gökhan, 2011: 321-322)

Halit Ziya'nın verdiği bilgiye göre Mehmet Hayrî Bey, İstanbul'da valilik yapmış olan Mithat Bey'in babası ve Tercüman-ı Hakikat yazarlarından Ali Muzaffer'in dayısıdır. (Huyugüzel, 2000: 343)

Mithat Bey[13] III. Dönem Diyarbakır milletvekilliğinden istifa ettikten sonra 24 Aralık 1927 ve 11 Temmuz 1928 tarihleri arasında kısa süreliğine İstanbul valisi olmuştur. 1 Kasım 1929'da Manisa milletvekilliğine seçilmiştir.

[13] 1878'de İstanbul'da doğmuştur. Babası Hayrî Bey, annesi Saadet Hanım'dır. Şura-yı Devlet Muhakemat Mülazımı, Zihne (Zıfna) ilçesi Bidâyet Mahkemesi Savcı Yardımcısı, Selanik Kosova ve

1.2. İlmî ve Edebî Şahsiyeti

II. Abdulhamit döneminde basın-yayın dünyasında tanınan Mehmet Hayrî, İzmir'de resmi Aydın gazetesini çıkarmış ve kitaplar yayımlamıştır (Huyugüzel, 2000: 343). Farsça, Rumca, Bulgarca ve Fransızca bilen bir yazar ve şairdir.

İstanbul'da Süha isimli bir dergi çıkarmıştır. Bu derginin bütün sayılarının kapağında muharrir kısmının karşısında Rusçuklu Mehmet Hayrî'nin, refik-i muharrir kısmının karşısında da Muallim Naci'nin ismi yer almaktadır. Derginin sayılarının ilk sayfalarında siyasetten başka her şeyden bahseder, yazar.

İstanbul'da yayınlanan Süha dergisinin elimizde dört sayısı mevcuttur. Mecmuada Muallim Nâci, Mehmet Hayrî dışında Nusret Ali Han, İsmâil Paşazâde Hakkı Bey, Ahmed Cemâl'in yazıları yayınlanmıştır (Şen, 2009: 392).

Bütün kapaklarda derginin Babıali civarında Ebussuud Caddesinde Mahmut Bey Matbaasında İstanbul'da 1300/1882-1883 yılında basıldığı yazılıdır. Derginin arka kapaklarında yazarın "Türkçe Kaside-i Bürde Şerhi Hediye" ve "Türkçe Avamil Tuhfesi"nin kitapçılarda bulunduğu haber verilmektedir.

Derginin birinci sayısının girişinde Mehmet Hayrî yazdıklarının kusurlu olsa bile yazılarıyla elden geldiği kadar vatan evladına küçük de olsa hizmet etmeyi tercih ettiğini, söylüyor. Yazar, bu eserin ilk görüldüğünde küçük olduğunun hemen fark edileceğini, bundan dolayı ismini "Sühâ" koyduğunu belirtiyor. Girişten sonra II. Abdulhamit'e olan hürmetini dile getiriyor. Derginin sonraki bölümünde Rusçuklu

---

Yozgat İstinaf Mahkemesi Savcı Yardımcısı, Üsküdar Polis Meclisi Başkanı, Üsküdar, Beyoğlu Polis Müdürü, Divaniye, Kayseri, Karesi sancağı Mutasarrıfı, Emniyet-i Umûmîye Müdürü, Adana, Van, Erzurum, Elazığ, Diyarbakır, Denizli, Kastamonu Valisi, Serbest Avukat, III. Dönem Diyarbekir Milletvekili (İstifa:22,12,1927), İstanbul Valisi, Şeker ve Petrol Tekeli Teftiş Heyeti Başkanı, III. Dönem (Ara seçim: 01.11.1929) Manisa Milletvekili- Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi Başkanı, Danıştay 2. Daire Başkanı görevlerinde bulunmuştur. Mecidi Nişanı ve Gümüş İmtiyaz Madalyası sahibidir. Üç Çocuğu vardır. 30.01.1953 tarihinde ölmüştür. (TBMM Albümü, 2010:171)

Mehmet Hayrî'nin II. Abdulhamit için yazdığı otuz iki beyitten oluşan kaside yer almaktadır. (Hayrî, 1882: 3)

Matla beyti:

Âferîn ey kâ'inâtın akl-ı evvel dâveri

Levha yaz artık 'adâletnâme-i nâm-ı âveri

Tac beyti:

Biz kuluz Hayrî bize kulluk gerek çün durma hiç

Bârgâh-ı Hakka arz eyle duâ-yı bihteri

Kasideden sonra Muallim Naci'nin bir gazeli, Bağdatlı Rûhî hakkında bilgi, camın icadıyla ilgili malumat, birkaç kıta ve beyit yer almaktadır.

İkinci sayısının kapağında Bahar İçinde Hazan, Fuzûlî'nin Tercüme-i Hâli, Bazı Ebyât, Fıkra-i Tarihiye, Varaka, Bir Hanım Tarafından Gönderilen Diğer Varaka, Latife başlıkları bulunmaktadır. Üçüncü sayısında "Mektup, Tebrik, Gazel, Bazı Cümel u Ebyât, Gazel, Garip Bir Fıkra-ı Tarihiye, Varaka, Bir Zarif Uşak" başlıkları yer almaktadır. Bu dergide yer alan gazel Rusçuklu Hayrî'nin kendisine aittir.

GAZEL

Kevkeb-i bahtıma gör kim ne füsûn etti felek
Nûr- ı memdûdunu maksûr u zebûn etti felek

Kan akar dîdelerimden elem-i dehr ile hep
Çün iki çeşmimi ser-çeşme-i hûn etti felek

Etmemek lâzım esef hîç feleğin tavrına kim
Kendi kadrin dahi zulmü ile dûn etti felek

Kays-ı ikbâl asâletle sürerken ömrün
Zülf-i Leylî ile meclûb-ı cünûn etti felek

Dehrden eyleme ümmid-i vefâ ey Hayrî
Nice erbâb-ı mezâyâyı nigûn etti felek

"Sühâ"nın 4. sayısında "Kaside, Coğrafyaya Dair Bazı Malumat, Şeker, Varaka, Bazı Ebyât, Gazel" başlıkları yer almaktadır. Bu sayıdaki gazel Muallim Naci'ye aittir. Bu dergideki başlıklara dikkat edilirse okuyucu mektuplarından, tarıma, coğrafyaya, edebi bilgilere kadar birçok mevzu ele alınmıştır. Bu da derginin girişindeki " Siyasetten başka her şeyden bahseder." ilkesiyle örtüşmektedir.

Mehmet Hayrî İstanbul dışında görevi dolayısıyla bulunduğu Sivas ve İzmir gibi şehirlerde de yayın faaliyetlerinde bulunmuştur.

Halit Ziya, hatıralarında Hizmet gazetesinin çıkışını anlatırken Hizmet'in fikir babasının kimliği konusunda Mehmet Hayrî Bey ve Mahmut Esat Efendi arasında tereddüd geçirdikten sonra şunları söylemektedir: "Hayrî Bey, Ruscuklu Hayrî imzasıyla zaten gazetecilik âleminde tanınmıştı. Yazarlıkta ve devlet memurluklarında 'pişkin' ve dolgun bir eda alan üslubuyla (gazeteye) ara sıra İcmal-ı Ahval adıyla tanınan başmakaleler yazardı" (Huyugüzel, 2000: 343).

Halit Ziya'nın Mehmet Hayrî'yi yakından tanımasında İzmir İdadisinde aynı yıllarda görev yapmalarının da etkisi vardır. Bu okulda Halit Ziya'nın Fransızca dersini verdiği, Mehmet Hayrî'nin ise Lisan-ı Osmanî ve Hat muallimi olduğu 1308 tarihli Aydın salnamesinde geçmektedir (Yetiş, 1997: 321). Burada görev yaptığı sırada araştırmamıza konu olan Belâgat isimli kitabını çıkarmıştır. Kitap İzmir İdadisi'nde okuttuğu dersin ürünüdür. Bu kitabı bastırdıktan sonraki yıllarda salnamelerde adının geçmemesi, buradaki görevinin uzun sürmediğini gösterir.

Mehmet Hayrî Bey'in İzmir basınındaki ilk yazıları, 1886 Kasım'ından itibaren Hizmet gazetesinde çıkmıştır. Buradaki yazıları dışında, diğer İzmir gazete ve dergilerinde imzalı herhangi bir yazısı yoktur. Ancak, bugün elimizde koleksiyonu bulunmayan Aydın gazetesini bir süre çıkardığı ve burada birçok yazı kaleme aldığı düşünülmektedir. Nitekim 1887'de Aydın Vilayeti Salnamesi'nde, "Matbaa-i Vilâyet"

kısmında, "başmuharrir" olarak adı geçmektedir. Bu kayıtlar 1893 yılına kadar sürmekte, bu tarihten sonra ise adı "matbaa nazırı" olarak görülmektedir. Böylece ayrıldığı tarihe kadar vilayet matbaası ve Aydın gazetesiyle yakından ilgilenen yazarın gazetede ne tür yazılar yazdığı bilinmiyor (Huyugüzel, 2000: 343).

Sık sık görüştüğü şair Eşref'in, yazarın yaklaşık on beş sene görev yaptığı İzmir'den ayrılması dolayısıyla söylediği bir kıta kaynaklarda yer almaktadır. Hikâyeye göre Hayrî Bey'in tayini, yerine de Ahmet Bey'in mektupçu olmasıyla bu iki kişiyle ilgili dost meclisinde Eşref'ten bir tarih kıtası istenince o da şu kıtayı söylemiştir.

Mîr Ahmet oldu mektupçu sevenler oldu şâd
Sevmeyen yoktur desem İzmir'de mahzûn ola!
Çıktı üç Ermeni kıptîsi târîhin dedi
Mîrimiz Çingene'ye oldu halef meymûn ola!

Kinayelerle dolu bu kıtada "Çingene" sözüyle kastedilen Hayrî Beydir. Ermeni kıptîsi sözü Ahmet Bey'in fiziki olarak Kayseri Ermenilerine benzemesiyle ilgilidir (Huyugüzel, 2000: 344).

1.3. Eserleri

Rusçuklu Mehmet Hayrî Bey'in elimizde altı eseri mevcuttur. Bu eserler daha çok İstanbul ve İzmir'de bulunduğu dönemlere aittir. Aşağıda hakkında kısaca bilgi verdiğimiz eserlerini 1882- 1890 yılları arasında kaleme almıştır.

1.3.1. Türkçe Kaside-i Bürde Şerhi Hediye: Bu eser 9 Zilhicce 1299/22 Ekim 1882'de İstanbul'da Mahmut Bey Matbaası'nda basılmıştır. Eser yüz elli bir sayfadan oluşmaktadır. Mısırlı sûfî ve şair Muhammed b. Said el-Bûsîrî'nin (öl.695/1296) Hazret-i Muhammed (s.a.s.) için yazdığı manzumenin Türkçe tercümesidir. Eser mensur olarak tercüme edilmiştir (Koyuncu, 2015: 904).

1.3.2. Türkçe Avâmil Tuhfesi: Osmanlı medreselerinde okutulan Mehmet Birgivî'nin (öl.1635) el-Avâmil isimli eserinin tercümesidir. Eser 1300/1882 yılında İstanbul'da basılmıştır. (Koyuncu, 2015: 904)

1.3.3. Siyer-i Fârûk: Hz. Ömer'in hayatından bazı önemli kesitlerin anlatıldığı mensur bir eseridir. 1303/1885-86 yılında yayımlanan kitapta yazar, öncelikle Hz. Ömer'in künyesini ele almış ve müslüman oluşunu anlatmıştır. Daha sonra Hz. Ömer'in faziletlerini, onun hilafeti zamanında yapılan Suriye, İran ve Filistin seferlerini; özellikle de Kadisiye Savaşı'nı detaylı olarak ele almıştır. Eser Hz. Ömer'in şehit edilmesi ve hilyesinin anlatımıyla son bulur. Rusçuklu Hayrî'nin şairliği ve belâgatteki vukufiyetinin bu eserin üslubuna yansıdığı görülmektedir (Koyuncu, 2015: 897)

Bu eser 51 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın kapağında, Rusçuklu Hayrî'nin Aydın Vilayeti İdare Meclisi başkâtibi olduğu yazılıdır.

1.3.4. Hediyyetü'l-İhvân: İnsanın yaratılışı, itikad, amel ve ilmihal bilgilerinin yer aldığı konuları kısaca izah eden bir kitaptır. Eser 1304/1886 yılında Mehmet Hayrî'nin Aydın Vilayeti İdare Meclis Başkâtipliği sırasında Aydın Vilayet Matbaası'nda basılmıştır (Koyuncu, 2015: 904).

1.3.5. Esrâr-ı Gülistân: Eserin ismi yazarın sicil kaydında geçmektedir. Hangi yılda, nerede basıldığı ve içeriği ile ilgili elimizde herhangi bir bilgi yoktur.

1.3.6. Belâgat: Yazarın İzmir İdadisindeki ders notlarından oluşmuş ve 1890'da yayımlanmış bir ders kitabıdır. 86 sayfalık eser 35 dersten oluşmaktadır.

Bu eserler dışında M. Hayrî'nin Belâgat adlı kitabının Hatime bölümünden önce, 34. Dersin sonunda **Usûl-ı Şi'r ve İnşâ** isimli bir eser yazmayı planladığı anlaşılmaktadır. M. Hayrî zikrettiği söz ve anlam sanatlarının hem nazımda hem nesirde olduğunu, bunlardan başka yalnız nazımda olmak üzere daha birtakım sanatların bulunduğunu, onları da Usûl-ı Şiir ve İnşâ risalesinde beyân edeceğini söylemektedir. Bu konu ile ilgili yaptığımız araştırmalarda bu eserin yazılıp yazılmadığına dair bir bilgiye ulaşamadık.

2. BÖLÜM

II.1.Eserin Şekil Bakımından Tanıtımı

Rusçuklu Mehmet Hayrî'nin 1890 yılında İzmir'de yazdığı Belâgat isimli eseri "Hutbe" denilen bir sayfalık ön sözle başlar. Bu bölümü, besmeleyle başlayan kısa bir "Mukaddime" takip eder. Bundan sonra "Meânî, Beyân, Bedî" olmak üzere belâgat ilminin üç dalı gelir. Bunlar içinde meâniyle ilgili bölüm, diğer iki bölüme göre daha uzundur. Son bölüm ise Hatime'den oluşmaktadır.

Eser bir lise ders kitabı olarak düşünüldüğünden konuyla ilgili diğer eserlere göre kısadır. Bunu yazar Hutbe bölümde kendisi de belirtir. Kitap 86 sayfadan oluşmaktadır. Mehmet Hayrî, eserinin kısa olmasına rağmen işin ehli tarafından okutulursa belâgat ilmini öğreteceğinden emin olduğunu, söyler.

Yazar eserini otuz beş derse ayırmıştır. Her dersi numaralandırarak belirtmiştir. Konularla ilgili kısa bilgiler verdikten sonra nazım-nesir parçalarından ve günlük dilden örneklere yer vermiştir.

2.2.Eserin İçerik Bakımından Tanıtımı

2.2.1.Belâgat'in Bölümleri

Aydın Vilayeti Matbaasında H. 1308 yılında basılmış olan Belâgat'in ön kapağında eserin İzmir İdadisi'nde okutulmak için yazıldığı belirtilmiştir. Aynı bölümde kitabın yazarı Ruscuklu Mehmet Hayrî'nin "Aydın vilayeti idare meclisi başkanı ve İzmir İdadi'sinde lisan-ı Osmânî mu'allimi" olduğu yazılmıştır.

Hutbe başlığı ile verilen ön söz ikinci sayfada yer almaktadır ve bir sayfa kadardır. Bu önsözde Sultan II. Abdulhamit övgüyle anılmış, ona duyulan saygı dile getirilmiştir. Yazar, eserin kısa olmasına rağmen ehli tarafından okutulması şartıyla içerdiği 35 derste belâgat ilmini öğreteceğinden şüphe etmemekte ve edebiyatımıza böyle bir eser kazandırdığından dolayı iftihar etmektedir.

1.Ders

Mukaddime

Eserin bir sayfalık bu bölümü besmeleyle başlar ve Mukaddime ile devam eder. Mukaddime bölümü, birinci dersin başladığı yerdir.

Mukaddimede yazar, insanın duygu ve düşüncelerini dile getirirken sözü durumun gerektirdiği şartlara uyarlamak ve teşbih, mecaz, kinâye gibi edebi sanatları yerli yerince kullanmak ve bedî' sanatıyla süslemek için üç disiplini bilmeye muhtaç olduğunu vurgular. Bu üç ilmin temel niteliklerini vererek şöyle açıklar: Bunlardan sözü bağlama uygun hâle getirmenin yöntemini gösteren birincisine "fenn-i me'ânî"; teşbih, mecaz ve kinayenin tanımı, kapsamını belirleyen ve kullanımını öğreten ikincisine "fenn-i beyân"; seci ve cinas gibi söz ve anlam sanatlarını içeren üçüncüsüne de "fenn-i bedî'" denir. M. Hayrî bu açıklamadan sonra bu üç disiplinin de "belâgat" diye adlandırıldığını belirtir.

Mukaddimeden sonra M. Hayrî, klasik belâgat geleneğine uyarak sırasıyla me'ânî, beyân ve bedî' olmak üzere belâgatin temel bölümlerinden her birinin kapsamı hakkında açıklamalarda bulunur.

Yazar, Belâgati, fesâhate riayet etmek koşuluyla durumun gereğine uygun söz söylemektir, diye tanımlar. Belâgatin tanımından sonra "muktezâ-yı hâl" hakkında şöyle bir açıklamada bulunur:

Muktezâ-yı hâl, sözün doğru olsun, yanlış olsun yer, zaman ve muhatabın durum ve konumuna uygun olmasıdır.

Mehmet Hayrî, sözü durumun gereğine uygun bir biçime getirmek hususunda ediplerin mühendise benzetilebileceğini dile getirir. Mühendis bir bina yapmak için taş ve kereste gibi malzemeleri uyumlu olacak şekilde bir araya getirdiği gibi edip de

kelimeleri seçerken, onları yan yana dizerken benzer şeyleri yapar. Mühendisin bina yaparken binanın amacı, işlevi, biçimi ve büyüklüğünü göz önünde bulundurarak malzeme kullanması "muktezâ-yı hâle" riayet ettiğini gösterir; bir edip de söyleyeceği sözün duruma, mevki ve makama uygun olmasına dikkat eder.

"Muktezâ-yı hâli" açıkladıktan sonra "kelâm-ı belîğ" ve "mütekellim-i belîğ" kavramaları açılığa kavuşturulur. Mütekellim-i belîğ olmanın melekeden ibaret olduğu ve onu edinmek için çalışmak lazım geldiği anlatılmıştır.

2.Ders

İkinci dersin başında "fesâhat"in tanımı yapılmıştır ve hem kelime hem söz hem de konuşanda aranan nitelik olduğu belirtilmiştir.

Fesâhat, durumun gereğine uygun olsun, olmasın, düzgün ve pürüzsüz olarak söylenen sözde ve o sözü söyleyendeki özelliktir.

Fesâhat, hem kelimede, hem sözde, hem de konuşanda aranır.

Kelimede fesâhat için sözün "tenâfür-i hurûf" (işitenin zevkine nefret ve konuşanın diline ağırlık veren seslerin, birbirine yakın ve benzeyen kelime ve harflerin bir araya getirilmesi), "kıyasa muhalefet" (kelimelerin kullanımında imlâya ve dil kurallarına uyulmaması) ve "garabet" bakımından (çok kullanılmayan, manalarının anlaşılması için lugat kitaplarını karıştırmak lazım gelen, kulağa yabancı, terk edilmiş kelimelerin kullanılması) sağlam olması gerektiğinden söz edilmiştir. Fesâhatı bozan bu kusurların anlamları verildikten sonra her biriyle ilgili çeşitli örnekler verilmiştir.

3.Ders

Üçüncü dersten itibaren **kelâmda fesâhat** kısmına geçilmiştir ve kelâmda fesâhatın ne olduğu anlatılmıştır.

Kelimede fesâhatı bozan "tenâfür-i kelimât, za'f-ı te'lîf, tetâbu'-ı izâfât, kesret-i tekrar, şiveye mugâyeret" terimleri sırayla açıklanmıştır ve örnek verilmiştir.

Tenâfür-i kelimât, kelimelerin seslerinin birbiriyle kaynaşamayarak telaffuz esnasında dili zorlamasıdır.

Za'f-ı te'lîf, dilin kurallarına ve belîğ olanlar arasında üstün tutulan usûle aykırı olarak söz söylemektir ki bu da söz dizimi hatasından, zaman ve eylem uyumsuzluğundan ve birbirine bağlanan ögelerin aynı cinsten olmamasından ve edat eksikliğinden ileri gelir.

4.Ders

Dördüncü dersten itibaren **tetâbu-ı izâfât** terimi örneklerle açıklanmıştır. Tetâbu-ı izâfât ikiden fazla sözcüğün art arda tamlama yoluyla birbirine bağlanmasıdır.

M. Hayrî dilimizde kullanılan Arapça ve Farsça tamlamalarda tetâbu-ı izâfâtın uygun olmadığını vurgular. Fakat aynı türden olmayan ve aralarına diğer cümleler giren tamlamaların tetâbu-ı izâfâttan sayılmayacağını söyler.

Dördüncü dersin devamında ta'kid açıklanmıştır ve türleri verilmiştir.

Ta'kîd, sözün kastedilen anlamını sözcüklerin tam olarak karşılayamaması yani sözün anlatılmak istenen manaya gelmemesidir. Ta'kîd iki çeşittir. Birine "ta'kîd-i lafzî" diğerine "ta'kîd-i ma'nevî" denir.

Ta'kîdin birinci türü olan ta'kid-i lafzî, "galat-ı tahakkümü, garabet, za'f-ı telif" gibi sebeplerle sözden kastedilen anlamın açık olmamasıdır.

Ta'kîd-i manevî sözün diziminde bir yanlışlık bulunmamasına rağmen sözden kastedilen anlamın anlaşılmasında güçlük çekilmesidir.

5.Ders

Beşinci ders **kesret-i tekrar** tanımıyla başlar. Kesret-i tekrar sözün bir ibarede birkaç defa tekrar edilmesidir. Eğer tekrar tesiri artırmak içinse ya da hoşa gidecek biçimdeyse hoş görülür.

Şiveye mugayeret, sözü edipler arasında ya da en azından halk arasındaki şekliyle kullanmamaktır.

Mütekellimde fesâhat için konuşanın sözün fasihini söyleme gücüne sahip olması gerekir. Fasih mütekellimin iki görevi vardır. Birincisi fasih kelimeleri araştırma ve seçme, ikincisi seçtiği kelimeleri diğer kelimelerle uyuşacak surette kaynaştırmaktır. Bu şekilde kullanılan söz akıcı ve kolay anlaşılırdır.

6. Ders

M. Hayrî altıncı derse selâset konusuyla girmiştir. **Selâset** dilde kolaylıkla söylenebilen ve kulağa hoş gelen fasih kelimelerden oluşan sözdeki niteliktir. Selâset; "aheng-i selâset, kelâm-ı metin, kelâm-ı latif" olmak üzere üç kısımdır. "Aheng-i selâset de aheng-i umumi ve aheng-i taklidi" olmak üzere iki kısma ayrılır.

Aheng-i umûmî önce kelimelerin seçimi ve bir araya getirilmesi sonra ibarenin kullanım güzelliği ile ilgilidir.

İntihâb-ı kelimât, anlam açıklığına uygun, hoş ve dilde kolaylıkla söylenen kelimeleri tercih etmektir.

Tanzim-i Kelimât, fesâhate uymakla beraber sesleri birbirine benzeyen kelimeleri bir araya getirmemek ve kelime tekrarından kaçınmakla ilgilidir.

Hüsn-i te'lif; "hâlbuki, vakta ki, farz edelim ki, tutalım ki, bina'en aleyh, şimdi" gibi cümlelerde bulunan sözleri güzel bir şekilde kullanmaktır.

Aheng-i taklîdi, eşyayı "çağıltı, şırıltı, çın çın, şırıl şırıl" gibi yansıma sözcükler veya birtakım şekiller ve hayallerle tasvir etmektir.

7. Ders

M. Hayrî bu bölümden sonra delâlet bahsine geçer. **Delâlet**, bir şeyin bir hâl üzre olmasıdır ki bir şeyi bilme diğer şeyi bilmeyi gerektirir. Delâlet iki kısımdır: Biri "delâlet-i lafziye", diğeri "delâlet-i gayr-ı lafziye"dir. Bunların ikisi de "vaz'iye, akliye,

tabiiye" isimleriyle üçe ayrılır. Delâletin türlerinin ismi verildikten sonra açıklama yapılmadan örnekler verilmiştir.

Delālet-i lafẓiye-i vaż'iye, kuş lafẓınıñ uçucu ḥayvāna delāleti gibidir.

Delālet-i lafẓiye-i 'aḳliye, duvar arḳasından işitilen sözüñ orada bir söyleyen olduġunu anlatması gibidir.

Delālet-i lafẓiye-i ṭabī'iye, öksürüğüñ göğüsde bir aġrı olduğunu işrāb etmesi gibidir.

Delālet-i ġayr-ı lafẓiye-i vaż'iye, gemi ve sahildeki fenerleriñ birer maḳṣadı ifhām eylemesi gibidir. (Hayrî, 1890: 16)

M. Hayrî bu örnekleri verdikten sonra belâgat ilminde asıl muteber olanın "delâlet-i lafziye-i vaz'iye" olduğunu söyler.

Bir kelime manaya üç şekilde delâlet eder. Bunlar "delâlet-i mutabıkiye, delâlet-i tazammuniye, delâlet-i iltizamiye"dir.

Delâlet-i mutabıkiye, bir sözün konulduğu manaya tam olarak delâlet etmesidir.

Delâlet-i tazammuniye, bir sözün konulduğu mananın anlamlarından birine delâlet etmesidir.

Delâlet-i iltizamiye, bir sözün mevzu olduğu mananın gereklerinden birine delâletidir. Delâlet-i iltizamiyede mananın en bilinenini kastetmek şarttır.

8.Ders

Sekizinci ders **taksim-i elfâz** kısmıyla başlar. Burada elfâz-ı münferide, elfaz-ı müterâdife, elfâz-ı müştereke olmak üzere elfâz üçe ayrılır.

Elfaz-ı münferide, yalnız bir anlama delâlet eden sözlerdir. Bu anlam yalnız bir varlığa özelse ya "bi-hasebi'l-vaz'dır" (isimler gibi) ya da "bi-hasebi'l-irâdedir" (zamirler gibi). Eğer bir varlığa/şeye mahsus olmayıp birden fazla şeyi kapsıyorsa ve bununla beraber gösterilenlere olan delâletinde derece farkı varsa elfaz-ı müşekkeke denir. Sarı, mavi kelimelerinin "açık sarı", ya da "koyu mavį" derecelerinin olması gibi. Eğer birçok derceleri yoksa "elfâz-ı mütevâti'e" denir. İnsan, hayvan kelimlerinin her insan ve her hayvanda anlamlarını tam olarak karşılaması gibi.

"Elfâz-ı müterâdife" tek bir anlama delâlet eden birçok sözlerdir. "İnsan" ile "beşer" ,"baş" ile "kafa" ve "kelle" lafızları gibi. Ancak dil bilimcilerin çoğu iki sözcüğün tamı tamına bir manaya delâlet edemeyeceğini söyler. Bundan dolayı elfâz-ı müterâdifeyi kulanmada çok dikkatli olmak gerekir.

"Elfâz-ı müştereke" birkaç manaya delâlet eden kelimelerdir. Eğer bu kelimeler asli anlamlarına delâlet ediyorlarsa bunlara elfâz-ı müştereke denilir. Bu kelimelerden, asli anlamları kullanımdan kalkmış olup da diğer bir manaya delâlet edenlerine "elfâz-ı menkule" denilir. "Kaya" kelimesinin özel isim olarak kullanılması gibi.

Eğer elfaz-ı menkûle bir grup yani bir sanat ya da bilim dalına mensup kişiler tarafından kendi tabirlerine aktarılmışsa ona örf-i has ya da ıstılâh denilir. Eğer nakl halkın ölçüsüyle olmuşsa ona örf-i âmm yahut te'ârüf denilir. Eğer aktarım bir ilgiye dayanmıyorsa "elfâz-ı mürtecile" denir.

9.Ders

Rusçuklu M. Hayrî 9. derse **kelâm** mevzusuyla giriş yapmıştır. Kelâmı tam nisbeti ifade eden cümle olarak açıklamıştır. Cümle "müsned" ve "müsnedün ileyh"ten ya da "fa'il ve fi'lden" oluşur. Belâgat ilminde "mübteda/ fa'ile" "müsnedün ileyh" ve haber/ fi'ile "müsned" ve bunlardan başka kelâmda bulunacak olan "mef'ûl, hâl, temyiz, zarf, terkib-i vasfi, terkibi izafi" gibi kayıdlara da "mütemmimat-ı kelâm" (tümleçler) ve müsnedün ileyh ile müsned arasındaki nisbete de "isnad" denir.

Kelâmda asıl önemli olan müsnedün ileyh ile müsned arasındaki ilgi olduğundan müsnedün ileyh ile müsnede 'umde", yardımcı ögelere (cümle tamamlayıcıları) ise "fazla" denilir.

Müsnedün ileyh ile müsned arasındaki ilgi ya gerçeğe uygun olur ya da olmaz.

Haberin doğru ve yanlış olma ihtimali varsa bu cümlelere haber cümleleri denilir. Yani bir habere karşı evet öyledir, ya da değildir diyebiliyorsak haber cümlesidir.

Bazı cümlelerin ise doğru ve yanlış olma ihtimali yoktur. Bu tür cümlelere de tasarı cümlesi denilir. "Gelsin, gelseydi" gibi istek ve temenni fiilleri ve "Aldım, satdım." gibi akit sözleriyle oluşturulan sözün doğru ya da yanlış olma ihtimali olamayacağı için tasarı cümlesi olurlar. Ancak akit sözcükleriyle oluşturulan söz hikâye,

yani "Falan malı dün sattım." şeklinde olursa burada doğru ve yanlış ihtimali olacağından bu gibi sözler haber cümlelerinden olur.

Bunlardan hareketle kelâm iki kısma ayrılır. Birincisine "cümle-i haberiyeye" (kelâm-ı ihbâri) ve ikincine "cümle-i inşâ'iyeye" (kelâm-ı inşâ'i) denir.

10. Ders

Rusçuklu Mehmet Hayrî 10. derste **kelâm-ı ihbârî** konusundan bahsetmiştir. Kelâm-ı ihbârinin tanımı yapılmış, daha sonra nisbet-i sübûtiye (olumlu)ve selbiyye (olumsuz)nin ne olduğu günlük dilden alınan örnek cümlelerle açıklanmıştır. Ayrıca nisbet-i haberiyyenin özellikleri ve türleri yine anlaşılır örneklerle izah edilmiştir. Bu açıklamaların ardından bir cümlenin doğru ve yanlış olması durumu değerlendirilmiştir.

Kelâm-ı ihbâri gerçeğe uygun olsun, olmasın üç zamanın birinde olumlu ya da olumsuz nisbeti bulunan sözdür. Nisbet-i haberiyenin iki yönü vardır. Bunlar "vukû ve lâ-vukû" yönüdür. Yani haberin olmak ve olmamak bakımından değerlendirilmesidir. Hasan Efendi kâtiptir, dediğimizde burda önce "Hasan Efendi" düşünülür, sonra "kâtip" sözünün delâlet ettiği yazıcılık anlamının Hasan Efendi'de olup olmadığı tefekkür edilir ki bunun varlığına "vuku", yokluğuna "lâ-vukû" denir. Eğer akıl bu "vuku ve lâ-vukû" yönlerinden birini diğerine tercihen kabul ederse buna "zann" denilir. Eğer yalnız bir yönü kesinlikle kabul ederse buna "yakin" denir. Bir olayın olup olmadığını zihinde sorgulama hâline ise "nisbet-i beyne beyn" denir.

Cümlelerin gerçeğe uygunluğu varsa bu tür cümlelere "cümle-i sâdıkâ" ve gerçekte karşılığı yoksa buna da "cümle-i kâzibe" denilir.

Mehmet Hayrî Bey haberi, birbiriyle ilişkilendirilen iki kelimeden birinin anlamının diğer için doğru/gerçek olup olmadığını ifade eden söz, olarak açıklamıştır. Haber iki amaçla verilir. Birincisinden maksat bir iş, oluş ve hareketi diğer bir kişiye bildirmektir ki buna "fâ'ide-i haber" denir. İkincisinden maksat muhatabın bildiği bir iş, oluş ve hareketin konuşanın da bildiğini bildirmek gibi bir sebeb ve nükteye binaen söylenmesidir ki buna "lâzım-ı fâ'ide-i haber" denir.

11.Ders

Belâgat'in 11. dersiyle **kelâm-ı inşâinin** tanımı yapılmıştır. Kelâm-ı inşâ'inin doğruluk ve yanlışlık ihtimali olmayan söz olduğu belirtilmiştir. Yazar kelâm-ı inşâ'iyi ikiye ayırmıştır. Birine "inşâ-i talebi" diğerine "inşâ-i gayr-ı talebi" dendiğini söylemiştir.

İnşâ-i talebi, gerçeğe ilgisi olmakla birlikte bir işin zihinde ya da gerçekte ortaya çıkmasının beklendiğini ifade eden sözdür. İstifhâm, emir, iltimâs, du'â, istirham, niyâz neyh, tenbih, nidâ ve temenni inşâ-i talebidendir.

12.Ders

Rusçuklu Hayrî, 12. derste **istifhâmı** "istifhâm-ı tasavvurî ve istifhâm-ı tasdiki" olmak üzere iki kısma ayırmıştır. İstifhâm-ı tasavvuri yüklem dışındaki ögelerin sorulmasıdır. İstifhâm-ı tasdiki yüklemin gerçekleşip gerçekleşmediğinin sorulmasıdır. İstifhâm edatı "mi" sözüdür. Eğer mi soru edatı müsnedden başkasına sorulursa bu mutlaka istifhâm-ı tasavvuridir.

Eğer müsned bir cinsten olmayacak şekilde tekrar edilirse ve müsnedün ileyhe yaptırılan fi'lin türü sorulursa bu da istifhâm-ı tasavvuridir.

Eğer müsned tekrar etmez veya tekrar eder de bir cinsten olursa istifhâm-ı tasdiki olur.

Bazen istifhâm edatları gerçek anlamlardan çıkarılarak haber anlamında kullanılır. Yani sorulan şey konuşan kişi tarafından bilinirken anlamı kuvvetlendirmek için soru sorulur. İstifhâm-ı inkâri ve ikrâri soru anlamı dışına çıkılarak haber olarak kullanılan istifhâmdandır. Soru cümlesi olumsuzsa "istifhâm-ı ikrârî" olur, olumluysa "istifhâm-ı inkârî" olur. Bazı istifhâmlar ricâ manasına gelir.

Böyle sözde soru cümleleri tehdîd, ta'zîr, tevbîh yani gözdağı verme ve azarlama gibi bazı anlamları da içerir.

13.Ders

13. derste M. Hayrî **emir** konusuyla giriş yapar. Emirler; zorunluluk, serbest bırakma, gözdağı veya öğüt verme, saygı gösterme, alay etme, tesviye ("İster gel, ister

git." cümlesinde olduğu gibi eşdeğer iki seçeneği sunmak), dinleyeni zor durumda bırakma gibi gizli anlamları içerir. Yazar bu tabirleri tanımlamadan örnek vererek açıklamayı tercih etmiştir.

Bu kısımdan sonra **nidâ** mevzusuna geçilmiştir. Nidânın sözlük anlamı ve terim anlamları verilmiştir. Lugat anlamı çağırmak, terim olarak ise muhataba özel edatlarla hitap etmek anlamları verilmiş ve seslenilen kişiye münâdâ dendiği belirtilmiştir. Osmânlıcada "ya!, a!, ey!" sözleri nidâ edatlarındandır. Bu edatlardan "ya!" uzak için, "a!" yakın için, "ey!" hem yakın hem uzak içindir.

Bazen nidâ edatları kullanılmadan münâdânın isminin son hecesi uzatılarak seslenilebilir.

Hayrî Bey nidâdan sonra **temennî** konusuna geçmiştir. Temennînin arzu etmek anlamına geldiğini ve "ah, keşke" gibi sözcüklerin temenni ifade ettiğini söylemiştir. Bu tarz sözcüklerin olduğu cümlelere "mütemennî" dendiğini belirtmiştir. Bazen bu iki temenni sözcüğünün aynı cümlede kullanılabileceğini söylemiş. Bazen de temenni anlamının cümlede gizlenebileceğini örnek cümleyle açıklamıştır.

""Āh bugün dersimi hangi kitābdan belleyem." denilir ki işbu cümleniñ içinde "Kāşkī kitābımı evde unutmayaydım." gibi bir maḥẕūf olduġu añlaşılır."(Hayrî, 1890: 29)

Bazen temenni tenezzül anlamına gelir ve "bari" kelimesiyle kullanılır.

14.Ders

14. ders inşâ-ı gayr-ı talebî konusuyla başlar. Yazar inşâ-i gayr-ı talebîyi haber cümlesi olduğu hâlde inşâ anlamına gelen cümleler olarak açıklıyor. İnşâ-i gayr-ı talebî birkaç kısma ayrılır. Bu bölümde bunların meşhûr olanlarını açıklanıyor.

Tereccî, sözlükte "ummak" manasına gelir. Terim olarak ise özel bir tabirle "ümit göstermek" anlamındadır. Türkçede "ola ki", "umarım ki", "şayet ki", "korkarım ki" sözleri terecciye özel edatlardır. "Korkarım ki" sözüyle başalayan tereccîlere "işfâk" denir.

Tereccî edatları gerçekleşmesi kesin olan şeyler için kulanılmaz.

Ta'accüb, medh, zemm, akd sîgâları da inşâ-i gayr-ı talebidendir. Ta'accüb, medh, zemm sîgâları genellikle istifhâm edatları ile yapılır. Bunların üçüne birden istigrâb denilir.

"Aya, acaba, zihî" sözleri de istigrâb içeren cümlelerdendir. Fakat bunlardan zihî lafzı bazen alay etmek, bazen beğeni ifade etmek için kullanılır.

Akid sîgâları yani antlaşma söylemleri de alışverişte kullanılan "aldım, sattım." gibi sözlerdir.

15.Ders

Bu ders **müsnedün ileyh (özne)** bahsiyle başlar. Yazar sözün birinci temel ögesinin müsnedün ileyh olduğunu söyler. Mehmet Hayrî dilimizde cümle yapmak için öncelikli şartın müsnedün ileyh olduğunu ve sonra "nesne, hâl, temyiz, zarf" gibi ögelerin ve nihayet müsnedin getirilmesinin kural gereği olduğunu belirtir.

Bazen "kasr" (anlam tahsisi) ve şiirin zorunlu kıldığı sebeplerden dolayı müsnedün ileyh olması gereken yerde olmaz.

Müsnedün ileyhin söylenmesi ve gizlenmesi konusunda Hayrî Bey zikrinin gerekli olduğunu söyler. Fakat bazen açık ipuçlarından dolayı kaldırılması gerekebilir.

Bazen istenen şey asıl fi'lin oluşunu haber vermekten ibaret olduğu için müsnedün ileyh kaldırılır ve müsned edilgen olarak söylenebilir. Bazen de genelleştirmek için asıl müsnedün ileyh söylenmeyip sıfatlardan birinin zikriyle yetinilebilir.

Müsnedün ileyhin bu yolla kaldırılması lüzumluyken bazen söylenmesi gerekli olur. Bu da "hasr, ziyâde-i izâh, izhâr-ı ta'zîm, teberrük ve istilazâz" gibi ilgilerden dolayıdır.

Bazen de yine bu gibi ilgilerden dolayı müsnedün ileyhin bir kere söylenmesi ile yetinilmeyip tekrarı cihetine gidilir.

M. Hayrî müsnedün ileyhin ma'rife olmasını belirli bir manâya delâlet etmesi ve nekre olmasını da belirsiz bir manâya delâlet etmesi olarak izah etmiştir.

16. Ders

16. derste Türkçede **ta'rîf**in üç çeşidi olduğu söylenmiştir. Birincisi "ta'rîf-i vaz'î", ikincisi "ta'rîf-i lafzî", üçüncüsü "ta'rîf-i manevî"dir.

Ta'rîf-i vaz'î iki türlüdür. Birincisi soyut kullanım sebebiyle bilinen bir şahsa delâlet eden sözlerdeki ma'rîfelik yani belirliliktir. İkincisi bilinen şahsa delâleti irâdeye muhtaç olan sözlerdeki ma'rîfeliktir. Zamîrler, işaret sıfatları, mevsûller yani bağlaçlar gibi.

Ta'rîf-i lafzî, kendilerinde belirtme alâmetleri bulunan kelimelerdir. Osmanlıcada belirtme eki "y"(-i,-ı, -u,-ü) dir. Mektubu yazdım, kitabı gönderdim. Cümlelerindeki mektup ve kitap bilinen mektup, kitaptır.

Ta'rîf-i manevi, bağlamın sağladığı ipuçlarından biriyle delâleti bilinen cins isimlerdeki belirliliktir. Bu da dörde ayrılır. Birincisi, bir cins isimden bağlamsal ipuçlarından biriyle bilinen bir ferdi kastetmektir. "Kitap geldi, müdür efendi yollamış." gibi ki buna "ta'rîf-i hârici" denir. İkincisi bir cins ismin delâlet ettiği anlamlardan yalnız birisini kastetmektir. "Sobacı geldi." gibi ki buna "ta'rif-i zihnî" denir. Üçüncüsü, bir cins isimden delâlet ettiği varlığın hakikatını ve mahiyyetini kastetmektir. "Tütün insana zararlıdır." gibi ki buna "ta'rîf-i cinsî" denir. Dördüncüsü bir cins isimden içerdiği anlamların ayrı ayrı hepsini kastetmektir. "Kuş uçar." gibi ki buna "ta'rîf-i istiğrâk" denilir.

İstiğrâk da iki türlüdür. Birisi "istiğrâk-ı hakîkî" diğeri "istiğrâk-ı örfî"dir. İstiğrâk-ı hakîkî, sözün kapsadığı sözlük anlamına göre bütün unsurlarını içermesidir. İstiğrâk-ı örfî, örf bakımından sözden anlaşılan unsurların hepsini kapsamaktır.

İstiğrâk-ı hakîkî ve istiğrâk-ı örfîden genel bir şekilde anlaşıldığı gibi ta'rîf-i zihni belirlilik ile belirsizlik arasında bir araç olup ne büsbütün belirli, ne büsbütün belirsizdir.

Bu bahisten sonra M. Hayrî müsnedün ileyhin tamlamayla açıklamasına geçmiştir. Müsnedün ileyhin tamlamayla da teşhis ve tahsis için açıklandığını söylemiştir. Eğer bir cins isim özel bir isimle tamlama kurarsa teşhîs için olur. "Mehmet Efendinin kitâbı" gibi. Eğer bir cins, bir isim belirsiz isimle tamlama kurarsa tahsîs için

olur. “Bir adamın evi”gibi. Müsnedün ileyhin özel isimle belirlilik kazanması kendi niteliklerinin hepsiyle ve bütün şahıslarıyla zihinde hazır bulunması içindir. Bu da ya övgüyü ya da yergiyi ifade eder.

17. Ders

17. derste Rusçuklu Mehmet Hayrî, müsnedün ileyhin zamirlerle belirli kılınabileceğini söyledikten sonra bunun da makamın, hitap (ikinci şahıs), gaybet (üçüncü şahıs), tekellüm (birinci şahıs) olmasıyla ilgili olduğunu söyler (Ben geldim. Siz gittiniz. O gördü.). Müsnedün ileyhin zamir ile belirtili olmasının özel isimdeki belirtililik durumu gibi olduğunu ifade eder.

Hitâpta asıl olan belirli olmaktır. Bazen genelleştirmek için belirsiz de olabilir.

Bazen şahıs eklerinin tekilleri yerine çoğulları tevazu için ve muhataba saygı için kullanabilir. "Geldim" yerine geldik, "teşrif buyurun" yerine "teşrif buyurunuz" gibi.

Müsnedün ileyhin işaret zamirleriyle belirtili kılınması ise müsnedün ileyhin zihnen ya da haricen hazır bulunuşunu ifade içindir. Bazen bir kişiyi yüceltmek için de kullanılabilir. Fakat karşıdakine işaret etmek hor görme anlamına da gelebilir.

Müsnedün ileyhin sıfat-fiillerle belirli kılınması ise genellikle sıfat-fiil cümleciğiyle ifade edilen durumdan başka ahvalin bilinmemesinden ileri gelir. “Reisdere çiftliğini basan haydūdlar tutuldu.” gibi.

Bazen müsnedün ileyh, söylenmesi ayıp görüldüğünden ve bazen de haberin hangi esasa bağlı olduğunu îmâ için sıfat-fiil cümleciğiyle belirtili hâle getirilir. Bazen de muhatabın ya da diğer birinin hatada bulunduğunu göstermek için müsnedün ileyhin sıfat-fiille ile ta’rîfi yoluna gidilir. “Dersine çalışan mükâfat görür, çalışmayan da cezâlanır.” gibi. Bu cümlelerden sıfat-fiiller kaldırılırsa hükümler sebebsiz ḳalır.

Müsnedün ileyhin tenkîri (belirtisizliği) konusunda Hayrî Bey müsnedün ileyhte asıl olan “ma’rîfe” olmak iken bazı defa tenkîri cihetine gidilir, der. Bir adam geliyor, gibi. Bazen yüceltmek ve bazen de küçültmek için olur. Nekre olan cümleler olumsuzsa umûmiyet anlaşılır. Tefḫîme miŝâl: “Hasan Efendiye bir hâl oldu ki ta’rif edemem.” Tasğire misâl: “Düşmanın bir oku bin okundan ziyâde te’sir eder.”

Müsnedün ileyhin sıfat ile nitelendirilmesi tahsîs, yani ihtimâli ortadan kaldırmak içindir. Bazen övmek, yermek açıklığa kavuşturmak ve merhamet için de olur.

Yazar, müsnedün ileyhin te'kîdini bazen kuşkuyu gidermek (Kitabı Ahmet kendi yazdı.) ve bazen de "ihâta-ı efrâd" için yani tüm fertleri kapsama amaçlı olduğunu söyler (Tüm öğrenciler derstedir.).

Müsnedün ileyhin beyânı, bazen izâh ve bazen muhatabı yüceltmek için olur.

18. Ders

18. dersten itibaren Rusçuklu Mehmet Hayrî, **müsned (yüklem)** konusuna geçer. Müsned, sözün temel unsurlarındandır ve daima müsnedün ileyhten sonra gelir.

Müsnedin ipuçlarından biri varsa müsned cümleden çıkarılır. Müsnedin kaldırılması ile ilgili ipucu varken bazen söylenmesi gerekebilir. Bu da "ihdâs-ı ta'accüb, gabavete telmih, tehdid ve tevbîh" yani anımsatma, gözdağı verme, azarlama gibi amaçlar dolayısıyladır. Mehmet Hayrî bu durumları şöyle örneklemiştir:

"İḥdāṣ-ı taʿaccübe miṣāl: "Bu güzel resmi kim yapdı." diyene "Şu küçük çocuḳ." demek gibi. Ġabāvete telmīḥe miṣāl: Kāʾināti kim yaratdı." suʾaline "Cenāb-ı mevlā yaratdı." diye cevāb vermek gibi." (1890, 40)

> *Tehdīde miṣāl : "Bu camı kim ḳırdı." diyene cevāben "Ben ḳırdım." demek gibi. Tevbīḫe miṣāl. Derse çalışmadıġından ṭolayı tekdīr edilen bir şākirdiñ añlamamazlıḳdan gelerek ḫocasına "Kim çalışmıyor." demesine muḳābil "Sen çalışmıyorsuñ?" cevābını alması gibi. (Hayrî, 1890: 41)*

Müsned de müsnedün ileyh gibi ve çeşitli nüktelere/amaçlara binaen "özel isim, mevsuliyetle, izafetle" ta'rîf olunur ve çoğunlukla ta'rîf ve tenkîrden bağımsız olur.

Bazen müsnede belirsizlik edatı dâhil olur. Bu da ya birlik ya da yücetlme içindir.

Müsnedin tavsîfi, te'kîdi, beyânı müsnedün ileyh gibidir.

Mehmet Hayrî Bey müsnedin takdiri konusunda, müsnedün ileyh birkaç tane ve bir cinstense her müsnedün ileyh için atıf yoluyla bir müsned takdir ve nihayet kelâmda yalnız bir müsnedin söylenmesiyle yetinilir, der.

Bu bölümde dikkat edilecek bir başka husus müsnedin hangi durumlarda tekil ya da çoğul olacağıdır. Eğer müsnedün ileyh (özne) birden fazla ise müsned (yüklem) tekil olur. Eğer topluluğun her bir bireyine ayrı ayrı isnad edilmişse müsned çoğul olur.

Hayrî Bey bu açıklamalardan sonra "**tağlib**" konusunu kısaca izâh etmiştir. Sözlükte galebe getirmek, terim olarak ise aralarında ilgi bulunan iki şeyden birini kendisinden sonra gelene tercîh etmektir. Eğer müsnedün ileyhler birkaç tane ve çeşitli olur yani kimi ga'ib (üçüncü şahıs), kimi muhatab (ikinci şahıs), kimi mütekellim (birinci şahıs), bulunursa müsned-i taglîb yoluyla müsnedün ileyhlerin üstün olanına tâb'i olur. Tekkellüm hitaptan ve hitap gaybetten üstündür. Şöyle ki tekellüm ve hitâbın ve gâ'ib ve tekellümün bir araya gelmesinde müsned çoğunlukla cem-i mütekellim (birinci çoğul) şeklindedir.

"Miŝaller: "Ĥasan Efendi, Mehmet Efendi dersi okuduk." , "Ĥasan Efendi ve sen dersi bilmiyorsun." ,"Sen ve ben dersi belledik." gibi." (Hayrî, 1890: 42)

19. Ders

19. derste M. Hayrî **isnâd** konusuna geçmiştir. İsnâd, bir şeyin diğer bir şeyde gerçekleşip gerçekleşmediğini beyân etmektir. İsnâdda müsnedün ileyh ile müsnedin zatı itibarıyla bir, anlam itibarıyla aykırı olmaları şarttır. Böyle olmazsa haberden fayda ortaya çıkamaz.

İsnâda fi'l cümlelerindeki yapı unsurları ve isim cümlelerinin olumlularında "-dır" ve olumsuzlarında "değil" edâtları delâlet eder. "Var, yok" lafızları da haber edatına delâlet edebilir.

İsnâd ya haberi karşıdakine anlatmak ya da konuşanın haberi bildiğini muhatabın durumunu göz önünde bulundurmak içindir. Bundan dolayı karşıdakinin durumuna uymak gerekir.

Eğer muhatap kendisine haber verilecek hükmün manası konusunda tereddütlü değilse isnâd sade olur. Eğer muhatap müteredditd ise isnâdın pekiştirilmesi (te'kîd) güzel görülür. Eğer muhatap münkirse isnâdın pekiştirilmesi vâcip olur. Bazen muhatap

münkir olmadığı hâlde, hükmün gereğince hareket etmediği için münkir gibi kabul edilerek isnâd pekiştirilir.

Türkçede "muhakkak, hakîkaten, sahîhen, gerçekten, elbette, şüphesiz, ona ne şüphe, doğrusu" sözleri te'kîd sözlerindendir. Yeminler de isnâdı pekiştirirler. Bunun yanında "asla, kat'a, hiç" sözleri pekiştirmeyi ortadan kaldırmak içindir.

Duyulan geçmiş zaman, gelecek zaman ve gereklilik kiplerine eklenen "–dır" lafzı da te'kîd içindir.

Sözün sonuna eklenen "a, ya, ye" lafızları da isnâdı pekiştirmek içindir.

Bunlar isnâdı "te'kid ile redd-i inkâr" makamlarında kullanıldıkları gibi "istihkâr (hor görme), istihzâ (alay etme), istilzâz (hoşa gitme), tevbih (azarlama)" makamlarında da kullanılır.

20.Ders

Yazar 20. dersten itibaren cümledeki tamamlayıcı unsurlar (yardımcı ögeler) konuusuna geçer. Sözdeki amacı isnâddaki hükümden daha fazla detaylandırmak için cümleye "sıfat, hâl, temyiz, mef'ûl, zarf" gibi bir takım unsurlar eklenirse haberdeki amaç o kadar artar. Eklenen bu ögelerden her birine "kayd" denir.

Kelâmda müsnedün ileyhle müsnedden başka hangi kayıt mevcutsa hükmün dayanağı odur ve kayıtlar birden fazla ise en sondaki vurgulanandır.

"Sıfat" yalnızca nitelenen ismin durum ve özelliklerini bildirir.

"Hâl" (durum zarfı), ya failin (öznenin) ya da mef'ûlun (nesne, tümleç) durumunu bildirir. Bazen fi'lin nasıl meydana geldiğini anlatır. M. Hayrî hali (durum zarfını) Arapça dil bilgisi kurallarına göre açıklamıştır.

Mehmet Hayrî, hâl bahsinden sonra mef'ûl konusuna geçer ve mef'ûlün iki çeşit olduğunu söyler. Biri "mef'ûl-ı sarih" diğeri "mef'ûl-ı gayr-ı sarîh"tir. "Mef'ûl-ı sarîh mef'ûlün bih (nesne)" demektir. Bazen bir geçişli fi'lin yalnız bir fâ'ile aidiyeti kastedilerek mef'ûl-ı sarîh kaldırılır. Bazen bu eksiltili kullanım "genelleştirme" amacıyla gerçekleştirilir.

Mef'ûl-ı sarîh belirtili olursa fi'lden ayrılabilir. Fakat belirtisiz olursa ayrılamaz.

"O kitābı dün aldım." denilebilirse de "Bir kitāb bugün aldım." denilemez."(Hayrî, 1890: 47)

Mef'ûl-ı gayr-ı sarîh(dolaylı tümleç), izâfet harflerinden(hâl ekleri) biriyle kullanılan isimdir.

"Mef'ûl-ı mutlak", fi'lin manasını pekiştirmek için fi'lle aynı kökten gelen isim fiillerin meful olarak kullanılmasıdır (Bir vuruş vurdum.) .

"Temyiz", nisbette îbhâmı (belirsizlik) ortadan kaldırmak içindir. Bu konu Arap dil bilgisine göre açıklandığından ayrıntıya girilmedi.

"Zarf" ikiye ayrılır. Birincisi yeri gösteren zarflardır. Bunlara zarf-ı mekan ve ikincisi bir zamanı gösteren zarflardır ki bunlara da "zarf-ı zaman" denir.

Osmanlıcada tenvinli olarak kullanılan Arapça isim ve masdarların tenvînleri kaldırılarak yerlerine "de" getirilir ve manâ sahih olursa zarf, "olarak" getirilirse hâl, "için" getirilirse mef'ûlün leh ve "–ce" getirilirse temyîz olduğu anlaşılır.

21. Ders

Mehmet Hayrî Bey, zarf konusundan sonra **kasr** bahsine geçmiştir. Kelimenin sözlük anlamını verdikten sonra ıstılahtaki anlamını vermiştir. Kasr, lugatte kısaltmak, hapsetmek anlamlarındadır. Istılahta bir şeyi diğer bir şeye tahsis etmektir ki bu da müsnedün ileyhle müsnedin ve nesne, tümleç gibi yardımcı ögelerin ibaredeki yerlerinin değişmesinden ileri gelir. Böyle değişiklikler sebebiyle yapılan kasrlar cümlenin yapısından kaynaklı olup kelimelerin "vaz'î:asli anlam" delâletlerinden biri değildir.

Kasrda bir nisbet-i selbiyye (olumsuz) bir de nisbet-i îcâbiye(olumlu) vardır. Yazar bu açıklamadan sonra konuyu örnekle açıklar.

> *"Meṣelā: "Şāʿir ʿAbdu'l-ḥaḳ Ḥāmid Beydir." denilince ʿAbdu'l-ḥaḳ Ḥāmid Beyiñ şāʿir olmaḳlığı ile beraber ondan başḳasınıñ şāʿir olmaması gibi iki ḥüküm çıḳarılır ki ḥükm-i evvel ḳaṣrıñ nisbet-i icābiyesidir ve hükm-i ṯānī nisbet-i selbiyyesidir."(Hayrî, 1890: 49)*

Bazen bu hükümlerden biri kapalı, diğeri açıktan söylenir.

Nesne, tümleç vb. yardımcı ögelerin konumunun değişmesinden ortaya çıkan kasrlarda fi'le en yakın bulunan sözcük ya da sözcük grubu üzerinde kasrın hükmü (cümle vurgusu) gerçekleşir.

Türkçede kasr için "ancak, fakat değil, başka, yalnız, hemen, illa, mâ'ada, belki" edatları kullanılır.

M. Hayrî, bu dersin devamında kasrlarla ilgili bazı sınıflandırmalar yapmıştır.

22.Ders

Rusçuklu Mehmet Hayrî Bey 22. derse "**atıf"** konusuyla başlamıştır. Ona göre atıf ya bir kelimeyi diğer bir kelimeye ya da bir cümleyi diğer bir cümleye bağlamaktır. Türkçede atıf edatı "de" sözüdür. Mehmet Hayrî "ve"nin konuşma dilinde kullanılmaması sebebiyle bazı dil bilimcilerin Türkçe bir bağlaç olarak kabul etmeye yanaşmadıklarını, fakat yazı dilinde kullanımına şiddetle lüzûm görüldüğünden atıf bağlacı saymanının uygun olacağını söyler.

Cümle ve kelimelerin aralarında ortak yön bulunursa yani aralarında "tezâyüf, tezat, temâsül" gibi alakalar varsa atıf edatları ile biri diğerine atfedilir ve evvelki cümle veya kelimeye "matufun aleyh" ve sonrakine "matuf" denir.

Atıf çoğunlukla manen olur. Hayrî Bey, atıfta dikkat edilecek şeyin "matufun aleyhle matuf" arasındaki ortak yön olmaksızın atıf yapılması olduğunu söyler. Bazen ortak yön bulunsa bile iltifâta değer olmaması sebebiyle atıf yine uygun olmaz.

"Müsâvât", ifadeyi düşüncelere ve duygulara uygun düşürmek, yani sözün anlatılmak istenilen fikre az ya da çok uygun olmasıdır. Bazen fikir iki tarz ile ifade olunduğu hâlde bu üslûbun her ikisi de müsâvâta uygun olmayabilir.

23. Ders

Mehmet Hayrî Bey, **îcâz**ı ise düşünceden az ifâde ile istenilen manayı tamamen anlatmak olarak tarîf eder. Bu düşüncesini fıkıh ilminden aldığı "Kelâmın i'mâli ihmâlinden evlâdır." sözüyle destekler. Kanunların düzenlenmesinde, ilim ve fen kitaplarının yazımında anlaşılmazlıktan uzak olmak koşuluyla îcâza uyulması gerektiğini belirtir. Fakat söz, istenilen manadan az olursa ve anlam hakkıyla ifâde edilemezse, "îcâz-ı muhil ya da ihlâl" denilir ki bu tür îcâz, maksadı ve sözün ahengini bozacağından belâgatçe makbul sayılmayacağını söyler. Îcâzı ikiye ayırır. Birincisine îcâz-ı hazf, ikincisine îcâz-ı kasr dendiği anlatır.

"Îcâz-ı hazf", sözün ipuçlarıyla veya akıl yürütmekle bulunabilen sözün ögelerinden birinin ya da cümle unsurlarından birinin eksiltilmesidir. "Îcâz-ı kasr" ise az sözle çok mana ifâde etmektir.

Mehmet Hayrî îcâzdan sonra **ıtnâb** bahsine geçer. Itnâbı, söylenmek isteneni bir amaca binaen, istenilenden daha fazla sözle anlatmaktır, diye tanımlar. Ona göre bir şeyi icmâl ve sonra tafsil etmek de ıtnâb kabul edilir. Bunu şu örnekle açıklar:

"İnsān ḳocadıḳca kendisinde iki ḫaṣlet gencelir; bunlardan biri ḥırṣ dīğeri ṭūl-ı emeldir." gibi."(Hayrî1890: 55)

Eğer fazla söz fayda sağlamıyorsa ve maksadı da ihlâl etmiyorsa "tatvîl" denir. Eğer sözü ziyadeleştirme hem fayda sağlamıyorsa hem de maksadı ihlâl ediyorsa "haşv" denir.

24.Ders

Rusçuklu Mehmet Hayrî, meanî bölümünden sonra kitabın ikinci ana bölümü olan **beyân** konusuna geçmiştir. Bu bölüm kitapta 15 sayfa kadardır. Bu kısım aynı zamanda 24. dersin başladığı yerdir.

Mehmet Hayrî, beyân ana başlığı altında duygu ve düşüncenin kaç şekilde ifâde edilebileceğini anlatır. Maksadın üç yolla dile getirilebileceğini söyler ki bunlardan birincisi hakikat, ikincisi mecâz, üçüncüsü kinayedir.

Yazar, sözün gerçek anlamında kullanılmasına "hakikat", sözün gerçek anlamının dışında kullanılmasına "mecaz", sözün gerçek anlamının anlaşılmasına engel bir durum bulunmamakla beraber gerekli anlamlardan birinde kullanılmasına "kinâye" dendiği söylemiştir.

Mecâzın ikiye ayrıldığını söyleyen Mehmet Hayrî Bey, birincisine "mecâz-ı aklî", ikincisine de "mecâz-ı lugavî" dendiği belirtir.

Mecâz-ı aklî isnâdda mecazdır. Bu bir fi'li, gerçek failine değil de sebebine, mekânına, zamanına isnâd etmektir. II. Mehmet İstanbul'u feth etti. Dere coştu. Bahar etrafı yeşertti, gibi.

Yazar bazılarına göre mecâz olan şeyin diğer bazılarına göre hakikat olabileceğini söylemiştir. "Yağmur yeri ihya etti." sözü böyle bir sözdür. İnançlı birine göre bu söz mecazdır; bir inançsıza göre hakikattir.

25. Ders

Bu ders **alaka** konusuyla başlar. Bir sözün, anlamının lazımı olan durumlardan biri kastedilecek şekilde mecâzen kullanımına sebep olan ilgidir. Eğer bu ilgi benzerlikten başka bir alaka ise "mecâz-ı Mürsel", eğer benzerlik alakası ise "isti'âre"dir.

Mehmet Hayrî Türkçede en çok kullanılan başlıca "mecâz-ı Mürsel" alakalarını şu şekilde sıralamıştır:

1.Külliyet cüz'iyet alâkası (parça-bütün ilişkisi): Bütün zikredilerek parça kastedilir ya da parça zikredilerek bütün kastedilir.

2. Hâliyet mahalliyet alâkası (iç-dış ilişkisi): Ya mahal (yer, mekan) zikredilip hâl (o yerde bulunan şey veya kişi), ya hâl zikredilip mahal kasedilir.

3. Sebebiyet müsebbebiyet alâkası (sebep-sonuç ilişkisi): Sebep zikredilip sonuç ya da sonuç zikredilip sebep kastedilir.

4. Umumiyet hususiyet alâkası (genel-özel ilişkisi): Genel anlama delâlet eden bir kelimenin özel anlamda kullanılması ya da özel anlamdaki bir kelimenin genel anlamda kullanmasıdır. İlkine "zikr-i âmm (genelin söylenmesi) irâde-i hâs" (özelin kastedilmesi), ikincisine "zikr-i hâs irâde-i âmm" denir.

5. Âliyet alâkası (araç ilişkisi): Bir şeye mahsus olan aleti zikrederek o şeyi irade etmektir.

6. Kevniyet alâkası (sonralık ilişkisi): Bir şeyi geçmişteki hâlinin ismiyle zikretmektir (Kırk yaşındaki birine "İyi bir çocuktur." demek gibi.).

7. Evveliyet alâkası (öncelik ilişkisi): Bir şeyi sonradan alacağı isimle zikretmektir. Mehmet Hayrî bu alâkaları sıraladıktan sonra genel kullanıma ve kavrayışı zorlaştıracak durumlara dikkat edilmesi gerektiğini vurgular.

26. Ders

Rusçuklu Mehmet Hayrî 26. derste **teşbîh (benzetme)** konusuna geçer. Teşbîhi, bir şeyi nitelikte ortaklığı bulunan bir başka şeye benzetmek olarak tanımlar. Teşbîhin isti'ârenin aslı olduğunu söyleyen yazar, teşbihin "müşebbeh" (benzeyen), "müşebbehün bih" (kendisine benzetilen), "vech-i şebeh" (benzetme yönü), "edât-ı teşbih" (benzeme edatı) olmak üzere ögeden meydana geldiğini belirtir.

Müşebbeh ile müşebehün bih teşbihin asıl taraflarıdır, vech-i şebeh ise müşebbehin müşebbehün bihe benzetilmesinde vasıtadır. Türkçede"gibi, sangi, güyâ" vb. sözcükler çoğunlukla kullanılan benzetme vasıtalarıdır. Dilimizde teşbîh edâtları hangi kelimenin sonuna gelirse o kelime müşebbehün bihtir.

Teşbîhin şartı iki tarafın olmasıdır. Fakat bazen bir ipucundan dolayı taraflardan biri söylenmeyebilir.

Teşbîh, unsurlarının kullanılıp kullanılmamasına göre dörde ayrılır. Birincisi teşbîh-i mufassal, ikincisi teşbîh-i mücmel, üçüncüsü teşbîh-i mürsel, dördüncüsü teşbîh-i belîğdir.

"Teşbîh-i mufassal", teşbîhde vech-i şebehin zikredilmesiyle olur. "Teşbîh-i mücmel", vech-i şebehin teşbîhde zikredilmemesidir. "Teşbîh-i Mürsel", benzetme edâtının teşbihte söylenmesidir. "Teşbîh-i belîğ", teşbîhte benzetme edâtının kaldırılmasıyla yapılır.

Mehmet Hayrî, bu dört çeşit teşbîhin ikişer ikişer her bir maddede toplanabileceğini söyler. Bunların birincisine "teşbîh-i mufassal-ı Mürsel", ikincisine "teşbîh-i mufassal-ı belîğ", üçüncüsüne "teşbîh-i mücmel-i Mürsel", dördüncüsüne "teşbîh-i mücmel-i belîğ" dendiğini belirtmiştir. Belâgatte birinci derece muteber olanın "teşbîh-i mücmel-i belîğ" ve ikinci derecede muteber olanın "teşbîh-i mufassal-ı belîğ" olduğunu söyler.

Mehmet Hayrî Bey vech-i şebeh itibarıyla teşbihi ikiye ayırmıştır. Birincisine "teşbîh-i âdî" ya da "teşbîh-i karîb-i mübtezel", ikincisine "teşbîh-i garîb" ya da "teşbîh-i ba'id-i garîb" dendiği açıklamıştır. Teşbîh-i âdî, vech-i şebehin ilk nazarda hatıra

gelebileceği teşbîhlerdir. Teşbîh-i garîb, vech-i şebehin belirlenmesinde düşünmeye ihtiyaç duyulan benzetmelerdir.

27.Ders

27. derste Rusçuklu Mehmet Hayrî teşbîhi tarafeyni bakımından dörde ayırmıştır. Birincisi "basiti basite", ikincisi "mürekkebi mürekebbe", üçüncüsü "basiti mürekkebe", dördüncüsü "mürekkebi basite" teşbîhtir.

Basiti basite teşbîh iki tarafı basit olduğu hâlde hiçbirinin tamlama barındırmamasıdır ya da taraflardan biri basit diğeri tamlamalı olur. Mürekkebin mürekkebe teşbîhinde iki taraf mürekkeptir. Basiti mürekkebe teşbîhte, tarafeynden birincisinin basit ikincisinin de mürekkeb olmasıdır. Mürekkebin basite teşbînde, tarafeynden birincinin mürekkep ikincisinin de basit olmasıdır.

Teşbîhin iki tarafı bazen çoğul olur. Eğer iki tarafı çoğul olur da müşebbeh ile müşebbehün bihler ayrı ayrı yan yana gelirse buna "teşbîh-i mefrûk denir. Eğer müşebbehler bir tarafta ve müşebbehün bihler bir tarafta bulunursa buna da "teşbîh-i melfuf" denilir.

Vech-i şebehi oluşturan niteliği barındıran ve bu yönüyle meşhur olan genellikle müşebbehün bihtir. Fakat bazen bunun aksi olur, yani vech-i şebeh yönüyle müşebbeh tam olur. Buna da "teşbîh-i maklûb" denir.

Rusçuklu Mehmet Hayrî teşbîhin amacını şu şekilde açıklar:

"Ekṣer taṣvīrātda teşbīhden ġaraż ya müşebbehiñ beyān-ı imkānı ya iẓhār-ı ḥāl ve keyfiyeti, yaḫud sāmiʿe ḳarşı taḳdīr-i aḥvāli ḫuṣuṣundan ʿibāretdir." (Hayrî, 1890: 66)

28. Ders

Mehmet Hayrî Bey, 28. derste **isti'âre** konusunu işlemiştir. Kelimenin sözlük anlamını verdikten sonra ıstılâhta benzerlik ilgisine binaen sözü gerçek anlamın dışında kullanmak manasına geldiğini söyler. İsti'âre eden kimseye "müste'îr", müşebbehün bihe "müste'âr" ve bunun manasına "müste'ârün minh", müşebbehin anlamına "müste'ârün leh" denir.

Hayrî Bey isti'âreyi, "isti'âre-i müfrede"ve "isti'âre-i mürekkebe" olmak üzere ikiye ayırır. Müfred İsti'âre tek kelimeden meydana gelen isti'âredir. Bu da ikiye ayrılır. Birincisine "isti'âre-i musarraha" (açık isti'âre) ikincisine "isti'âre-i mekniyye" (kapalı isti'âre) denilir. İsti'âre-i musarraha, müste'ârün minh sözü söylenerek karîne delâletiyle müste'ârün lehi kastetmektir. İsti'âre-i asliye, müste'ârün minhin zikredilen sözünün cins isim ya da mastar olmasıdır. İsti'âre-i tebe'iyye, müste'ârün minhin sözünün fi'lin kendisi, sıfat-fi'l ya da harf olmasıyladır. Özel isimlerde isti'âre yapılmaz.

İsti'âre-i musarraha üçe ayrılır. Bunlar "mutlaka", "mücerrede", "müreşşaha"dır. İsti'âre-i mutlaka, müste'ârün minhe uygun olarak ipuçlarından başka bir şey söylenmemesidir. İsti'âre-i mutlaka, müste'ârün minhe ve müste'ârün lehle ilgili olarak ipucundan başka bir şey zikredilmemesidir. İsti'âre-i mücerrede yalnız müste'ârün lehi açıklayıcı bir unsurun kullanılmasıdır. İsti'âre-i müreşşaha, yalnız müste'ârün minhle ilgili açıklayıcı unsurun söylenmesidir. İsti'âre-i mekniyye, müste'ârün minhin sözünün açık söylenmemesi ve müste'ârün lehin sözü ile müste'ârün minhle ilgili bir şey söylemektir. İsti'âre-i mekniyyenin karînesi isti'âre-i tahyiliyyedir ve bunlar birbirinden ayrılmazlar.

İsti'âre-i mürekkebe, temsil yoluyla yapılan isti'âredir. Burada vech-i şebeh ortaktır. Buna "isti'âre-i temsiliyye" de denir. İsti'âre-i temsiliyye herkesçe duyulmuşsa "darb-ı mesel adını alır.

29.Ders

Mehmet Hayrî Bey, 29. derste **kinâye** konusunu giriş yapar. Kinâyenin sözlükte gizlemek anlamına geldiğini, terim olarak ise bir sözü gerçek anlamının anlaşılmasına engel bulunmamakla beraber anlamın gereklerinden (lazımlarından) birinde kullanmak olarak tarif eder. Bu vecihle kullanılan söze meknî bih ve bunun delâlet ettiği anlama

meknî anh dendiğini belirtmiştir. Meknî-i anh ya zât olur. Şaraptan kinâye olarak "ümmü'l-habâ'is" (kötülüklerin anası) demek gibi. Ya sıfat olur. Hamakattan kinâyeten "sade dil" demek gibi. Ya nisbet olur. Sehâvetten kinâyeten "kapısı açıktır" demek gibi.

Mehmet Hayrî, kinâyeyi, "ta'rîz, telvîh, remz, îmâ, işâret" gibi kısımlara ayırır. Ta'rîz, sözü ustalıkla açık anlamda söyleyerek anlamın gereğine yönlendirmektir. Telvîh, kastedilen anlama geçmek için sözün gerçek anlamıyla kinâyeli anlamı arasında birçok vasıtanın bulunmasıdır. Remz, kastedilen anlama ulaşmak için aracın az olması ve işaret edilen anlama delâletin gizli bulunmasıdır. Îmâ, lâzım ve melzûm arasındaki vasıtanın az olması ve melzûmda gizlilik bulunmasıyla birlikte manaya ulaşmak için düşünmeye ihtiyaç duyulmasıdır. Mehmet Hayrî Bey, işâretin de îmâ gibi olduğunu söyler. Yani bunda da anlama intikal için düşünmek gerekir.

Meknî anh sıfat ve nisbetten başka bir şey olursa meknî bih ya bir basit bir anlamdan ibarettir ya da meknî bih topluluk anlamından ibarettir. Bu iki takdirde meknî bihden meknî anha intikal için düşünmeye ihtiyaç duyulmuyorsa buna resm-i nakıs denir. Eğer intikal için düşünmeye ihtiyaç duyuluyorsa "bilmece, muamma, lugaz" denir.

30.Ders

Rusçuklu Mehmet Hayrî Bey, 30. dersle birlikte kitabın 3. ana bölümü olan **bedî** kısmına geçer. Bu bölüm 12 sayfadan oluşmaktadır.

Bedî sanatının tarifiyle konuya giriş yapılmıştır. Buna göre insan gerçek ya da mecâz olsun söyleyeceği sözü bazı estetik ifadelerle süslemek ister, buna bedî sanatı denir. Bedî sanatı "sanâyi-i maneviye" ve "sanâyi-i lafziye" olmak üzere ikiye ayrılır.

Sanayi-i maneviye, anlama ait sanatlardır. Türkçede kullanılan anlam sanatları on dört kadardır.

1.Tıbâk sanatı, "tezâd" (zıtlık), "icâb" (olumlu) ve "selb" (olumsuz) gibi durumlara tekabül eden şeyleri bir araya getirmektir. Buna "tezâd, mutâbakat" da derler.

2. Müraât-ı nazîr sanatı, aralarında ilişki olan kelimeleri bir arada kullanmaktır.

3.Müşâkale sanatı, bir kere zikredilen bir sözün önceki anlama aykırı olarak tekrar söylenmesidir.

4. Aks sanatı, sözün bir parçasını diğer bir parçası üzerine getirerek söylemektir.

5. Rücû sanatı, bir sözü daha parlak, tesirli söylemek için önceki söylenen sözden geri dönmektir.

31. Ders

Sanayi-i bedînin türlerine 31. derste devam edilmiştir.

6. Leff ü neşr sanatı, birkaç söz söylendikten sonra her birine ait diğer sözlerin zikredilmesidir. İkiye ayrılır: Birincisine "leff ü neşr-i müretteb", ikincisine "leff ü neşr-i müşevveş" denir. Leff ü neşr-i müretteb, ilk zikredilen sözlerin tertibine uyarak her birine ait diğer sözlerin zikredilmesidir. Leff ü neşr-i müşevveş, ilk zikredilen sözlerin tertibine riayet etmeksizin her birine ait diğer sözlerin zikredilmesidir.

7. Hüsn-i talîl sanatı, bir şeye gerçek dışı fakat şairane bir sebep bulmaktır.

8. Mübâlağa sanatı, bir şeyi niteliğinin ya birkaç derece üstüne çıkarmak ya da aşağısına indirmektir. Mübâlağa üçe ayrılır: Birincisine "teblîğ", ikincisine "iğrâk", üçüncüsüne "gulüv" denir. Teblîğ, aklen ve âdeten mümkün olan mübalağadır ki belâgat indinde makbüldür. İğrâk, aklen mümkün, âdeten mümkün olmayan mübalağadır ki belâgat indinde makul görülür. Gulüv, aklen ve âdeten mümkün olmayan mübâlağıdır ki eğer şart kipiyle olursa, ya teşbîh yoluyla güzel bir anlamı içerirse ya da alay ya da şakayla söylenirse mecâz kesinlikle reddedilir.

32. Ders

Rusçuklu Mehmet Hayrî, 32. derste teşhîs ve intâk sanatına geçer.

9. Teşhîs ve intâk sanatı, insan dışındaki varlıkları konuşturmaktır.

10. İltifât sanatı, bir üslubta söz söylerken diğer bir üsluba geçmektir. Yani söz arasında o anda doğan bir duygunun etkisiyle –konu dışına çıkmadan- sözü hitap edilen kişiden bir başkasına yöneltmektir. Bu duyanın heyecanını tazelemek ve dikkatini çekerek uyarmak gibi ince sözlere bağlı bir durumdur. Bu da tekellümden gaybete, hitâbdan gaybete, gaybetten hitaba ve bunların aksine olur.

11. Tecâhül-i ârifâne sanatı, bilinen bir şeyi incelikten dolayı bilmezlikten gelmedir.

12. Berâat-ı istihlâl sanatı, konuşmanın başında konuyu ima eden söz bulundurmaktır.

13. Edeb-i kelâm sanatı, ifadesi kaba görünecek düşünce ve hususları edibane bir tavırla ve mahcup ettirmeyecek surette söylemektir.

14. Telmîh sanatı, bir beyitte ya da bir nesir parçasında bilinen bir olaya ya da bir söze işaret etmektir.

33. Ders

Mehmet Hayrî Bey 33. Dersten itibaren **sanâyi-i lafziye** (söz sanatları) konusuna geçer. Dilimizde dokuz tane bulunduğunu söyler ve bunların anlamlarını ve çeşitlerini örnekler vererek açıklar.

1. Cinâs sanatı, anlamları farklı olduğu hâlde telaffuzda birbirine benzeyen sözle kelâmı süslemektir. Birçok çeşidi vardır.

Bunlardan biri olan cinâs-ı tâm anlamları farklı olan iki sözün harf, hareke ve sükûn bakımından bir olmasıdır. Bu da iki kısımdır: Birincine "cinâs-ı tâmm-ı basit", ikincisine "cinâs-ı tâmm-ı mürekkeb" denir. Cinâs-ı tâmm-ı basit, tek bir kelimeden meydana gelen cinaslardır. Cinâs-ı tâmm-ı mürekkeb, cinası oluşturan sözlerin en az birinin iki kelimeden meydana gelmesidir. "Cinâs-ı muharref", aynı cinsten olan

sözlerin harflerde birlik ve harekelerde farklı olmasıdır. "Cinâs-ı kalb", cinâsı meydana getiren harflerin sıralanışının farklı olmasıdır. "Cinâs-ı nakısta", harflerin sayısı farklıdır. "Cinâs-ı müzâride", ihtilâf harflerin türündedir. "Cinâs-ı lâhik", cinâslı olan sözlerin aralarında mahreç yakınlığının bulunmamasıdır. "Cinâs-ı musahhaf", Arap alfabesine göre farklılığın nokta yönüyle olmasıdır.

2. Seci sanatı, kelâmın fasıla diye adlandırılan anlamlı kelime öbeklerinin sonlarındaki ses birliğinden ibarettir. Bu, sözü süsleme sanatının çeşitli türleri bulunmaktadır.

"Fâsıla", nesirde fıkraların, nazımda mısraların son kelimeleridir.

Mehmet Hayrî Bey seciyi üçe ayırır: Bunlar "seci-i mütevâzî", "seci-i matarraf", "seci-i murassa"dır. Seci-i mütevâzî, fâsılaların hem veznen hem kafiye bakımından birlik olmasıdır. Seci-i matarraf, fasılaların veznen farklı olmasıdır. Seci-i murassa, fasılaların kendinden evvelki kelimelerin ikiden fazlasının hem veznen hem kafiye olarak eşit olmasıdır. Secide fasılaların anlamında birlik olmaması şarttır.

3. Teşdîd sanatı, fasılalarda seci mevcut ve yeterliyken ondan evvelki harflerde ve sözlerde de seciyi tekrar etmektir. Buna "iltizâm-ı mâ-lâ yelzem" de denir.

34. Ders

Rusçuklu Mehmet Hayrî, 34. derse muvâzene konusuyla giriş yapar.

4. Muvâzeneyi, kelâmın fasılalarının yalnız veznen eşit olması diye tanımlamıştır.

5. Tevriye sanatı, bir sözden bir nükteye bağlı olarak uzak anlamını kastetmektir. Mehmet Hayrî Bey, bazılarının tevriyeyi anlam sanatlarından kabul ettiklerini belirttikten sonra söz sanatlarından kabul eden Cevdet Paşa gibi büyük edebiyatçıların haklı görülmesi gerektiğini söyleyerek kendisinin de söz sanatı olarak

değerlendirmekten yana olduğunu göstermiştir. Zira bu sanat ile süslü bir söz başka bir dile aktarıldığında sanat zayi oluyor, diyerek bu görüşü destekliyor.

6. Reddü'l- acuz ale's- sadr sanatı, bir nesir parçasının ya da mısranın son kelimesini diğer nesir parçası veya mısranın başına getirmektir.

7. İştikâk sanatı, esasen bir kökten türeyen birkaç kelimeyi bir ibarede bulundurmaktır.

8. İktibâs sanatı, Kur'ân ayetlerinden, hadislerden ya da kelâm-ı kibardan aynen ya da az bir değişiklikle bir parça veya bir tabir alıp sözü güzelleştirmektir.

9. Telmi sanatı, Arapça ya da Farsça birtakım güzel parçalar/ibareler alarak sözü süslemektir.

Mehmet Hayrî Bey, sanayi-i maneviye ve lafziye hem nesirde, hem nazımda meydana gelir, der. Bunlardan sadece nazımda olan bir takım sanatların da olduğunu ve onları da "Usul-ı Şiir ve İnşa" isimli risalesinde açıklayacağını bildirir.

35.Ders

Rusçuklu Mehmet Hayrî son ders olan 35. Derste **Hatime** bölümüne geçer. Bu bölümde **secavend**in kırâat ilminde "vakf" (durak), "rücu" (dönüş), "intiha" (son bulma) gibi durumları dolaylı olarak gösteren birtakım işaretler ve alametler olduğunu bunlara secavend dendiğini ve Osmanlı ediplerinden bazılarının "işârât-ı zımniye" ve bazılarının da Faransızcadan çevrilmiş "alâmet-i tenkit" ismini verdiklerini söyler.

Mehmet Hayrî, bir şeyin bir dilde özel bir ismi olmasa ona ya yeniden bir isim koymak ya da o şey hangi dilden alınmışsa o dildeki ismiyle hatırlanması dil bilimin usulü ise de söylenen şeyin bir lisanda güzel bir ismi varsa veya sözün çevirisini bulmak mümkünken başka lisanlardaki ismiyle yad etmek dilin kıymetini bilmemek demek olacağından biz bu söylenen işaretleri gerek toplu ve gerek parça parça olsun, dilimizdeki isimleriyle veya çevrilmiş hâliyle yâd edeceğiz, der.

Mehmet Hayrî, dilimizde kullanılan noktalama işaretlerini şu şekilde vermiştir: "Nokta-i intihâ'iye" (.), "nikât-ı müfessire" (:), "nikât-ı mürsele" (….), "müfriz" (,), "müfriz-i menkut" (;), "alâmet-i istifhâm" (?), "alâmet-i istiğrâb" (!), "keşide" (-), "keşide-i menkut" (.-), "tırnak" (" ") "muterize" (( ),[ ],{ }).

Nokta-i intihâ'iye (nokta), sözün sonuna konur. Nikât-ı müfessire (iki nokta), tefsir, izah, tarif, bir şeyi birer birer sayıp dökmek için kullanılır. Nikât-ı mürsele, bilinen bir fıkranın başını yazıp sonunu yazmamak, ya sonunu yazıp başını yazmamak için; ya da müstehcen veya ibare arasında söylenmesi caiz olmayan ve gizlenen kelime ve cümleler için kullanılır. Müfriz (virgül), manayı tamamlamak için cümleler arasına ve atıf için kelimelerin arasına konur. Müfriz-i menkut(noktalı virgül), durmak için cümleler arasına konulur ve sözün henüz bitmediğini gösterir. Alâmet-i istifhâm(soru işareti), soru içeren cümlenin sonuna konur. Alâmet-i istiğrâb (ünlem), şaşma ve hitap için konulur. Keşîde (kısa çizgi) bir sözü başkalarından alındığını gösterdiği gibi istitrâd yani rivayet ve hikâye yoluyla bahsin dışında söylenen ibareleri ayırmak için kullanılır. Bu işaret soru ve cevap gibi konuşmalarda ve başlıklarda da kullanılır. Keşide-i menkut, icmal ve tafsil arasına konur. Tırnak, bir sözü diğerlerinden ayırıp müstakil etmek için kullanılır. Muterize (ayraç, parantez), ibare arasında örnek ya da başkalarının sözleri gibi parantez cümleleri için kullanılır. Bazen tırnağın yerine de kullanılır.

Rusçuklu Mehmet Hayrî kitabın sonunda eserin Kuşadası'nda r. 2 Temmuz 1306 / m.14 Temmuz 1890'da yazıldığına dair bir ibare eklemiştir.

2.2.2. Eserin Belâgat-i Osmaniye ile Mukayesesi

Mehmet Hayrî Bey'in Belâgat isimli eserinin Türk edebiyatı içindeki yerini sağlıklı olarak tespit edebilmek için Osmanlı döneminde yazılmış diğer belâgat kitaplarıyla karşılaştırmak gerekiyor, ancak bu yöntem çalışmamızın kapsamını aşacağından Ahmet Cevdet Paşa'nın Belâgat-i Osmaniye adlı eseriyle karşılaştırmayı uygun bulduk. Bu kitap içinde yer yer yenilikleri barındırsa da klasik belâgat anlayışını büyük ölçüde devam ettirir. Belâgat-i Osmaniye yayımlandıktan sonra edebiyat dünyasında geniş yankı uyandırmış ve klasik belâgat anlayışını sürdüren birçok yazarı etkilemiştir. Bunlardan biri de Rusçuklu M. Hayrî'dir. İki kitap karşılaştırıldığında içerik ve verilen örnekler bakımından genellikle birbirine yakın oldukları görülür.

Ahmet Cevdet Paşa'nın Belâgat-i Osmaniye'si (M. 1881), M.Hayrî'nin Belâgat'indan dokuz yıl önce (M. 1890) yayımlanmıştır.

1. Belâgat-i Osmaniye Dibace, Mukaddime, Lahikadan oluşan giriş, Meâni, Beyân, Bedî denilen üç ana bölüm ve Hatime bölümlerinden oluşmaktadır. M. Hayrî'nin Belâgat'inda da bu taksimat Lahika kısmı dışında benzer bir şekilde giriş Hutbe, Mukaddimeden, ana bölümler Meâni, Beyân, Bedîden ve son olarak hatimeden oluşmaktadır. Fakat M. Hayrî'nin Belâgat'in da dikkat çeken husus konuların ders ders verilmesidir. Belâgat-i Osmaniye 189, Mehmet Hayrî Bey'in Belâgat'i 86 sayfadan oluşmaktadır.

2. Belâgat-i Osmaniye, Mekteb-i Hukuk'ta verilen derslerin sonucunda yazılmıştır, Belâgat ise İzmir İdadisindeki Lisan-ı Osmanî dersleri için yazılmıştır. Hitap ettikleri zümrenin farklı olması eserlerin kapsamını, hacmini, dilini etkilemiştir.

3. Ahmet Cevdet Paşa konuları genellikle daha detaylı bir şekilde işlemiştir. Mesela hüsn-i talil sanatını M. Hayrî Bey kısa bir tanım yaptıktan sonra bir beyitle örneklemiştir. Cevdet Paşa ise aynı sanatı çok detaylı olarak izah etmiştir.

Misaller bakımından ise Cevdet Paşa her konuyla ilgili bilgi verdikten sonra genellikle yeterince örnekle mevzuyu açıklamıştır. M. Hayrî Bey'de ise örnek sayısı azdır. Biraz önce değindiğimiz Hüsn-i talil sanatını Hayrî Bey sadece bir beyitle örneklendirirken Ahmet Cevdet Paşa dokuz örnek kullanmıştır.

4. İki eserde de bazı konularda aynı örneklerin kullanılması Hayrî Bey'in Belâgat-i Osmaniye'den etkilendiği tezini güçlendirmektedir. Mesela takîd konusunu işlerken kullanılan şu iki beyit Belâgat-i Osmaniye'de kullanılmıştır.

Telḫ eder ādemiñ elbette meẕāk-ı ʿayşın

Bāde nūş eyle bugün eyleme fikr-i ferdā

Ṣabāḥa ḳalma şemʿiz Yūsuf –āsā olma dāmen-keş

Bizim engüştümüzden destimiz ey māh kūtehdir

Eserlerin genelini incelediğimiz zaman bu gibi örneklerin sayısının az olmadığını görürüz.

5. Her iki eserde de Türkçe örnekler kullanılmıştır. Belâgat-i Osmaniye'de ve Belâgat'te genellikle manzum Türkçe örnekler kullanılmıştır. Ahmet Cevdet Paşa'nın hukukçu kimliği, Hayrî Bey'in ise muharrirlik yönü eserlerinde kendini göstermektedir.

"Filân efendi, Mecelle-i Ahkâm-ı 'Adliyye oḳur iken çok çalışıyordu." (Karabey, Atalay, 2000: 26)

"Hasan Efendi kâtiptir." (Hayrî, 1890: 22)

"Ḥasan Efendi yazıñı yazdıñ mı? (Hayrî, 1890: 24)

6. Ahmet Cevdet Paşa'nın eserinde bazen kendisine ait metin parçalarına rastlayabiliyoruz. Mehmet Hayrî ise kendine ait herhangi bir örnek vermemiştir.

Tecellî ḫâne-i hûlyâda ḳaldı Cevdetâ ancaḳ

Baḳıp mir'ât-ı ruḫsârına ḥayrân olduğum yerler ((Karabey, Atalay, 2000: 32)

7. İki yazarda hem kendi dönemlerindeki şair ve yazarlardan hem de kendi döneminden öncekilere ait örnek parçalar kullanmışlardır. Hayrî Bey daha çok çağdaşlarından örnek verirken, Ahmet Cevdet Paşa önceki dönemlerden misaller seçmiştir.

8. İki yazarın verdiği misalleri açıklayış tarzları da birbirinden farklıdır. Takîd-i lafzi ile ilgili aynı beyti şu şekilde açıklamışlardır:

Fikr-i ferdā telḫ eder elbet meẕāḳ-ı ʿişreti

Anma ferdāyı bugün nūş eyle bāde ẕevḳe baḳ

Maʿnāsında olmaḳ lāzım gelen:

Telḫ eder ādemiñ elbette meẕāk-ı ʿayşın

Bāde nūş eyle bugün eyleme fikr-i ferdā

beyti daḫī taʿḳīd-i lafẓī ḳabīlindendir. (Hayrî,1890: 11)

Hayrî Bey'in bu şekilde izâh ettiği beyti Ahmet Cevdet Paşa ise şu şekilde açıklamıştır:

Telḫ eder âdemiñ elbette, meẕâḳ-ı 'ayşın

Bâde nûş eyle bugün, eyleme fikr-i ferdâ

beytinden şâ'iriñ murâdı, "bâde nûş eyle bugün, eyleme fikr-i ferdâ ki fikr-i ferdâ, âdemin meẕâk-ı 'ayşını telḫ eder" demektir. Ḥâlbuki "telḫ eder" fi'li beytin evvelinde ve fikr-i ferdâ", "eyleme" fi'linden ṣoñra âḫirinde bulunmaġla kelâmda ta'kîd-i lafzî vardır (Karabey, Atalay, 2000: 9).

Bu izahlara dikkat edilirse M. Hayrî, beytin sadece doğru ve yanlış hâlini verip açıklıyor. Bu durumda yanlışın ne olduğu konusunda ayrıca düşünülmesi gerekiyor. Cevdet Paşa ise yanlışlığa sebep olan durumu açıkça belirtiyor.

9. Ahmet Cevdet Paşa, Belâgat-i Osmaniye'de "hukuk mektebinde ders kitabı olarak takrîr edilmiş olması hasebiyle; bedîhî ve nazarî önermelerle hukukun savunulabilmesi için mantık ilminin önemli bazı ıstılahlarına" yer verir. (Hacımüftüoğlu, 1997: 221) Lahikada kısmında onun değindiği konular onun hukuk ve mantığa dair bilgisini ortaya koymaktadır. Rusçuklu Mehmet Hayrî Bey ise eserini idadi düzeyeni uygun olarak hazırladığı için mantık ve hukukla ilgili tabirleri kullanmamıştır.

10. Cevdet Paşa'nın, kendisi açıklamamakla beraber eserini hazırlarken Hatib el-Kazvini'nin Arapça Telhisü'l-Miftah'ı ile Hace-i Cihan diye tanınan Mahmud b. Muhammed el-Geylani'nin Farsça Menazırü'l-inşa'ından faydalandığı anlaşılmaktadır. (Yetiş, 1992: 388) M. Hayrî'nin ise verdiği örneklerden hareketle Ahmet Cevdet Paşa'nın etkisinde kaldığı düşünülebilir.

11. Ahmet Cevdet Paşa, esrinin Dibâce bölümünde Arapça, Farsça, Türkçe'yi sarf ve nahiv bakımından değerledirir. Daha sonra meânî, beyân, bedî ilimlerinin Arap alimleri arasındaki ihtilafından bahseder ve kendisinin bunların üçünü de bir ilim olarak görüp belâgat olarak isimlendirdiğini söyler. M. Hayrî'nin Belâgat'inda ise Arapça, Farsça ile ilgili genel bir değerlendirmeye rastlayamıyoruz. M. Hayrî Bey de meânî, beyân ve bedî konusunda açıklama yaptıktan sonra bunların üçüne birden belâgat dendiğini belirtmiştir.

12. Ahmet Cevdet Paşa eserinin son bölümlerinde tarih düşürme sanatından bahseder. M. Hayrî Bey ise Hatime bölümünde Secavend başlığı altında noktalama işaretinin özelliklerinden bahsedip hangi durumlarda kullanıldığı ile ilgili örnekler verir.

13. Rusçuklu Mehmet Hayrî, tevriye konusunu işlerken bazılarının tevriyeyi anlam sanatı olarak kabul ettiğini, fakat söz sanatı kabul eden Ahmet Cevdet Paşa gibi büyük edebiyatçıların haklı görülmesi gerektiğini söyler. Bu durum M. Hayrî'nin Cevdet Paşa'dan etkilendiğini gösteren örneklerdendir.

14. M. Hayrî Bey'in bazı konularla ilgili yaptığı tanım ve açıklamalar, Belâgat-i Osmaniye'de benzer şekilde yer almaktadır.

Mesâla İltifât sanatıyla ilgili Ahmet Cevdet Paşa, "Bir üslûb üzre îrâd-ı kelâm olunur iken diğer bir üslûba intikâl olunur ise iltifât denilir. Bu dahi kelâmda tefennün ile sâmi'in neşâtını tazelemek ve dikkat-i nazarını celb ile onu îkâz eylemek gibi nüket ü letâ'ife mebni olur." der. M. Hayrî Bey ise, "Üslûb üzre irâd-ı kelâm olunurken sâm'in neşâtını tazelemek ve nazar-ı dikkâtini celb ile ikâz eylemek gibi nükte letâfetlere mebni olub âhere intikâl etmekdir." der.

II.4.Değerlendirme

İncelememize konu olan Rusçuklu Mehmet Hayrî'nin Belâgat isimli eseri de 19. yüzyılın son çeyreğinde sayıları artan Türkçe yazılmış belâgat kitaplarından biridir. Eser, liselerde ders kitabı olarak okutulmak için yazılmıştır. 1890'da İzmir'de basılan eser, 86 sayfadan oluşan kısa bir kitaptır.

Eserin hacimli olmaması bazı konuların etraflıca ele alınmamasına neden olmuştur. Eserin hitap ettiği kitleye dikkat edilirse bu makul karşılanabilir. Mehmet Hayrî Bey konulara kısaca değindikten sonra genellikle kolay anlaşılabilecek örnek kullanmıştır. Bu örnekleri hem çağdaşalarından hem de önceki dönemlerden almıştır. Bazen de halkın günlük dilinden yararlanmıştır.

Kitabın ana hatlarını üç fen (meânî, beyân, bedî) üzerine oluşturmuştur. Bunlar içinde meânî ile ilgili konulara diğer bölümlere göre daha ayrıntılı değinmiştir.

Rusçuklu M. Hayrî Bey'in bu eseri farklı statülere sahip orta öğretim kurumları arasında yer alan Dârüşşafaka ile Mekteb-i Sultanî için yazılan kitaplar da dâhil, idadiler için yazılan ilk eserlerdendir. Bu eserler şunlardır:

Mihâlicî Mustafa Efendi, Zübdetü'l-Beyân (1297/1880)

Rusçuklu M.Hayrî, Belâgat (1308/1890)

Manastırlı Mehmet Rıfat, Mecâmiü'l-Edeb (1308/1891)

İbnü'l-Kâmil Mehmet Abdurrahman, Belâgat-i Osmânîye (1309/1891) (Topçuoğlu, 2003: 378)

Yazar kitabın sonunda Secavend başlığı altında noktalama işaretlerinin kullanımı ile ilgili bilgiler de vermiştir.

3. BÖLÜM

Metnin Çevriyazısı

ÇEVRİMETİNDE KULLANILAN TRANSKRİPSİYON ALFABESİ VE İŞARETLERİ

ء: ʾ ا:	ب : B b	پ : P p
ت : T t	ث: Ṣ ṣ	ج: C c
چ: Ç ç	ح: Ḥ ḥ	خ: Ḫ ḫ
د: D d	ذ: Ẕ ẕ	ر: R r
ز: Z z	ژ: J j	س: S s
ش: Ş ş	ص: Ṣ ṣ	ض: Ḍ ḍ / Ż ż
ط: Ṭ ṭ	ظ: Ẓ ẓ	ع: ʿ
غ: Ġ ġ	ف: F f	ق: Ḳ ḳ
ك: K k	گ: G g	ڭ: Ñ ñ
ل: L l	م: M m	ن: N n
و: V v	ھ: H h	ى: Y y

Ruscuḳlu M. Ḫayrī

Aydın vilāyet-i celīlesi idāre meclis başkanı ve İzmir Mekteb-i İʿdādīsi lisan-ı Oṣmānī muʿallimi

BELĀĠAT

İzmir Mekteb-i İʿdādīsi ṭalebesine tedrīs olunmaḳ üzre ḳaleme alınmışdır.

İzmir

(Aydın) Vilāyet maṭbaʿasında birinci defʿa olaraḳ ṭabʿ edilmiştir.

1308

[2] ḪUṬBE

Velī- niʿmet-i aḳdes ve aʿẓamımız, şehr-yār-ı teraḳḳī-perver, şehen-şāh-ı maʿārif-güster, şevketlü, ḳudretlü padişāhımız Ġāzī Sulṭān (ʿAbdu'l-hamīd) Ḫān-ı ṣānī efendimiz ḥażretleriniñ sāye-i maʿārif-vāye-i ḥażret-i ḫilāfet-penāhīlerinde İzmir Mekteb-i İʿdādīsi ṭalebesine verdigim derslerle fevāʾidini tecrübe eyledigim uṣūl-ı tedrise muvāffiḳ olmaḳ üzre *Belāġat* nāmıyla yazdıġım şu eṣeri neşre ibtidār ediyorum.

Eṣerimiñ muḫtaṣar olmasıyla beraber iḥtivā eyledigi otuzbeş ders – Erbāb-ı vuḳūf ve kemāl ṭaraflarından tedrīs olunmaḳ şarṭıyla – herhangi ṭālib-i ʿilm-i edebe taʿlīm edilse ʿilm-i celīl-i belāġatı ögreteceginden bi't-tecrübe emīnim.

Bināenʿaleyh kütübḫāne-i millimize mevżūʿān ʿaẓametli böyle bir eṣer taḳdīmine muvaffaḳ olduġumdan ṭolayı müfteḫir olunmaḳlıġımı erbāb-ı faẓl ve dāniş çoḳ görmezler ẓann-ı ḳavīsindeyim.

Ruscuḳlu: M. Ḫayrī

[3]

[4]

Bismillaḥirrahmanirrahīm

1

MUḲADDİME

İnsān tertīb ve terkīb edecegi kelāmıñ mezāyāsını muḳteżā-yı ḥāle taṭbīḳ ve teşbīhe ve mecāz ve kināyelerini haḳḳıyla edā ve bir de kelāmı ṣanāyīʿ-i bedīʿa ile tezyīn itmek içün üç fenniñ taḥṣīline muḥtācdır ki bunlardan kelāmıñ mezāyāsını muḳteżā-yı ḥāle taṭbīḳ uṣūlünü gösteren birincisine *fenn-i meʿānī* ve teşbīh, mecāz ve kināyeniñ ṣūver ve ḳaʿvādini ögreten ikincisine *fenn-i beyān* ve secʿ ve cinās gibi ṣanāyiʿ-i maʿneviye ve lafẓiye ile kelām-ı belīġa ziynet veren birṭaḳım vücūh-ı taḥsīni iḥtivā eden üçüncüsüne daḫī *fenn-i bedīʿ* ve bunlarıñ üçüne birden de *ʿilm-i belāġat* tesmiye ederler.

FENN-İ EVVEL

MEʿĀNĪ

Belāġat, feṣāḥate riʿāyet itmek şartıyla muḳteżā-yı ḥāle muṭābıḳ tertīb-i kelām etmeye denir.

Muḳteżā-yı ḥāl, kelāmıñ - ṣādıḳ olsun, kāẕib olsun- mevḳiʿ ve maḳām-ı muḫāṭabıñ derece-i ḳābiliyet ve iḳtidārı ile tenāsübüdür. Meṣelā: İʿtiḳād-ı tâm erbābından birine ḳarşı "Kāʾinātıñ ḫālıḳı cenāb-ı mevlādır." [5] der isek bu söz muḳteżā-yı ḥāle muṭābıḳ olur; faḳaṭ bir münkire ḳarşı iş bu söz kāfī olmayub bunu bir "elbette" ḳaydıyla teʾkīd etmek ve "Kāʾinātıñ ḫālıḳı elbette cenāb-ı mevlādır." demek lāzım gelir.

Edīb olan kimse- şāʿir olsun, münşī bulunsun- kelāmı muḳteżā-yı ḥāle taṭbīḳde bir mühendise beñzetilebilir. Nitekim bir mühendis bir binā yapmaḳ içün evvel emirde

ṭaş gibi, kereste gibi bir ṭaḳım levāzım tedārük eder ve bunları yek-dīgere mütenāsib olaraḳ yerleşdürüb binānıñ şekl-i ḳāʾimisini vücūda getirir. İşte bir edībiñ de faṣīḥ kelimeleri seçüb yek-dīgere mütenāfir olmayacaḳ bir ṣūretde yan yana dizmesi bu ḳabīldendir ki buna feṣāḥate riʿāyet denir. Ancaḳ mühedisiñ daha bir vaẓīfesi vardır ki o da yapacaġı binā herhangi nevʿiden ise taḳsimātını oña göre yaʿnī yapılacaḳ binā̆āne ise şekl-i ḳāʾiminiñ taḳsimātını bir ḫāne olabilecek ṣūretde tertīb ve icrā itmekdir. Buña da muḳteżā-yı ḥāl ıṭlāḳ olunur ki ṭıpḳı bir edīb daḫī söyleyecegi sözün vaziʿyet-i aḫīresinde ol vecihle mevḳiʿ ve maḳāma münāsebet araşdırmaḳ mecbūriyetindedir. Meṣalā: Muḫāṭabın faṭānet veya ġabāveti birer ḥāldir ki buña ḳarşı söylenecek sözüñ o ḥālleriñ herhāngisi mevcūt ise oña muṭābaḳatı şarṭdır. Yoḳsa bir ġabīye bir faṭīn gibi söz söylemek maḳṣadı idāre edemez ve bināʾen ʿaleyh böyle sözde belāġat bulunamaz.

İmdi feṣāḥte riʿāyet itmekle beraber muḳteżā-yı ḥāle muṭābıḳ [6] olaraḳ söylenen söze *kelām-ı belīġ* tesmiye olunduġu gibi bu vecihle kelām-ı belīġi teʾlīf ve idāreye muḳtedir olan kimseye daḫī *mütekellim-i belīġ* ıṭlāḳ ederler. Şu ḳadar ki mütekellimiñ belāġatı herḥālde bir melekeden ibāret olduġundan insānıñ mütekellim-i belīġ olmaḳ içün o melekeyi elde eylemege kemāliyle saʿy etmesi lāzım gelir.

2

Feṣāḥat, muḳteżā-yı ḥāle muṭābıḳ olsun, olmasun, düzgün ve pürüzsüz olaraḳ söylenen sözde ve o sözü söyleyendeki ḥāldir.

Feṣāḥat, hem kelimede, hem kelāmda, hem de mütekellimde aranur.

Kelimede feṣāḥat, elfāẓıñ *tenāfür-i ḥurūf*'dan, *ḳıyāsa muḫālefet*'den, *ġarābet* 'den sālim olmasıdır.

Tenāfür-i ḥurūf, sāmiʿiñ ẕevḳine nefret ve mütekellimiñ lisānına ṣıḳlet viren, yaʿnī ṣadāları yek-dīgere muṭābıḳ veya müşābih olan ḥarfleriñ bir kelimede ictimāʿından ʿibāretdir: "küsmüşümüz, ṣaçsız, işsiz" gibi.

Ḳıyāsa muḫālefet, kelimeleriñ istiʿmālinde imlā-yı aṣlīyelerine ve ḳavāʿid-i lisāna riʿāyet etmemekdir. Sāmī Pāşā'nıñ:

Düşmāna seyf-i zehr-bār, Mīr Ḥüseyin merd-i ferīd

Mıṣrāᶜındaki *düşmen* kelimesiniñ elifi ile istiᶜmāli ve Nefᶜī'niñ:

Ṣanmañ ki felek devr ile şāmı seḥer eyler

[7] Mısrāᶜındaki "ṣanmayıñ" kelimesinden ya ḥarfiniñ ısḳāṭı ve Kemāl Beg merḥūmuñ bir eserindeki "maṭbūᶜul-endām" terkībinde "endām" kelimesi Fārisī iken bunuñ evveline ḫilāf-ı ḳāᶜide elif lām getirilmesi ve "ḳrıtiḳ" ve "eḳonomiḳ" ve emṡāli kelimelerin ᶜArabī ve Fārisī ḳāᶜidelerle "ḳrıtiḳiye" ve "eḳonomiḳī" ṭarzında ḳullanılması ve Nābī'niñ:

Demidir ḫāme ger ṭayy eylese vādi-i hezeyānı

Mıṣrāᶜında bulunan "hezeyān" kelimesindeki" zā" ḥarfiniñ sükūn üzre oḳunması "geldik" kelimesiniñ "geldıḳ" diye yazılması ve söylenmesi "berrü'ş-Şām" yerine "beriyetü'ş-Şām" ve "munżamm oldu" maḳāmında "inżimām etdi" denilmesi gibi. Bunlara *ġalaṭ-ı taḥakkümü* daḫi denilir.

Ġarābet, vaḥşī yaᶜnī çoḳ ḳulanılmayan ve maᶜnālarınıñ añlaşılması içün luġāt kitāblarını araştırmaḳ lāzım gelen ve ḥāṣılı ḳulaġa yabancı ve mehcūr ve metrūk olan kelimeleriñ kullanılmasıdır:

Feyż-i iḥsānını yād eylese bir şāᶜir olur

Ḫāmesi ḳufl-i der-i genc-i maᶜānīye medeng

beytinde "anaḫtār" maᶜnāsına olan "medeng" lafẓınıñ yabancı olduġu ḥālde istiᶜmāl olunması ve "āyīne" yerine "secencel" lafẓınıñ ve "āteş" maḳāmında "od" ve "ᶜaḳıl" yerine "uṣ" kelimeleriniñ ḳullanılması ve Nergisi merḥūmuñ: "Bir ḳaç gündür aġzına çöp ḳoymamış " maḳāmında " Eyyāmī çend şehrāh-ı ḳaṣaba-i ḥulḳūmundan [8] ḳavāfil-i sāddü'r-ramaḳ güẕerān etmekle ṭās-ı miᶜdesine nīm-ḥabbe ṣadaḳa-i ḳūt īṡār eder bulunmamışdır" demesi gibi.

3

Kelāmda feṣāḥat, kelāmıñ "icrāsı olan kelimeleriñ faṣīh olmasıyla beraber " *tenāfür-i kelimātdan, żaᶜf-ı teʾlīfden tetābuᶜ-ı, izāfātden keṡret-i tekrārdan, şiveye muġāyeretden* āzāde bulunmasıdır.

Tenāfür-i kelimāt, kelimeleriñ eṣvātı yek-dīgeriyle imtizāc edemeyerek eṣnā-yı telaffuẓda lisāna ṣıḳlet ʿārıẓ olmaḳdır: "Aşcı aş pişmiş mi?", "elli lira" ve:

Meylin ol serv-i revānıñ sūy-ı aġyāre görüp

Eylemiş mişyāş zebān-ı ḥāl ile īhām ṣu

Beytiniñ ikinci mıṣraʿındaki "Eylemiş mişyāş" ve:

Ey tār-ı nigeh zülf -i miyāne ṣarılınca

Aḥvālimi ʿarż etmede yāre ḳılı ḳırḳ yar

beytindeki " ḳılı ḳırḳ yar" ve "gülgeşt-i heşt behişt" terkībleri gibi.

Eger tenāfür az ḥiss olunur ve mażmūn-ı kelām daḫī laṭīf olur veyāḫūt maḳām-ı hicv ve tezyīfde bulunur ise ʿafv edilebilir.

Çelebīzāde ʿĀṣım merḥūmuñ:

[9]

Bu şeb-i ferḫundede māhiyyeden Şehzāde'de

Seyredenler resm-i tīġ-i ẕü'l-feḳār-ı Ḥayder'i

Dediler muḥyī-i devlet ṣadr-ı āṣaf-menḳabet

Eyledi āvīze çarḫa tīġ-i nuṣret-cevheri

ḳıṭʿasınıñ ilk mıṣraʿındaki "de" leriñ ve Surūrī'niñ:

Ḳara ḳuru ḳarı aldı Nuʿmān

mısrāʿındaki "kāf" larıñ tenāfürü gibi.

Żaʿf-ı te'līf, ḳavāʿid-i lisāna ve beyne'l-bülaġā muʿteber olan uṣūle muġāyir olaraḳ tertīb-i kelām etmekdir ki bu da kelimeleriñ mevḳiʿleri degişmekden ve ezmine-i efʿāliñ ʿadem-i teṭābuḳundan ve maʿṭūf ile maʿṭūfun ʿaleyhiñ bir cinsinden olmamasından ve noḳṣānī-i edātdan ileri gelir.

Birinciye miṣāl : "Şekl-i ẕū-keşīr'il-aḍlāᶜ" gibi ki ṭoġrusu "Şekl-i ẕū'l-aḍlāᶜi'l-keşīre" olmaḳ lāzım gelir.

İkincisiye miṣāl: Muᶜallim Nāci'niñ:

Belki basṭ itmiş olurduñ sāye-i endīşemi

Nūrdan bir tente çeksek āsumāniñ fevḳine

Beytinde cümle-i şarṭiye olan ikinci mıṣrāᶜındaki "çeksek" fiᶜliyle cümle-i cezāᵓiye olan birinci mıṣrāᶜındaki "olurdun" fiᶜliniñ ezminede ittiḥād etmemeleri gibi.

Üçüncü miṣāl: Sāmī'niñ:

Sensin ol pīrāye-i ser-ṣafḥa-i iclāl kim

Ġayrılardan cevdetüñ mümtāz u rüçḥān olmada

[10]

Beytiniñ ikinci mıṣrāᶜındaki "rüçḥān" kelimesiniñ cinsinden olmayan " mümtaz" kelimesine ᶜaṭfolunması gibi.

Dördüncü miṣāl: Yine Necātī'nin :

Ben ne Mesīḥi, ne Mesīḥā-demim

Ẕevḳi ḥaḳīḳatde arar ādemim

Beytiniñ birinci mıṣrāᶜındaki "Mesiḥī" lafẓınıñ edātı olmaḳ lāzım gelen "yim" iñ noḳṣān bulunması gibi.

4

Tetābuᶜ-ı iżāfāt, üçden ziyāde elfāẓıñ mütevāliyen ve bir nevᶜ-i iżāfetle yek-dīgere mużāf ḳılınmasıdır: "Mektebiñ ḫāriciniñ manẓarasınıñ leṭāfeti" gibi.

Lisānımızda ḳullanılan ᶜĀrabī ve Fārisī iżāfetlerde daḫī tetābuᶜ-ı iżāfāt cāᵓiz degildir. Fużūlī'niñ: "Ebkār-ı encüm ṭāb-ı neẕẕāre-i meṣāᵓib-i ḫavātīn-i ḥarem-serāy-ı

nübüvvet getüremeyüp perde-i ḥicābe girdi." ʿibāresinde altı kelimeniñ bir nevʿ-i iżāfetle yek-dīgere mużāf ḳılınmaları gibi.

Bir nevʿiden olmayan yaʿnī bir ʿibāre içinde Türkce, ʿĀrabca, Fārisī ḳāʿidelerle tekerrür ve taʿaddüdiden ve aralarına dīger cümleler giren iżāfetler tetābuʿ-i iżāfātdan ṣayılmaz. "Ṣaḥāyif-i tārīḫi bi'l-iltizām tetebbuʿ eden erbāb-ı baṣīretiñ pīş-i naẓarda eñ evvel görecekleri şey ʿOṣmānlılarıñ meziyet-i ʿālicenābanesidir." gibi.

[11] Taʿḳīd, kelāmıñ maḳṣūd olan maʿnāya delāleti vāżıḥ olmamaḳ, yaʿnī añlatılmaḳ istenilen maḳṣada söylenen sözleriñ bi-ḥaḳḳın delālet etmemesidir.

Taʿḳīd iki nevʿidir: Birine *taʿḳīd-i lafẓī* digerine *taʿḳīd-i maʿnevī* denir.

Taʿḳīd-i lafẓī, ġalaṭ-ı taḥakkümī, ġarābet, żaʿf-ı teʾlīf gibi sebeplerle kelāmdan maḳṣūd olan maʿnānıñ āşikār olmamasıdır: "Pek ziyāde seni görünce memnūn oluyorum." gibi ki "pek ziyāde" niñ memnūniyete mi yoḳsa görmeye mi irtibāṭı olduġu añlaşılamıyor.

Fikr-i ferdā telḫ eder elbet meẕāḳ-ı ʿişreti

Anma ferdāyı bugün nūş eyle bāde ẕevḳe baḳ

Maʿnāsında olmaḳ lāzım gelen:

Telḫ eder ādemiñ elbette meẕāḳ-ı ʿıyşin

Bāde nūş eyle bugün eyleme fikr-i ferdā

beyti daḫī taʿḳīd-i lafẓī ḳabīlindendir.

Taʿḳīd-i maʿnevī, kelāmıñ tertīb ve tanẓīminde bir fenālıḳ olmamaḳla beraber açıḳça bir ḳarīne olmamasından nāşī söylenilen sözleriñ maʿnā-yı mevżūʿdan maʿnā-yı murāda delāleti müşkil olmaḳdır:

Ṣabāḥa ḳalma şemʿiz Yūsuf –āsā olma dāmen-keş

Bizim engüştümüzden destimiz ey māh kūtehdir

[12] Beytinden maḳṣūd olan maʿnā " Biz ʿāciziz, bizden beyhūde ḳaçma." demek iken bu maḳṣad añlaşılamıyor.

Sāmī'niñ:

Ḥāżır ol bezm-i mükāfāta eyā mest-i ġurūr

Raḫne-i seng-i siyeh penbe-i minādandur

Beyti de ṭumṭurāḳlı bir taʿḳīd-i maʿnevīyi muḥtevīdir.

5

Keşret-i Tekrār, bir lafẓıñ fıḳrada yāhūd bir ʿibārede birḳaç defʿa tekrār edilmesidir. Nābī'niñ:

Ḥüsn-i taʿbīr verir maʿnīye ḥüsn-i dīger

Şevket-i ḥüsne çoḳ imdādı olur üslūbuñ

Beytinde "ḥüsn" lafıẓlarınıñ tekrār edilmesi gibi.

Eger bu tekrār-ı şiddet infiʿālden, yāhūd istilẕāẕdan ileri gelirse laṭīf görülür:

İʿtimād etmez isek o miḥenk-i tecrübeye

İşte levḥ , işte ḳalem, işte kütüb, işte fuḥūl

Beytinde "işte" lafıẓlarınıñ tekrārı şiddet-i infiʿālden ve ʿAbdu'l-haḳ Hāmid Beyiñ:

Resmi de bir melek ḳıyās olunur

Resmi de cānlı, resmi de pür nūr

[13]Beytinde " resim" lafıẓlarınıñ üç defʿa getirilmesi de istilẕāẕdan nāşīdir. Böyle laṭīf tekrārlara *tekrīr* denir ve bir ṣanʿat ʿadd edilir.

Şīveye Muġāyeret, kelāmı beyne'l-üdebā ve hīç olmazsa beyne'n-nās cārī olan usūlde tertīb etmemekdir: "Şerbet içecegim." yerine " Şerbet alacaġım." ve "Nāmaz ḳılıyor." maḳāmında "Nāmaz yapıyor. " demek gibi.

Ey vefā benden saña ḥayfā cefāsından bañā

Ey ṣafā-yı dil seniñdir, ey benim ḳurbān saña

beyti de bu ḳabīldendir.

Mütekellimde fesāḥāt, bir melekedir ki onuñla kelām-ı faṣīḥiñ teʾlīfine iḳtidār ḥāṣıl olur. Mütekellim-i faṣīḥ içün iki vaẓīfe vardır. Birincisi, kelimāt-ı faṣīḥeyi taḥarrī ve intiḫāb etmek, ikincisi de, intiḫāb eyledigi kelimeleri yek-dīgere mülāyim ve münāsib bir ṣūretde mezc ve terkīb eylemedir ki bu yolda tertīb idilen kelām selāseti ḥāʾiz olur.

6

Selāset, lisān üzere suhūletle cereyān ve semʿi telẕīẕ eden kelimāt-ı faṣīḥadan mürekkeb kelāmdaki ḥāldir. Selāset, esāsen mevḳiʿ ve maḳāma göre elfāẓ-ı cezleden yaʿnī *celādet, ḫıṭābet,* [14] *ḳażā* gibi ḳalın ve āġır lafıẓlardan veyāḫūd elfāẓ-ı raḳīḳadan yaʿnī laṭīf ve ḫoş ve nāzik ve mülāyim sözlerden ʿibāret olaraḳ terkīb-i kelām etmek ṭarzında bir āhenkden ʿibāretdir ki buña beyne'l-üdebā *āheng-i selāset* ve elfāẓ-ı cezleden mürekkeb kelāma *kelām-ı metīn* ve elfāẓ-ı raḳīḳadan ʿibāret kelāma daḫī *kelām-ı laṭīf* tesmiye ederler.

Kelām-ı metīn, harb, ḍarb ve tehdīd, teşcīʿ ve tehyīc, ḳaṣīde gibi maḳamlara ve kelām-ı laṭīf, teġazzül, talṭīf, tesliye, celb-i meveddet, istiʿṭāf miṣillü mevḳiʿlere yaḳışır.

Āheng-i selāsetiñ taḳsimi, āheng-i selāset iki ḳısma taḳsīm olunur ki birincisine *āheng-i ʿumūmī* ve ikincisine *āheng-i taḫṣīṣī* denir.

Āheng-i ʿumūmī, evvalā kelimātıñ intiḫābı ve tanẓīminden ve ṯāniyen ʿibāreniñ hüsn-i teʾlīfinden ʿibāretdir.

İntiḫāb-ı kelimāt, vużūh-ı maʿnāya müsāʿid ve laṭīf ve lisānda sehlü'l-cereyān olan kelimātı seçmekdir.

Tanẓīm-i Kelimāt, şerāʾit-i feṣāḥate riʿāyet etmekle beraber bir hecādan ʿibāret ve ṣadāları ġayr-ı mümtezic kelimeleri bir ʿibārede cemʿ etmemek ve keẕalik bir ʿibāre arasında bir ḥarfe maḥṣūṣ ṣadānıñ teāʿḳub-ı ẓuhūrunu menʿ etmek ve edevāt-i fiʿli keṯret-i istiʿmālden çekinmekdir.

Ḥüsn-i te'lîf, "ḥâlbuki, vaḳtâ ki, farż edelim ki, ṭutalım ki, binâ'en ʿaleyh, imdi" gibi medâr-ı kelâm olan cümel-i kelâmîyeyi **[15]** ḥüsn-i istiʿmâl eylemekdir. Miṣâl: "Ḥuḳûḳ-ı beyne'l-mileli, ḥuḳûḳ-ı düveli pâmâl-ı istiḥḳâr ederek iḳnâʿât-ı siyâsiyeye râżı olamayan erbâb-ı taʿaddîye ḥaddini ṭanıtacaḳ yine ʿaskerleriñ şimşîr-i şecâʿatlaridir."

Düşünmelidir ki mevrid-i ḳasem-i ilahî olan ḳalem te'mînât-ı mülhemânesiyle iḥḳâḳ-ı ḥaḳdan ʿâciz ḳalınca o vaẓîfe-i muḳaddeseniñ icrâsını ʿaskerlere, o millet ḳahramânlarına ḥavâle ediyor.

Elbette; ḳalemiñ, ʿilmiñ ifâsından ʿâciz ḳaldıġı bir vaẓife ḥayâtlarında ġâzîlik memâtlarında şahâdet ile mübeşşer olan o gibi baḫtiyârân-ı ümmete ḥavâle ederler."

Nevzâd Bey. (Bir maḳalesinden)

Âheng-i Taḳlîdi, eşyâyı çağıltı, şarıltı, çın çın, şarıl şarıl, fışıl fışıl gibi elfâẓ-ı ṣavtiye veya birtaḳım eşkâl ve ḫayâlât ile taṣvîr eylemekdir. Sükûn, ye's gibi aḥvâl-ı ṭabîʿiyye ve ḥissiyât-ı ḳalbiye daḫî âheng-i taḳlîdî ile taṣvîr edilir. Miṣâl:

"*Cevv-i hevâda sît-ı çekâçâk-i tîġden*

Âvâz-ı raʿd u ṣâʿiḳâ reh-güm-künân olur"

Nefʿî

Dîger miṣâl: " Naẓarım eṭrâfa müstevlî olan muḥîṭ-i ẓulmetiñ aʿmâḳ-ı ḫafâsında ġâ'ib olub gitmişdi. Gitdikce ẓulmet bir ḥâle geldi ki ḳaranlıġı el ile ṭutmaḳ ḳâbil gibi görünüyordu.

Sâyesinde eglendigim her aġaç naẓarımda bir ġûl-yâbânî şeklini bağladı."

(Kemâl Beg merhûm)

7

[16] Delâlet, bir şey'iñ bir ḥâl üzre olmasıdır ki o şey'e vuḳûf diger şey'e vukûfu iḳtiżâ eder. İşbu delâlet iki ḳısımdır: Biri *delâlet-i lafẓîye*, digeri *delâlet-i ġâyr-ı lafẓîye* dir. Bunlarıñ her ikisi de *vażʿiye*, *ʿaḳliye*, *ṭabîʿiye* nâmlarıyla üç ḳısma ayrılır.

Delālet-i lafẓiye-i vażʿiye, ḳuş lafẓınıñ uçucu ḥayvāna delāleti gibidir.

Delālet-i lafẓiye-i ʿaḳliye, duvar arḳasından işitilen sözüñ orada bir söyleyen olduġunu anlatması gibidir.

Delālet-i lafẓiye-i ṭabīʿiye, öksürügüñ gögüsde bir aġrı olduġunu işrāb etmesi gibidir.

Delālet-i ġayr-ı lafẓiye-i vażʿiye, gemi ve sahildeki fenerleriñ birer maḳṣadı ifhām eylemesi gibidir.

Delālet-i ġayr-ı lafẓiye-i ʿaḳliye, eṣerden müʾeṣṣire istidlāl gibidir.

Delālet-i ġayr-ı lafẓiye-i ṭabīʿiye, taġayyür-i vechiñ taġayyür-i ḥissiyāta delīl olması gibidir.

Gerek delālet-i ġayr-i lafẓiyeniñ ve gerek delālet-i lafẓiye-i ʿaḳliye ve ṭabīʿiyeniñ tarīḳ-i tefhīm ve tefehhümde birer ḳāʿide-i muṭṭarida altına ḳonulması ḳābil olmadığından ʿilm-i belāġatde aṣıl muʿteber olan delālet-i lafẓiye-i vażʿiyedir. Bir kelime maʿnāya üç ṣūretle delālet eder. Ve bunlara [17] *delālet-i muṭābıḳiye*, *delālet-i tażammuniye*, *delālet-i iltizāmiye* tesmiye olunur.

Delālet-i muṭābıḳiye, bir lafẓıñ vażʿ olunduġu maʿnāya tamāmı tamāmına delālet etmesine denilir. "Baġ" lafẓınıñ maʿlūm bir ḳıṭʿa-i arḍiyenin heyeʾt-i mecmūʿasına delālet etmesi gibi.

Delālet-i tażammuniye, bir lafẓıñ vażʿ olunduġu maʿnānıñ eczāsından birine delāletidir.

"Baġ" lafẓınıñ yalñız aṣmalara veyaḫūd sāʾir müştemelātından birine delāleti gibi.

Delālet-i iltizāmiyye, bir lafẓın mevżū olduġu maʿnānıñ levāzımından birine delāletidir.

"Baġ" lafẓınıñ üzüme delāleti gibi. Şu üç nevʿ-i delālet ʿilm-i belāġatda muʿteberdir.

Ancaḳ delālet-i iltizāmiyyede levāzım-ı maʿnānıñ eñ meşhūrunu murād etmek meşrūṭ olub yoḳsa meṣalā: Arslan lafẓından "şecāʿat", "heybet", "cürʾet" gibi levāzım-ı maʿnānıñ meşhūrları durur iken "çirkinlik" veya "ḫırçınlıḳ" murād eylemek münāsib olmaz.

Taḳsīm-i elfāẓ, elfāẓ maʿnāya delālet etmek iʿtibārıyla esāsen üç ḳısımdır ki bunlara *elfāẓ-ı münferide*, *elfāẓ-ı müterādife*, *elfāẓ-ı müştereke* tesmiye ḳılınur.

[18] Elfāẓ-ı münferide, yalñız bir maʿnāya delālet eden lafıẓlardır. Bu maʿnā daḫī ya bir şaḫṣa münḥaṣır olur, yāḫūd olmaz. Eger bir şaḫṣa münḥaṣır ise ya bi-ḥasebi'l-vażʿdır: ʿalemler gibi, ya bi-ḥaṣbi'l-irādedir: żamīrler, ism-i işāretler, mevṣūller gibi.

Eger bir şaḫṣa münḥaṣır olmayub da eşḫāṣ-ı keṯīreye şāmil olur ve bunuñla beraber maʿnānıñ mā-ṣadaḳ ʿaleyhine taʿalluḳda derecāt-ı müteʿaddidesi var ise *elfāẓ-ı müşekkeke* denilir: "ṣarı", "māʾī" gibi ki lafẓıñ maʿnā-yı mevżūʿa delāletde "açıḳ ṣarı", yaḫūd "ḳoyu māʾī" miṯillü ṣuver-i muḫtelifesi vardır.

Eger böyle derecāt-ı müteʿaddide yoḳ ise *elfāẓ-ı mütevātiʾe* denir. "İnsān", "ḥayvān" lafıẓlarınıñ her insān ve her ḥayvānda mefhūmları kemāl üzre tahaḳḳuḳ etmesi gibi.

Elfāẓ-ı müterādife, maʿnā-yı vāḥide delālet eden müteʿaddid lafızlardır: "İnsan" ile ile "beşer" ,"baş" ile "ḳafa" ve "kelle" lafıẓları gibi. Ancaḳ ekṯer luġaviyyun iki lafẓıñ tamāmı tamāmına bir maʿnāya delālet edemeyecegi fikrinde olduġundan *elfāẓ-ı müterādifeyi* istiʿmālde ziyādesiyle diḳḳat lāzımdır.

Elfāẓ-ı müştereke, birḳaç maʿnāya delālet eden lafıẓlardır. Eger bu lafıẓlar muḥtevī olduḳları maʿnālara vażʿ-ı evvelleri üzere delālet ediyorlarsa bunlara muṭlaḳā *elfāẓ-ı müştereke* tesmiye olunur: Hem "intihā" hem de "neşv ü nemā" maʿnālarına gelen "bitmek" ve hem başa [19] ṣarılan beze, hem de maʿlūm ayaḳḳabına delālet eden "yemenī" lafıẓları gibi.

Eger vażʿ-ı evveli mehcūr olaraḳ dīger maʿnāya delālet ediyorsa *elfāẓ-ı menḳūle* denilir: Fi'l-aṣl "cerḥa" maʿnāsına olan "kelime" lafẓınıñ "lafıẓ" maʿnāsına delāleti gibi.

Eger elfāẓ-ı menḳūle bir cemāʿat yaʿnī bir ṣanʿatıñ ya bir ʿilm ve fenniñ mensūbları ṭarafından kendi ıṣṭılāḥlarına naḳl olunmuş ise oña *ʿörf-i ḫāss* yāḫūd *ıṣṭılāḥ* ıṭlāḳ edilir: "Buġday" ve "dānek" lafıẓlarınıñ evzānda küsūrāta delālet ederek

ḳullanılması gibi ve eski demek olan "ḳadīm" lafẓınıñ ʿilm-i kelām ıṣṭılāḥında "vücuduna ibtidā olmayan" maʿnāsında istiʿmāl olunması, ḳulaḳcıḳ maʿnāsına olan "üẕeyn" lafẓınıñ ʿilm-i teşrīḥ ʿuleması ṭarafından ḳalbiñ üst gözlerine isim edilmesi gibi.

Eger naḳl cumhūr-ı nāsıñ terāżīsi ile vāḳiʿ olmuş ise oña *ʿörf-i ʿāmm* yāḫūd *teʿārüf* denilir: "Maymūn" lafẓınıñ taṣġīriyle ḳapu ve pencere mandalı maḳamında "maymūncuḳ" ve "devr" maʿnāsına mevżūʿ olan "dönüm" lafżınıñ 1600 ẕırāʿ murabbaʿındaki ḳıtʿa-i arżiyyide istiʿmāli gibi.

Eger naḳl bir ʿalāḳa ve münasebete mebnī degilse *elfāẓ-ı mürtecile* denilir: "Demir" ve "dursun" kelimeleriniñ eşḫāṣ içün ʿalem olaraḳ ḳulanılması gibi.

9

[20] Kelām, bir nisbet-i tāmmeyi ifāde eden cümledir: "Lisān ögrenmek iyidir.", "Ḥasan Efendī geldi." ve "Taḥṣīl-i kemāle çalış." gibi. Maʿlūm olduġu üzre cümle ya *mübtedā* ile *ḫaber* den, yaḫūd *fāʿil ile fiʿl* den mürekkebdir. ʿİlm-i belāġatde *mübtedā* ile *fāʿile müsnedün ileyh* ve *ḫaber* ile *fiʿle müsned* ve bunlardan başḳa kelāmda bulunacaḳ olan *mefʿūl*, *ḥāl*, *temyīz*, *ẓarf*, *terkīb-i vaṣfī*, *terkīb-i ʿiżafī* gibi ḳayıdlara daḫī *mütemmimāt-ı kelām* ve *müsnedün ileyh* ile müsned beynindeki nisbete daḫī *isnād* tesmiye olunur.

Kelāmda maḳṣūdun bi'ẕ-ẕāt olan şey *müsnedün ileyh* ile *müsned* beynindeki nisbet olduġundan müsnedün ileyh ile müsnede *ʿumde* ve *mütemmimāt-ı kelām* ise birṭaḳım ḳuyūddan ʿibāret olmasıyla onlara da *fażla* denilir.

Müsnedün ileyh ile müsned beynindeki nisbet ya ḫārice muṭābıḳ olur veyāḫūd olmaz.

Meṣelā: "Lisān ögrenmek iyidir." dedigimiz vaḳitde buña ḳarşı " Evet öyledir." demek saḥīḥ olur. İşte bu nisbetiñ ḫārice muṭābıḳ olub olmadıġı yaʿnī bu ḫaberiñ ṣıdḳa veya kiẕbe iḥtimāli aranılabileceginden " Lisān ögrenmek iyidir." cümlesi gibi cümlelere *cümle-i ḫaberiyye* denilir.

Faḳaṭ " Taḥṣīl-i kemāle çalış." dedigimiz ṣūretde buña ḳarşı " Evet öyledir." yāḫūd "Öyle degildir." denilemez. Ve şu ḥālde [21] bu cümledeki nisbetiñ ḫārice muṭābıḳ olub olmadaġı, yaʿnī ṣıdḳ ve kiẕbe iḥtimāli taḥarrī edilemez. İmdi buña daḫī *cümle-i inşāʾiye* ıṭlāḳ olunur.

"Gelsün, gelseydi" gibi ṭaleb ve temennī fiʿlleri ve "Aldım, ṣatdım." miṯillū ʿaḳd ṣīġaları ile tertīb edilen kelāmıñ ṣıdḳ ve kiẕbe iḥtimālī olamayacaġı içün bunlar da *cümle-i inşāʾiye* ʿidādına dāḫil olurlar. Şu ḳadar ki ʿaḳd ṣīġalarıyla müretteb kelām, ḥikāye, yaʿnī "Falān mālı dün ṣatdım." ṣūretinde olur ise bunda ṣıdḳ ve kiẕb iḥtimāli mevcūd olacaġından bu miṯillü kelāmlar *cümle-i ḫaberiyyeden* olur.

Şu tafṣīlāta göre kelām iki ḳısma münḳasım oluyor ki birincisine yaʿnī *cümle-i ḫaberiyyeye* (*kelām-ı iḫbārī*) ve ikincisine yaʿnī *cümle-i inşāʾiyeye* (*kelām-ı inşāʾī*) tesmiye edilir.

10

Kelām-ı iḫbārī, ister ḫārice muṭābıḳ olsun, ister olmasın, üç zamānıñ birinde ya nisbet-i ṯübūtiyye, yaḫūd nisbet-i selbiyye ile ḫārice nisbeti olan kelāmdır.

Meṣelā: "Hasan Efendi mekteptedir." dedigimiz vaḳitte bundan "Hasan Efendiniñ zaman-ı ḥālde mektebde olduġuna dāʾir" bir ḥüküm çıḳarırız ki, ister ṣādıḳ olsun ister olmasın, bunda bir nisbet-i [22] ṯübūtiyye bulunur. Keẕalik: "Ḥasan Efendi dün mektebe gelmedi." denilince, ister ṭoġru ister yalan olsun, " Hasan Efendiʾniñ zamān-ı māżīde mektepte olmadığını " añlarız, yani bunda bir *nisbet-i selbiyye* bulunur.

Nisbet- i ḫaberiyyeniñ cihetleri: Nisbet-i ḫaberiyyede iki cihet vardır: Birincisi *vuḳūʿ* , ikincisi de *lā-vuḳūʿ* cihetidir. Meṣelā: " Hasan Efendi kâtiptir." denilince evvela Ḥasan Efendi düşünülür. Ṣoñra da "kâtip" lafẓı ẕihinde alınaraḳ bu lafẓıñ delālet eylediği yazılıcılıḳ maʿnāsınıñ Ḥasan Efendi'de olup olmadığı tefekkür olunur ki bunuñ varlığına *vuḳūʿ* ve yoḳluġuna *lā-vuḳūʿ* denilir. Eger ʿaḳıl bu vuḳūʿ veya lā-vuḳūʿ cihetlerinden birisini dīgerine tercīḥen taṣdīḳ eylerse oña *ẓann* tesmiye edilir. Eger yalñız bir ciheti ḳaṭʿīyen taṣdīḳ ederse buña *yaḳīn* denir. Müsnedün ileyh ile müsned içün ḫaṭırda deverān eden nisbete, yaʿni "Hasan Efendiniñ kātib olub olmadığına daʾir ẕihinde ṭolaşan ḥāle" daḫī *nisbet-i beyne beyn* ıṭlāḳ edilir.

Cümleniñ Ṣıdḳ ve Kiẕbi: Nisbet denilen işbu emr-i maʿneviniñ ḫārice muṭābıḳ olub olmadıġı ḥasebiyle daḫi cümle iki ḳısımdır: Yaʿni ḫārice muṭābıḳ nisbeti ḥāvī olan cümleye *cümle-i sādıḳa* ve ḫārice ġayr-ı muṭābıḳ nisbeti bulunan cümleye *cümle-i kāẕibe* tesmiye olunur: "Taḥṣīl-i ʿilm mūcib-i saʿādetdir." ve "Dün gece güneş ṭoġdu." gibi.

[23] Ḫaber, Fāʾide-i Ḫaber, Lāzım-ı Fāʾide-i Ḫaber: İki kelimeden biriniñ mefhūmu dīgeriniñ mefhūmuna ṣābit veya ġayr-ı ṣābit olduġunu ifāde eden söze *ḫaber* denir.

Bir şeyʾi ḫaber vermek iki maḳṣada göredir: Birincisi bir işiñ, yāḫūd bir ḥükmüñ vuḳūʿnu dīger bir kimseye anlatmaktır ki buña *fāʾide-i ḫaber* tesmiye edilir. İkincisi bir işiñ yāḫūd bir ḥükmüñ vuḳūʿna vuḳūf ve maʿlūmātı olduġunu dīger bir kimseye bildirmektir ki oña da *lāzım-ı fāʾide-i ḫaber* ıṭlāḳ olunur. Her nerede *fāʾide-i ḫaber* bulunursa orada *lāzım-ı fāʾide-i ḫaber* daḫi bulunur.

11

Kelām-ı inşāʾi, ḫārice nisbeti yaʾni ṣıdḳ ve kiẕbe iḥtimāli olmayan kelāmdır. "Şu kitābı baña getir." gibi. *Kelām-ı inşāʾi* iki ḳısımdır. Birine *inşā-i ṭalebī* dīgerine *inşāʾ-i ġayr-ı ṭalebī* denilir.

İnşā-yi ṭalebī, ḫārice nisbeti olmaḳla beraber bir işiñ ẕihinde, yāḫūd ḫāricde ḥusūlü maṭlūb olduġunu ifāde eden kelāmdır:" Hasan Efendi yazıñı yazdıñ mı? " "Mektebe gel." gibi.

[24] Bu da iki ḳısımdır. Eger maḳṣūdātdan bir şeyʾiñ ẕihinde ḥuṣūlü maṭlūb olduġunu ifāde ediyorsa oña *istifhām* denir: " Ḥasan Efendi yazıñı yazdıñ mı? " gibi.

Eger maḳsūdātdan bir şeyʾin ẕihinde ḥuṣūlü maṭlūb degilse bu da iki türlüdür: Birincisi ḫāricde ḥusūlü maṭlūb olmaḳ ve ikincisi ḫāricde ḥuṣūlü maṭlūb olmamaḳdır. Eger ḫāricde ḥuṣūlü maṭlūb olur ve bu ṭaleb büyükden küçüge ediliyor ise oña *emr* denilir: "Dersiñe güzel çalış." gibi.

Eger ṭaleb-i meẕkūr aḳrāndan aḳrāna edilmiş ise buña *iltimās* tesmiye olunur:

Arḳadaşlar bir ṭabur āteş müsāʿiddir mekān

Eñ büyük ḫaşmım ḥayātımdır; refīḳān öldürüñ!

beyti ile "Birāder yarın bize gel." cümlesi gibi.

Eger ṭaleb-i vāḳiʿ küçükden büyüge edilmiş ise oña *duʿā, istirḥām, niyāz* denir. Duʿāya miṣāl Nācī'niñ:

ʿAfv eyle ḫaṭā ederse gāhī

Bir ceẕbeli şāʿiriñ ilāhī

İstirḥām ve niyāze miṣāl: "Şu kitābı bendeñize iḥsān buyuruñuz ." Eger maḳṣūdātdan bir şeyʾiñ ḫāricde ʿadem-i ḥuṣūlü maṭlūb olur ve bu da büyükden küçüge ise *nehy* tesmiye ederler.

[25]

Kemāl Bey merḥūmuñ:

Bu cihān ʿālem-i teraḳḳīdir

Onu ögren bıyıḳlı resmimden

Dāʾimā ʿālem-i kemāle yürü

Beñzeme tā ölünce hiç saña sen

ḳıṭʿasınıñ dördüncü mıṣrāʿı gibi.

Nehyiñ sāʾir aḥḳâmı "emir" gibidir. Eger kelām-i inşāʾi maṭlūb olan aḥvāle delālet-i vaż'iye ile delālet etmez ise *tenbīh* denir: "Seni bir daha dersiñi yapmamış görmeyeyim." gibi.

Aşaġıda tafṣīl olunacaġı üzre *nidā, temennī* daḫi inşā-i ṭalebīdendir.

12

İstifhām: İstifhām iki ḳısımdır: Biri *istifhām-ı taṣavvurī*, dīgeri *istifhām-ı taṣdīḳi*dir. Eger müsnedün ileyh ile onuñ müteʿalliḳātından sorulursa buña *istifhām-ı taṣavvurī* tesmiye olunur: "Bunu Ḥasan Efendi mi yazdı?", "Ḥasan Efendi mektebe mi gitdi?", "Feyżī Efendi gülerek mi geldi?" gibi.

Eger yalñız müsnedden, yaʿnī müsnediñ vuḳūʿ veya lā-vuḳūʿundan ṣorulursa buña *istifhām-ı taṣdīḳī ıṭlāḳ* olunur: "Dersiñi bellediñ mi?", "Vaẓīfeñi yazdıñ mı? " gibi.

[26] Edāt-ı istifhām olan "mi" lafẓı müsnedden başḳasına lāḥıḳ olursa muṭlaḳā *istifhām-ı taṣavvurī*dir. Faḳaṭ müsnede lāḥıḳ olursa ya*taṣavvurī*, yāḫūd taṣdīkī olur.

Eger müsned bir cinsden olmayaraḳ tekrār edilir ve müsnedün ileyhe īḳāʿ edilen fiʿliñ nevʿi suʾal olunur ise *istifhām-ı taṣavvurī* olur: "Eşḳiyāyı vurdular mı, öldürdüler mi?" gibi.

Eger müsned tekerrür etmez veya tekerrür eder de bir cinsden olur ise *istifhām-ı taṣdīḳī* olur: "Dersiñi yapdı mı?", "Vaẓīfeñi yazdıñ mı, yazmadıñ mı?" gibi.

Baʿżen edvāt-ı istifhāmiye maʿnā-yı ḥaḳīḳīlerden çıḳarılaraḳ maʿnā-yı iḫbārīde ḳullanılıyor. Şöyle ki mesʿūlün ʿanh mütekellimce maʿlūm iken teʾkīd-i hükm içün ṭaleb-i istifhām ṣūretinde īrād ederler: "Ben saña derse çalış demedim mi?" gibi.

İstifhām-ı inkārī ve iḳrārī daḫi maʿnā-yı ḥaḳīḳīlerinden çıḳarılarak iḫbār maḳāmında ḳullanılan istifhāmlardandır.

Eger cümle-i istifhāmiye menfī ise *istifhām-ı iḳrārī* olur: "Ben sañā mektebden ḳalma demedim mi? " gibi.

Eger cümle-i istifhāmiye müṯbet ise *istifhām-ı inkārī* olur:

Buña ṭāḳat mi gelir, ya buña cān mı dayanır

Meger imdād ede hestī-dih-i eczā-yı ʿadem

ʿĀkif Paşa (ʿAdem Ḳaṣidesinden)

beyti gibi.

[27]Böyle maʿnā-yı ḥaḳīḳīlerinden çıḳarılan istifhāmlar *tehdīd, taʿzīr, tevbīḫ* gibi baʿżı maʿnāları daḫi muṭażammın olur. Meṯelā: Ḫilāf-ı ārzū-yı ḥareketde bulunan birine "Bir daha yapacaḳ mısıñız?" denilir ki bu *tehdīd* ve "Böyle ḥareketde bulunmaḳ saña yaḳışır mı? " cümlesi de *taʿzīr* ve *tevbīḫ* içündür.

Baʿżen istifhāmlar ricā maʿnāsını daḫi müfīd olur: “Odayı teşrif ediñiz.” maḳāmında “Odayı teşrīf buyurur musuñuz?” denilir.

Mesʾūlün ʿanh mūcib-i mücāzāt degilse cümle-i istifhāmiye taḥsīni ḥāvī olur: “Bu güzel yazıyı yazan siz misiñiz?” gibi.

13

Emir: Emirler *vucūb, ibāḥe, tehdīd, irşād, ikrām, istihzā, tesviye, muḫāṭabı ʿacze isnād* gibi bir ṭaḳım gizli maʿnāları ḥāvī olurlar.

Meṣelā: “ Namāz ḳılıñız.” *vücūb*; “ Av eti yiyiñiz.” *ibāḥe*, “Ne ḥāliñ varsa gör.” *tehdīd* “Adam olmaḳ isterseñ derse çalış.” *irşād*, “Şu yüksek minderi teşrīf buyuruñuz.” *ikram*; “Tamām hepimiz seni bekliyor idik buyruñ baş köşeye.” *istihzā* “İster yazı yaz, ister müṭālaʿ et.” *tesviye* [28] ve Ġālib Dede merḥūmuñ:

Engüşt-i ḫaṭā uzatma öyle

Beş beytine bir naẓīre söyle

Beytiniñ ikinci mıṣrāʿı daḫi muḫāṭabı ʿacze isnād içündir. Emirleriñ bu maʿnālara ḳarīb daha bażı maʿnāları var ise de eñ meşhūrları bunlardır.

Neyh ṣīġaları daḫi emirler gibi bir ṭaḳım maʿnāları ifāde ederler.

Nidā, luġatde çaġırmaḳ ıṣṭılāḥda edevāt-ı maḫṣūṣasıyla muḫāṭaba ḫiṭāb etmekdir. Nidā edātları ile tevcīh-i ḫiṭāb olunan muḫāṭaba *münādā* denir:“Ey Ḥasan Efendi!” gibi ki bunda “Ey” lafẓı edāt-ı nidā ve “Ḥasan Efendi” daḫi *münādādir*.

Lisān-ı Oṣmānīde “ya” , “a”, “ ey” lafıẓları nidā edātlarındandır. Bunlardan “ya” lafẓı baʿīd içündür. Nābī’niñ:

Şerm-sārem ya Resūla’llah vedāʿıñdan seniñ

Mıṣrāʿı gibi. “A” lafẓı ḳarīb içündür.

“A Velī Efendi niçün ʿacele oḳuyorsuñ.” gibi.

“Ey” lafẓı hem baʿīd, hem ḳarīb içündür.

Ḳarīb olduġuna miṣāl Nevzād Beyiñ şu:

Aç ey ẕātü'l-bedāyiʿ sütre-i vech-i dil-ārāñı

Görünsün nūr-ı ʿiṣmet dīdeye ruḫsār şeklinde

beytidir.

[29]

Baʿīd içün olduġuna miṣāl Nedīm'iñ:

Gel ey faṣl-ı bahārān māye-i ārām u ḫābımsın

Enīs-i ḫāṭırım kām-ı dil-i pür ıżṭırābımsın

beytidir.

Baʿżen nidā edātları ḥaẕf olunaraḳ *oña* muḳābil münādānıñ ḥareke-i aḫīresi işbāʿ edilir: "Ḥasan Efendi, Velī Efendi" gibi. Baʿżen de terkībler üzerine daḫil olur. Nevzād Beyiñ:

Ey bir nigāh-ı nāz ile dünyāyı güldüren

Ey ḫandesiyle ʿāleme şevḳ-i dīger veren

Ey isteyince dehri eden ġarḳa-i neşāṭ

Luṭf-ı cenān-nevāzına ḳıl bahş-ı inbisāṭ

Temennī, ārzū etmek maʿnāsınadır. Lisān-ı Oṣmānīde "āh" "ḳāşkī" lafıẓları *temennī* edātlarıdır. Bu lafıẓlarıñ daḫil olduḳları cümlelere *mütemennā* denir.

İşbu iki edāt-ı temennīniñ baʿżen ikisi de birden getirilir: "Āh kāşkī çocuḳluġumda oḳumaḳ ögreneydim." gibi. Baʿżen *mütemennī* ḫaẕf olunur: "Āh bugün dersimi hangi kitābdan belleyem." denilir ki işbu cümleniñ içinde "Kāşkī kitābımı evde unutmayaydım." gibi bir maḥẕūf olduġu añlaşılır.

[30]Baʿżen edāt-ı temennī haẕf olunur: "Ṣabāḥ olsa da mektebe gitsem." gibi.

Mütemennī mümkünātdan olduġu gibi baʿżen muḥālātdan daḫi olur: “Kāşkī bu gece güneş ṭoġsa.” gibi.

Baʿżen temennī tenezzül maʿnāsını ifāde eder ve “bārī” kelimesine muḳārin olur: “ʿAḳlı olsa idi bārī.” gibi.

14

İnşā-i ġayr-ı ṭalebī, ẕaten kelām-ı iḫbāri olduġu hālde inşā maʿnāsına naḳl olunan cümlelerdir. Meşelā: “Ḥasan Efendi bugün mektebe gelir.” cümlesi kelām-ı iḫbārī iken “Ola ki Ḥasan Efendi mektebe gelir.” ṣūretine ḳonulmaġla inşa-ı ġayr-ı ṭalebī olur.

İnşā-i ġayr-ı ṭalebī birḳaç ḳısma münḳasım olub aṣıl maʿrūf ve meşhūr olanları şunlardır:

Tereccī, luġatde “ummaḳ” maʿnāsına olub ıṣṭılāḥda bir taʿbīr-i maḫṣūṣ ile ümit göstermekden ʿibāretdir. Lisān-ı Oṣmānīde “ola ki”, “umarım ki”, “şāyet ki ”, “ḳorḳarım ki” lafıẓları tereccīniñ edevāt-ı maḫṣūṣasındandır.

Ey dīde nigāh eyleme ol şuʿle-i ʿaşḳa

Şāyed ki o āteş seni de eyleye sūzān

beyti ve “Umarım ki ricām olur maḳbūl.” mıṣrāʿı ve “Ola ki cenāb-ı ḥaḳ ṣuçlarımızı ʿavf buyura.” cümlesi tereccīye miṣāldir.

[31]“Ḳorḳarım ki” lafẓıyla başlayan tereccīlere *işfāḳ* denir: “Ḳorḳarım ki bu gidişle berbāt olursun.” gibi.

Tereccī edātları yalñız vuḳūʿı meʾmūl olan aḥvāle dāʾir bulunan cümlelere dāḫil olub muḥaḳḳaḳāte dāḫil olmaz. Bināʾen ʿaleyh “Umarım ki bu gece raḥmet yaġar.” denilebilirse de “Umarım ki ṣabāh güneş ṭoġar.” denilemez.

Taʿaccüb, medḥ, ẕemm, ʿaḳd ṣīġāları daḫi inşā-i ġayr-ı ṭalebīdendir. “Taʿaccüb, medḥ, ẕemm,” ṣīġaları ekṣeriyā edevāt-ı istifhāmiye ile yapılır:

Ne güzel nehr-i ṣafāver, ne laṭīf āb-ı revān

Gösteren bunları ʿālemde bütün ḳudretdir

beyti gibi ki bunda "Ne güzel, ne lāṭīf!" cümleleri *medḥ* ve "Nasıl ḳudretdir?" cümlesi de taʿaccübdür. "Ne çirkin şey!" gibi terkīblerde *ẕemmdir*. Bunlarıñ üçüne birden *istiġrāb* denilir.

*İstiġrāb*da ḳullanılan istifhām edātlarından bir suʾal-i żımnī añlaşıldığı içün cevāb olaraḳ baʿżı esbāb-ı istiġrāb gösteriliyor:

Ne şāhen-şeh, serīr-ārā-yı dīvānḫāne-i ʿālem

Ne şāhen-şeh, bisāṭ-endāz-ı evreng-i Süleymānī

beyti gibi.

[32] "Aya", "ʿacabā" "zihī" lafızları daḫi istiġrābı ḥāvī cümlelere dāḫil olur. Faḳaṭ bunlardan "zihī" lafzı ekṣeriyā maḳām-ı istihzāda ve baʿżen maḳām-ı istiḥsānda ḳullanılır. "Zihī taṣavvūr-ı bāṭıl, zihī ḫayāl-ı muḥāl" mıṣrāʿında maḳām-ı istihzāda ve Nefʿī'niñ:

Teʿāla'llāh zihī raḫş-ı hümāyūn-ı hümā-sāye

Ki taṣvīr-i dil-ārāsı yeter eglence dünyāya

Beytinde daḫi maḳām-ı istihsānda ḳullanılmışdır.

ʿAḳid ṣiġaları daḫi aḫẕ u iʿṭāda ḳullanılan "aldım, ṣatdım" lafızlarıdır.

15

Müsnedün ileyh, kelāmıñ birinci rüknü müsnedün ileyhdir.

Müsnedün ileyhiñ Taḳdīmi: Maʿlūm olduġu üzre lisānımızda cümle yapmaḳ içün evvelā mübtedā yaḫūd fāʿil yaʿni *müsnedün ileyh* ve ṣoñra mefʿūl, ḥāl, temyīz , żarf vesāʾire gibi müteʿalliḳāt-ı cümle yaʿni *mütemmimāt-i kelām* ve nihāyet ḫaber, yāḫūd fiʿl yaʿnī *müsned* getirilmek ḳāʿide iḳtiżāsından olmasıyla müsnedün ileyh cümlede dāʾimā eñ başa getirilir.

Bināʾenʿaleyh "Ḥaṣan Efendi, güzel fikirler taṣvīr etdigi içün kātibdir." ve "ʿAli Efendi dünkü gün mektebe gitdi." denilebilip bu sözler tersine söylenemez.

[33]

Müsnedün ileyhiñ teʾẖīri: Baʿżen ḳaṣr gibi, żarūret-i şiʿiriye gibi sebeplere mebnī müsnedün ileyh teʾhīr ḳılınır. Ḳaṣre miṣāl: "Ḥaṣan Efendidir buñā sebeb." Żārūret-i şiʿiriyeye miṣāl: "Yaḳışmaz ehl-i kemāl ve vaḳāra farṭ-ı mizāc".

Müsnedün ileyhiñ ẕikrī veya ḥaẕfi: Müsnedün ileyhiñ kelāmda ẕikrī lāzımdır. Faḳaṭ baʿżen ḳarīne-i ẓāhireye mebnī ḥaẕfı vācib olur. Meṣelā: "Ḥaṣan Efendi bugün mektebe geldi mi?" suʾaline ḳarşı "Geldi." cevābı verilir.

Baʿżen maṭlūb olan şey aṣıl fiʿliñ vuḳūʿnu ḫaber vermekden ʿibāret olmasına mebnī müsnedün ileyh ḥaẕf ve müsned mechūl ṣīġasıyla īrād olunur: "Ḥaydūdlar öldürüldü." gibi.

Baʿżen daḫi taʿmīm içün aṣıl müsnedün ileyh ẕikr olunmayub ṣıfatlarından biriniñ ẕikriyle iktifā edilir: "Elbette gider gelen cihāna." mışrāʿında olduġu gibi.

Müsnedün ileyhiñ bu vecihle ḥaẕfı lāzımeden iken baʿżen ẕikrī iltizām olunur. Bu da "ḥaṣr" , "ziyāde-i īżāḥ", "iẓhār-ı taʿẓīm " ,"teberrük "ve "istilaẕāẕ" gibi nüktelere mübtenī bulunur. Meṣelā " Bu güzel yazıyı yazan Mehmed Efendi midir?" suʾaline ḳarşı "Evet Meḥmed Efendi'dir." denilmesi *ḥāsr, ziyāde-i īżāh ve istilẕāẕ* içün olduġu gibi "İstanbul'u **[34]** feṭḥ eden Sulṭān Meḥmed midir? suʾaline ḳarşı da "Evet Sulṭān Meḥmed'dir." denilmesi taʿẓīmen ve teberrükendir.

Baʿżen daḫi yine bu miṣillü nüktelere mebnī müsnedün ileyhiñ bir kere ẕikriyle de iktifā edilmeyip tekrārı cihetine gidilir. Meṣelā: "Yavuz Sulṭān Selim kimdir." denilince müşārün ileyhi: "Bir ordunuñ hücūmundan iḫtirāz edecegi mehlekelere tek başına atılan Sulṭān Selīmdir; mevāḳiʿ-i ḥarbīyeniñ her noḳṭasında ān-ı vāḥidde dehşet-nümā-yı celādet olaraḳ ḳudret-i insāniye arasında bir ḳuvve-i maʿneviye gösteren Sulṭān Selīm'dir; Avrupa'da, Asya'da, Afriḳa'da bulunan aḳvām-ı islāmiyeyi ḥükūmet-i vāḥide altına celb etmeye çalışan Sulṭān Selīmdir." diye tevṣīf etmek gibi.

İstinṭāḳlarda maẕnūnuñ inkāre mecālī ḳalamayacaḳ bir ṣūretde ifādātı tescīl içün müsnedün ileyhiñ ẕikrini iltizām ḳāʿidesine fevḳe'l-ḥad riʿāyet edilmek lāzımedendir.

Müsnedün ileyhiñ maʿrife olması : Bir ismiñ maʿrife olması muʿayyen bir maʿnāya delālet eylemesi ve nekre olması da ġayr-ı muʿayyen bir maʿnāyı göstermesidir. Hiç bilinmeyen bir şey üzerine ise ḥükm cāʾiz olamayacaġından

müsnedün ileyhde aṣıl olan cihetiñ maʿrife olması ṭabīʿīdir. Zirā anadan doġma aʿmāya "Beyāż siyāhıñ żıddıdır." denilemez.

[35]

16

Lisān-i ʿOṣmānīde Taʿrīf: Lisānımızda taʿrīf üç nevʿidir. Birincisi *taʿrīf-i vażʿī*, ikincisi *taʿrīf-i lafẓī*, üçüncüsü *taʿrīf-i maʿnevī* dir.

Taʿrīf-i vażʿī, iki türlüdür. Birincisi mücerred vażʿ sebebiyle şaḫṣ-ı muʿayyene delālet eden lafıẓlardaki maʿrifelikdir: ʿalemler gibi. İkincisi şaḫṣ-ı muʿayyene delāleti irādeye muḥtāc olan lafıẓlardaki maʿrifelikdir: żamīrler, isim-i işâretler, mevṣūller gibi.

Taʿrīf-i lafẓī, kendilerinde ʿalāmet-i taʿrīf melfūẓ olan kelimelerdir. Lisānımızda ʿalāmet-i taʿrīf mefʿūlün bih edātı olan "y(i)" den ibāretdir: "Mektūbu yazdım, kitābı gönderdim." gibi ki "maʿhūd mektūbu" ve "maʿhūd kitābı" demek olur.

Taʿrīf-i maʿnevī, ḳarāʾin-i ḥāliyeden biriyle maʿnāsı muʿayyen olan ism-i ʿāmmlardaki maʿrifelikdir. Bu da dört ḳışımdır: Birincisi: Bir ism-i ʿāmmdan ḳarāʾin-i ḥāliyeden biriyle bir ferd-i muʿayyen murād olunmaḳdır: "Kitāb geldi, müdür efendi yollamış." gibi ki buña "taʿrīf-i ḫāricī" denir.

İkincisi: Bir ism-i ʿāmmıñ delālet eyledigi maʿnālardan yalñız birisini murād etmektir: " Ṣobacı geldi." gibi ki buña *taʿrīf-i ẕihnī* tesmiye edilir.

Üçüncüsü: Bir ism-i ʿāmmdan nefs-i ḥaḳīḳat ve māhiyyet murād [36] edilmektedir: "Tütün insāna mużırdır." gibi ki buña *taʿrīf-i cinsī* ıṭlāḳ olunur.

Dördüncüsü: Bir ism-i ʿāmmdan ḥāvī olduġu meʿānīniñʿale'l-ıṭlāḳ ayrı ayrı kāffesi murād ḳılınmaḳdır: "Ḳuş uçar." gibi ki buña *taʿrīf-i istiġrāḳ* denilir.

İstiġrāḳ daḫi iki türlüdür. Birisi *istiġrāḳ-ı ḥaḳīḳī* dīgeri *istiġrāḳ-i ʿörfīdir.*

İstiġrāḳ-ı ḥaḳīḳī, lafẓıñ bi-ḥasebi'l-luġa şāmil olduġu cemīʿ-i efrādı iḥāṭadır: "Herkes kendi fāʾidesini arar." gibi.

İstiġrāb-ı örfī, biḥāsebi'l- ʿörf lāfẓdan münfehim olan efrādı iḥāṭādır: " Her ḳuyumcu bu yüzügü muʿāyene etdi." gibi.

İstiġrāḳ-ı ḥaḳiḳī istiġrāḳ-ı örfīden eʿamm olduġu gibi taʿrīf-i ẕihnī maʿrife ile nekre arasında bir vāsıṭā olub ne büsbütün nekre, ne de büsbütün maʿrifedir.

Müsnedün ileyhiñ iżāfetle taʿrīfi: Müsnedün ileyh iżāfetle de taʿrīf olunur. Bu da teşḫīṣ ve taḫṣīṣ içündür. Eger bir ism-i ʿāmm bir ʿaleme mużāf ḳılınırsa teşḫīṣ içün olur: "Mehmed Efendiniñ kitābı" gibi. Eger bir ism-i ʿāmm bir ism-i nekreye mużāf ḳılınırsa taḫṣīṣ içündür: "Bir adamıñ evi" gibi.

[37] Müsnedün ileyhiñ ʿalemīyetle taʿrīfi: Müsnedün ileyhiñ ʿalemīyetle taʿrīfi kāffe-i evṣāf-ı ẕātiyesiyle ve cemīʿ-i müşaḫḫaṣātıyla ẕihinde iḫżār içündür. Bu da ya medḥī yaḫud ẕemmī müş'ir olur: "Dürrīzāde inci gibi yazı yazar." ve "Ḳaraçelebī ġaddardır." gibi ki birinci miṯāl medḥī, ikincisi de ẕemmī işāretdir.

17

Müsnedün ileyhiñ mużmeriyetle taʿrīfi: Müsnedün ileyh mużmeriyetle de taʿrīf olur. Bu da maḳāmıñ ḫiṭāb, ġaybet, tekellüm olduġuna göredir: " Ben geldim, siz götürdüñüz, o gitdi." gibi. Taʿrīf bahsinde gösterildigi üzre müsnedün ileyhiñ mużmeriyetle taʿrīfi ʿalemiyetle taʿrīfi gibidir.

Ḫiṭābda aṣıl olan muʿayyen olmaḳdır. Baʿżen taʿmīm içün ġayr-ı muʿayyen daḫi olabilir. Nācī'niñ:

Var ara bir müşterī-i mürde-hūş

Aldadamazsıñ beni ḥikmet-furūş

beyti gibi.

Baʿżen nefs-i mütekellim żamīri tevāzuʿ içün ve muḫāṭab ile ġāʾib żamīrleri de taʿẓīm içün cemʿ edilir: "Geldim" yerinde "Geldik." , "Teşrīf buyuruñ." Maḳāmında "Teşrīf buyruñuz." ve "Yazıyor." yerine "Yazıyorlar." demek gibi.

[38] Baʿżen muḫāṭaba daha ziyāde taʿẓīm içün cemʿ-i muḫāṭab yerine cemʿ-i ġāʾib żamīri getirilir: " Ẕāt-ı ʿāliñiz " maḳāmında "Ẕāt-ı ʿālileri" demek gibi.

Müsnedün ileyhiñ ism-i işāretle taʿrīfi: Bu taʿrīf müsnedün ileyhiñ ẕihnen veya ḫāricen ḥużūrunu bildirmek içündür: "Bu ʿaḳıl, şu kitāb" gibi.

Baʿżen taʿẓīm ve teberrük içün daḫi olabilir: "Falān muḥārebeyi bu ḳumandan ḳazandı." gibi. Faḳaṭ "bu" ism-i işāretiyle ḥużżārdan birine işāret edilmesi ekṡeriyā taḥḳīre ḥaml olunur.

Müsnedün ileyhiñ mevṣūliyetle taʿrīfi: Müsnedün ileyhiñ mevṣūliyetle taʿrīfi ekṡeriyā ṣıladan başḳa aḥvāliniñ bilinmemesinden nāşīdir: "Reʾisdere çiftligini başan ḥaydūdlar ṭutuldu." gibi.

Baʿżen müsnedün ileyh, ẕikri müstehcen görülmekden dolayı ve baʿżen daḫi binā-ı ḫabere işāret yaʿni ḫaberiñ ne esāsa mübtenī olduġunu īmā içün ṣıla ile taʿrīf edilir: "Dersine çalışan mükâfat görür, çalışmayan da cezālanır." gibi. Bu cümlelerden ṣılalar ḳaldırılırsa ḥükümler sebebsiz ḳalır.

Baʿżen daḫi muḫāṭabıñ yaḫud diger biriniñ ḫaṭāda bulunduġunu göstermek içün müsnedün ileyhiñ ṣıla ile taʿrīfi cihetine gidilir: "Besleyüb büyütdügüñ adam gözünü oydu." , "ʿAḳıllı olan ṭalebe derse çalışır." gibi.

[39] Müsnedün İleyhiñ Tenkīri: Müsnedün ileyhde aṣıl olan maʿrife olmaḳ iken baʿżı defʿa tenkīri cihetine gidilir. Bu da ekṡeriyā vaḥdet içündür: "Bir adam geliyor." gibi.

Baʿżen tefḫīm ve baʿżen taṣġīr içün olur. Tefḫīme miṡāl: "Ḥasan Efendiye bir ḥāl oldu ki taʿrīf edemem." Taṣġīre miṡāl: "Düşmanıñ bir oḳu biñ oḳundan ziyāde teʾṡīr eder."

Nekre olan cümleler menfī ise ʿumūmiyet añlaşılır: "Cebinde bir para yoḳ." gibi.

Müsnedün ileyhiñ tavṣīfi: Taḥṣīṣ yaʿni refʿ-i iḥtimāl içündür: "Muʿallim Meḥmed Efendi" gibi.

Baʿżen *medḥ, ẕemm, iżāh ve keşif ve teraḥḥum* içün de olur: "ʿĀḳil adam", "cāhil ḥerīf" "güzel sesli Meḥmed Efendi", "biçāre çocuḳ" gibi.

Müsnedün ileyhiñ te'kīdi: Baʿżen *refʿ-i tevehhüm* ve baʿżen de *iḥātā-i efrād* içün olur. Birinciye miṣāl: "Ḥasan Efendi kendi yazdı; terzi kendi dikdi." gibi. İkinciye miṣāl: "Mekteb efendileri şimdi hep dersde bulunuyorlar." gibi.

Müsnedün ileyhiñ beyānı: Baʿżen īżāḥ ve baʿżen muḫāṭabı taʿẓīm içün olur. Birinciye miṣāl: "Ḳardeşiñ Meḥmed Efendi derse çalışmıyor." gibi. İkinciye miṣāl:" Ḥasan Efendi ḳuluñuz dersine pek güzel çalışıyor." gibi.

18

[40] Müsned: Müsned daḫi kelāmıñ eczā-yı aṣliyesindendir. Faḳaṭ müsnedün ileyhiñ nevʿammā evṣāfından olmasıyla kelāmda dāʾima müsnedün ileyhden ṣoñra getirilir: " Ḥasan Efendi çalışḳandır.", Meḥmed Efendi güzel oḳuyor." gibi.

Müsnediñ Taḳdīmi: Müsnedün ileyh bahṣinde görüldügü üzre ḳaṣr, żarūret-i şiʿiriye gibi baʿżı nüktelere mebnī müsned baʿżı defʿa müsnedün ileyhe taḳdīm olunur: "Ḥasan Efendidir bu mektebde çalışḳan." ve ʿAbdulḥaḳ Ḥāmīd Beyiñ:

Para etmez, seniñ olsun ṣervet

Yetişir, bir ḳıza naḳd-ı ʿiffet

beyti gibi.

Müsnediñ ḥaẕf ve ẕikri: Ḳarāʾinden bir şey var ise müsned daḫi ḥaẕf olunur: "Kāʾinātı kim yaratdı?" diyen bir sāʾile cevāben" Cenāb-ı mevlā demek" gibi.

Müsned bu vecihle ḥaẕfine ḳarīne var iken baʿżı defʿa da ẕikri iltizam olunur. Bu da *iḥdāṣ-ı taʿaccüb, ġabavete telmīḥ, tehdīd ve tevbīḫ* gibi nüktelere mebnīdir. İḥdāṣ-ı taʿaccübe miṣāl: "Bu güzel resmi kim yapdı." diyene "Şu küçük çocuḳ." demek gibi. Ġabāvete telmīḥe miṣāl: Kāʾinātı kim yaratdı." suʾaline "Cenāb-ı mevlā yaratdı." diye cevāb vermek gibi.

[41]Tehdīde miṣāl : "Bu camı kim ḳırdı." diyene cevāben "Ben ḳırdım." demek gibi. Tevbīḫe miṣāl: Derse çalışmadıġından dolayı tekdīr edilen bir şākirdiñ añlamamazlıḳdan gelerek ḫocasına "Kim çalışmıyor." demesine muḳābil "Sen çalışmıyorsuñ?" cevābını alması gibi.

Müsnediñ taʿrīf ve tenkīri: Müsned daḫi müsnedün ileyh gibi ve o nüktelere mebnī ʿalemiyetle, mevṣūliyetle, iżāfetle taʿrīf olunur ve ekṣeriyā taʿrīf ve tenkīrden ʿārī olur.

Baʿżen müsnede edāt-ı tenkīr dāḫil olur. Bu da ya *vaḥdet* yaḫud *tefḫīm* içündür. Vaḥdete miṣāl: " Dün bize gelen bir ẕātdır." gibi. Tefḫīme miṣāl: "Fażl ve kemāl insān içün bir şerefdir." gibi.

Müsnediñ tavṣīfi, teʾkīdi, beyānı müsnedün ileyh gibidir. Yaʿni müsnedün ileyh naṣıl nüktelere mebnī tavṣīf, teʾkīd ve beyān olunur ise müsned daḫi o nüktelere bināen tavṣīf, teʾkīd ve beyān olunur.

Müsnedin taḳdīri: Müsnedün ileyh müteʿaddid ve bir cinsden ise her müsnedün ileyh içün ʿaṭf ṭārīḳiyle bir müsned taḳdīr ve nihāyet kelāmda yalñız bir müsnediñ ẕikriyle iktifā edilir. Bu da ya *īcāz* içün olur: "Ḥasan, Meḥmed, Muṣṭafā Efendiler derslerini oḳudular." gibi, ya *metānet*-i *kelām* içün olur : "ʿİlm **[42]** taḥṣīl ile hüner saʿy ile fażīlet-i ʿilm ve hünerle kesb olunur." gibi.

Bu bābda diḳḳat edilecek bir cihet vardır ki o da müsnediñ hangi maḳāmlarda müfred ve hangi maḳāmlarda cemʿ olaraḳ getirileceginden ʿibāretdir. Eger müsnedün ileyh müteʿaddid olur ve isnād heʾyete müctemiʿan edilmiş bulunur ise müsned müfred olaraḳ getirilir: "Ḥasan, Meḥmed, Muṣṭafa Efendi dersini oḳudu." ve "Elma, armud, portaḳal aġacı meyvedārdır." gibi.

Eger isnād heyeʾtiñ efrādına ayrı ayrı edilmiş ise müsned cemʿ olur: "Ḥasan, Meḥmed, Muṣṭafā Efendiler mektebdedirler." ve "Sögüd, servi, meşe aġaçları meyvedār degildirler." gibi.

Taġlīb, luġatde ġalebe ettirmek ve ıṣṭılāḥde beyinlerinde münāsebet bulunan iki şeyʾiñ birini āḫiriñ üzerine tercīḥ etmekdir. Eger müsnedün ileyhler müteʿaddid ve muḫtelif olur yaʿni kimi ġāʾib, kimi muḫāṭab, kimi mütekellim bulunur ise müsned-i taġlīb ṭarīkiyle müsnedün ileyleriñ eşrefine tābʿi olur. Tekellüm ḫiṭābdan ve ḫiṭāb ġaybetden eşrefdir. Şu ḳadar ki tekellüm ve ḫiṭābın ve ġāʾib ve tekellümün ictimāʿında müsned ekṣeriyā cemʿ-i mütekellim ṣūretinde getirilir. Miṣaller: "Ḥasan Efendi, Meḥmed Efendi dersi oḳuduḳ." , "Ḥasan Efendi ve sen dersi bilmiyorsun." ,"Sen ve ben dersi belledik." gibi.

[43]

19

İsnād, bir şeyʾiñ dīger bir şeyde vuḳūʿ veya lā-vuḳūʿnu beyān etmekdir. İsnādda müsnedün ileyh ile müsnediñ ẕāten mütteḥid ve mefhūmen muġāyir olmaları şarṭdır. Böyle olmazsa ḫaberden fāʾide ḥāṣıl olamaz. Bināʾen ʿaleyh "Şāʿir şāʿirdir." ve "Kitāb ḳalemdir." denilemez.

Mefhūmdaki muġāyeret cüzʾi daḫi olsa kâfidir: "Şāʿir bu şāʿirdir." gibi.

İsnāda cümle-i fiʿliyelerde terkībleriñ heyeʾti ve cümle-i ismiyeleriñ müṯbetlerinde "-dır" ve menfīlerinde "degil" edātları delālet eder. "Var, yoḳ" lafıẓları daḫi edāt-ı ḫaber olmaḳsızın isnāda delālet edebilir.

İsnād ya ḫaberi muḫāṭaba añlatmaḳ, yaḫud mütekellimiñ o ḫabere vuḳūfunu muḫāṭaba ifhām etmek içün olur. Bināʾenʿaleyh muḫāṭabıñ ḥāliñe riʿāyet lāzım gelir.

Eger muḫāṭab kendisine ḫaber verilecek ḥükmüñ mażmūnu ḥaḳḳında müttereddid degilse isnād sādece olur. Meṯelā: Ḥasan Efendiniñ dün mektebde olduġuna daʾir muḫāṭabıñ tereddüdü yoḳ ise yalñız "Ḥasan Efendi dün mektebde idi." denilir.

Eger muḫāṭab müttereddid ise isnādıñ teʾkīdi müstaḥsen görülür. "Kāʾinātı yaradan cenāb-ı mevlā degil midir?" diyen bir müttereddide ḳarşı "Şübhe mi var, elbette cenāb-ı mevlādır." demek gibi.

[44] Eger muḫāṭab ḥükmü münkir ise isnādıñ teʾkīdi vācib olur. Ṭabīʿyyūndan birisine ḳarşı "Kainātıñ elbette bir ḫālıḳı vardır ve o da şübhesiz cenāb-ı mevlādır." demek gibi.

Baʿżen muḫāṭab münkir bile olmasa ḥükmüñ muḳteżāsı üzerine ḥareket etmedigi içün münkir gibi ʿadd edilerek isnād teʾkīd olunur: Bir tembele ḳarşı "Çalışmaḳ gerçekten faʿidelidir." demek gibi.

Lisān-ı Oṯmānīde "muḥaḳḳaḳ", "ḥaḳīḳaten" , "ṣaḥīḥen", "gerçekden", "elbette" , "şüphesiz" ,"oña ne şübhe" , "doġrusu" sözleri elfāẓ-ı teʾkīdiyedendir.

Ḳasemler daḫi isnādı teʾkīd ederler: "Vallahi bir daha dersi ögrenirim." gibi.

“Aṣla”, “ḳaṭʿā”, “hiç” lafıẓları da nefy-i teʾkīd içündür: “ ʿAli Efendi derse hiç çalışmıyor.” , “Mektebe aṣla uġramıyor.”, “Ḳaṭʿā bir şey bilmiyor.” gibi.

“Māżi-i naḳlī” ve “müstaḳbel” ve fiʿl-i vücūbī” ṣīġālarına “-dır” lafẓınıñ ʿilāve olunması daḫi teʾkīd içündür: “Ḥasan Efendi derse güzel çalışmışdır.” , “Aḥmed Efendi bugün mektebe gelecektir.” , “Ṭalebe derslerine çalışmalıdır.” gibi ki bu miṣāllerde “elbette”, “şübhesiz”, gibi elfāẕ-ı teʾkīdiyye muḳadderdir.

[45] Kelāmıñ āḫīrine ʿilāve olunan “a”, “ya”, “ye” ḥarfleri daḫi isnādı teʾkīd içündür: “Ḥasan Efendi çalışḳandır a!” ,“Mektebe devam ediyor ya!” ,“Seni çoḳ üzdü ya!” gibi.

Bunlar isnādı teʾkīd ile redd-i inkâr maḳāmlarında ḳullanıldıḳları gibi “istiḫḳār” , “istiḫzā”, “istilẕaẕ”, “tevbīḫ” maḳāmlarında daḫi istiʿmāl edilir.

20

Mütemmimāt-ı Kelām: Sözdeki fāʾideyi isnāddaki ḥükümden daha ziyādelendirmek içün kelāma “ṣıfat” , “ḥāl”, “temyīz”, “mefʿūl”, “ẓarf” gibi birṭaḳım ḳayıdlar ʿilāve olunur ise ḫaberdeki faʾide o ḳadar ziyāde olur. Meṣelā: “Ḥasan Efendi kātibdir.” denildikde bu kelāmdan bir fāʾide añlaşılıyor ise de “ İzmir Mekteb-i İʾdādīsiniñ beşinci senesi ṭalebesinden İzmirli ʿAlī Efendizāde Ḥasan Efendi kātibdir.” denilirse kelāmdaki ḳayıdlar ḥasebiyle ḫaberdeki fāʾide ziyādeleşir. Yaʿni Kātib Ḥasan Efendi ʿanʿanesiyle añlaşılır.

Kelāmdaki müsnedün ileyh ile müsnedden başḳa hangi ḳayıd mevcūd ise menāt-ı ḥüküm odur ve ḳayıdlar müteʿaddid ise eñ ṣoñraki ḳayd **[46]** ḥükmüñ mecrāsıdır. Meṣelā: “Aḥmed Efendi İstanbul’a gitdi.” cümlesinden daḫi “İstanbul” ḥükmüñ mecrāsıdır.

Ṣıfaṭ, hiçbir şeyʾiñ ḳaydı olmayub yalñız mevṣūfuñ ḥāl ve vaṣfını bildirir: “Ḥasan Efendi güzel yazı yazar.” gibi.

Ḥāl, ya fāʿiliñ, yaḫud mefʿūluñ heyʾetini mübeyyin olur. Birinciye miṣāl: Ḥasan Efendi gülerek geldi.” İkinciye miṣāl: “Ḥasan Efendi’yi gülerek yazı yazıyor gördüm.” gibi.

Baʿżen fiʿliñ ḥālet-i ṣudūr ve taʿalluḳunu beyān eder: “Derse girdim, ḥalbuki ṭalebe teneffüsde idi.” gibi.

Fāʿiliñ heyʾetini mübeyyin olan ḥāl ekṣeriyā ḥāl terkibi ṣūretinde īrād edilir ve ḥāliñ zamānen fiʿle muḳārenetini gösterir: “Ḥasan Efendi piyāde olaraḳ geldi.” gibi.

Ḥāl baʿżen fiʿl-i iltizāmīniñ müfred-i ġāʾibini tekrār ṣūretinde de olur: “Güle güle geldi.” gibi.

Eger ḥāl ṣıfat olur ve ḥāl ile ẕü’l-ḥāl arasına yabancı bir kelime girmezse tekrār olunur: “ Ḥasan Efendi ferāḥlı feraḥlı geldi.” gibi. Faḳaṭ araya başḳa kelime girerse tekrār edilmez: “Ḥasan Efendi dün feraḥlı geldi.” gibi.

Ḥāl olan kelime ṣıfat olmaz ve kendisinden fiʿl-i iltizāmī [47] yapılmazsa muṭlaḳā tekrār edilir: “Avuc avuc saçıyor.” gibi. ʿArabī ṣıfat ve isimler daḫi tenvīnli, tenvīnsiz ḥāl olur: “Ḥasan Efendi maḥzūnen gitdi.” ve “Naḳid verdi.” gibi. Faḳaṭ tenvīnsiz olur ise ekṣeriyā tekrār olunur: “Maḥzūn maḥzūn ṭuruyor.” , “Kitābı cüzʾ cüzʾ oḳudu.” gibi.

Mefʿūl: Mefʿūl iki ḳısımdır: Biri *mefʿūl-ı ṣarīḥ,* dīgeri *mefʿūl-i ġayr-ı ṣarīḥ*dir; *mefʿūl-ı ṣarīḥ mefʿūl-ı bih* demekdir.

Baʿżen bir *fiʿl-i müteʿaddīniñ* yalñız fāʿile taʿalluḳu ḳaṣd olunaraḳ *mefʿūl-ı ṣarīḥ* ḥaẕf olunur: “Bilen de bir bilmeyen de.” gibi. Baʿżen bu ḥaẕf taʿmīm içün olur: “Falān çoḳ taʿcīz ediyor.” gibi.

Mefʿūl-ı ṣarīḥ maʿrife olursa fiʿlden ayrılabilir. Faḳaṭ nekre olursa ayrılamaz: Bināʿenʿaleyh “O kitābı dün aldım.” denilebilirse de “Bir kitāb bugün aldım.” denilemez.

Mefʿūl-i ġayr-ı ṣarīḥ, ḥurūf-ı iżāfīniñ biriyle mefʿūl vāḳiʿ olan isimdir:“ İstanbul’dan geldim.” “Şu iş içün gitdim.” cümlelerindeki “İstanbul” ve “şu iş” kelimeleri gibi.

ʿArabī isimler baʿżen tenvīnli olaraḳ “mefʿūlün leh” vāḳiʿ olur: “Ḥasan Efendi’ye raġmen şu işi yapdım.” gibi.

[48] Mefʿūl-ı muṭlaḳ, maʿnā-yı fiʿli teʾkīd içün ḥāṣıl-ı maṣdar ṣīġasınıñ mefʿūl vāḳiʿ olmasıdır ve bunlara daʾimā edāt-ı tenkīr daḫil olur: "Bir uruş urdum.", " Bir çıḳış çıḳdım." gibi.

Temyīz, nisbetde ībhāmı refʿ içündür. Bu da baʿżen isnādıñ ve baʿżen bir nisbet-i taḳyīdiyeniñ ḳaydı olur. Birinciye miṣāl: "Ben oña ṣervetce faʾiḳim." İkinciye miṣāl : " Benim oña servetce tefevvuḳum müsellemdir." gibi.

ʿArabī isim ve maṣdarlar temyīz vāḳiʿ olabilir: "Bu kitāb şu kitāba nisbeten büyükdür." gibi.

Ẓarf: İki ḳısımdır. Birincisi bir maḥalli irāʾe eden ẓarflardır ki bunlara *ẓarf-ı mekān* ve ikincisi bir zamānı gösteren ẓarflardır ki bunlara da *ẓarf-ı zamān* tesmiye edilir.

Ẓarflar müsned maḳāmında bulunur ve müsnedün ileyh daḫi maʿrife olur ise "mevcūd, vāḳiʿ, kāʾin " gibi bir fiʿl taḳdīr olunur ve buña *ẓarf-ı müstaḳarr* denilir: " Ḥasan Efendi evdedir.", yaḫud "degildir." gibi.

Eger müsnedün ileyh nekre olursa ẓarf onuñ üzerine taḳdīm olunuraḳ "var" ya "yoḳ" lafıẓları müsned maḳāmında getirilir: "Ḳonaḳda bir adam var." yaḫud "yoḳ" gibi.

Lisān-ı Oṣmānīde tenvīnli olaraḳ ḳullanılan ʿArabī isim ve maṣdaraların tenvīnleri ḳaldırılaraḳ yerlerine "de" getirilir ve maʿnā ṣaḥīḥ **[49]** olur ise "ẓarf" ve "olaraḳ" getirilirse "ḥāl" ve "içün" getirilirse "mefʿulün leh" ve "ce" getirilirse "temyīz" olduġu añlaşılır.

Ḳaṣr, luġatde ḳıṣaltmaḳ, ḥabs etmek maʿnālarınadır. Iṣṭılāḥda bir şeyʾi dīger bir şeyʾe ḥaṣr ve taḫṣīṣ etmekdir ki bu da müsnedün ileyh ile müsnediñ ve müteʿallaḳāt-ı fiʾliñ ʿibārece maḳāmları degişmekden ileri gelir. Böyle tebeddülāt sebebiyle yapılan ḳaṣrlar vażʿī degildir.

Ḳaṣrda bir nisbet-i selbiyye, bir de nisbet-i īcābiye vardır. Meṣelā: "Şāʿir ʿAbdu'l-ḥaḳ Ḥāmid Beydir." denilince ʿAbdu'l-ḥaḳ Ḥāmid Beyiñ şāʿir olmaḳlıġı ile beraber ondan başḳasınıñ şāʿir olmaması gibi iki ḥüküm çıḳarılır ki ḥükm-i evvel ḳaṣrıñ nisbet-i icābiyesidir ve hükm-i ṣānī nisbet-i selbiyyesidir.

Baʿżen bu ḥükümleriñ birisi żımnen ve dīgeri ṣarāḥaten gösterilir. Yuḳārıki miṣālde olduġu gibi. Baʿżen ikisi de ṣarāḥaten gösterilir: " Edīb Kemāl Bey'dir, başḳası degildir." gibi.

Müteʿallaḳāt-ı fiʾlin maḳāmları degişmekden ḥāṣıl olan ḳaṣrlarda fiʿle eñ yaḳın bulunanı üzerinde ḳaṣrıñ ḥükmü cārī olur. Meṣelā: "ʿAraba ile dün Göztepe'ye gitdim." cümlesinde ḳaṣr " Göztepe"de ve "Göztepe'ye dün ʿaraba ile gitdik." cümlesinde "ʿaraba ile"de cereyān eder.

Baʿżen ḳaṣra bi'l-vażʿ delālet eden edevāt ḳullanılır.

[50] Ancaḳ "İstanbul'a gitdim." gibi. Lisān-ı ʿOṯmānīde ḳaṣr içün "ancaḳ, faḳaṭ, degil, başḳa, yalñız, hemān, illā, māʿadā, belki" edātları istiʿmāl olunur.

Ḳaṣr iki ḳısımdır: Birisi ṣıfatı mevṣūfa ḳaṣr etmekdir: " ʿOṯmānlılar içinde eñ güzel edīb Kemāl Bey'dir." gibi. Dīgeri mevṣūfu ṣıfaṭa ḳaṣr eylemekdir. "Aḥmed Midḥat Efendi ancaḳ romancıdır." gibi.

Gerek ṣıfatı mevṣūfa, gerek mevṣūfu ṣıfata ḳaṣr olsun, ḳaṣr yine iki ḳısımdır: Birine *ḳaṣr-ı ḥaḳīḳī* dīgerine *ḳaṣr-ı iżāfī* tesmiye edilir.

Ḳaṣr-ı ḥaḳīḳī, ya haḳīkaten, yaḫud ḥükmen maḳṣūruñ maḳṣūrün ʿaleyhden ġayrıya tecāvüz etmemesidir. Bu cihetle ḳaṣr-ı ḥaḳīḳī daḫi iki ḳısımdır ki birine *ḳaṣr-ı ḥaḳīḳī-i taḥḳīḳī,* dīgerine de *ḳaṣr-ı ḥaḳīḳī-i iddāʿī* denir.

Ḳaṣr-ı ḥaḳīḳī-i taḥḳīḳī, maḳṣūruñ maḳṣūrun ʿaleyhden māʿadāya ḥaḳīḳaten tecāvüz etmemesi, yaʿni ḳaṣr muʿāmelesiniñ nefsü'l-emre muvāfiḳ bulunmasıdır: " İzmir'de ancaḳ bir mekteb-i iʿdādī vardır." gibi.

Ḳaṣr-ı ḥaḳīḳī-i iddiʿāʾī, maḳṣūruñ maḳṣūrün ʿaleyden ġayrıya ḥükmen tecāvüz etmemesi, yaʿni maḳṣūrün ʿaleyhiñ efrād-ı sāʾiresini, yaḫud birṭaḳım ṣıfātını yoḳ ḥükmünde ṭutaraḳ kendi, yaḫud **[51]** bir ṣıfatı üzerinde ḳaṣr muʿāmelesiniñ icrāsı

cihetine gidilmesidir: “Kātib ancaḳ Ḥasan Efendidir.”, “Ḥasan Efendi ancaḳ kātibdir.” gibi.

Ḳaṣr-ı iżāfi, dīger bir şeyʾe nisbetle icrā edilen ḳaṣrdır. Bu da üç ḳısımdır: *Ḳaṣr-ı ifrād, ḳaṣr-ı ḳalb*, *ḳaṣr-ı taʿyīn*dir.

Ḳaṣr-ı ifrād, bir şeyʾiñ birḳaç şeyde, yaḫud birḳaç şeyʾiñ bir şeyde iştirākı ḥaḳḳındaki iʿtiḳādı ibṭāl içündür: Birini hem şāʿir, hem kātib ẓannedene “O kātipdir.” deyib onuñ şāʿirligi ḥaḳḳındaki iʿtiḳādı ībṭāl eylemek gibi.

Ḳaṣr-ı ḳalb, muḫāṭabıñ muteʿḳıd olduġu şeyʾiñ ʿaḳsini beyān içündür. Elde olan bir kitābı meṣelā ḥikmete dāʾir ẓanneden bir muḫāṭaba “Bu kitāb belāġat kitābıdır.” Yaḫud “Ḥikmet kitābı degildir.” demek gibi.

Ḳaṣr-ı taʿyīn, bir şey ḥaḳḳında vāḳiʿ olan tereddüde ḳarşı taʿyīn-i ḥaḳīḳatle refʿ-i iştibāh içündür. Meṣelā: Eldeki kitābıñ ḥikmet mi, belāġat kitābı mı olduġunda müttereddid bulunan bir muḫāṭaba “ Belāġat kitābıdır.” , yaḫud “Ḥikmet kitābı degildir.” demek gibi.

22

ʿAṭıf, ya bir kelimeyi dīger bir kelimeye, yaḫud bir cümleyi [52] dīger bir cümleye rabṭ etmekdir. “ Meḥmed Efendi, Ḥasan Efendi derslerini bellemişler.” ve “ Mehmed Efendi dersini bellemiş, Ḥasan Efendi de yazı yazmış.” gibi.

Lisān-ı ʿOṯmānīde aṣıl edāt-ı ʿaṭf “de” lafẓıdır. “ve” ḥarfiniñ şifāhiyātda ḳullanılmaması ḥasebiyle birṭaḳım üdebā bunu lisān-ı Oṯmānīde ḥurūf-ı ʿāṭıfeden ʿadd etmemek istemişler ise de muḥarrerātda istiʿmāline şiddetle lüzūm olmasına mebnī ḥarf-ı mezkûru da lisānımızda ḥurūf-ı ʿāṭıfeden ṣaymaḳ münāsibdir.

Cümle ve kelimeler beyninde cihet-i cāmiʿa bulunur ise, yaʿni aralarında *teżāyuf, teżād, temāṯül* gibi ʿalāḳalar var ise edevāt-ı ʿaṭfiye ile yek-dīgere ʿaṭfedilir ve evvelki cümle veya kelimeye *maʿṭūfun ʿaleyh* ve ṣoñrakiye *maʿṭūf* denir.

ʿAṭıf ekseriyā maʿnen olur: “Ḥasan Efendi gitdi.” , “Mehmed Efendi geldi.” gibi. ʿAṭıfda diḳḳat edilecek şey maʿṭūfun ʿaleyh ile maʿṭūf beyninde cihet-i cāmiʿa

olmaḳsızın icrā-yı ʿaṭıf etmemekdir. Meṣelā: "Kāʾinātı cenāb-ı ḥaḳ yaratdı." denilib de buña " Sivrisinek de dün falāncayı ısırdı." cümlesi ʿaṭf olunsa cāʾiz olmaz.

Baʿżen cihet-i cāmiʿa bile bulunsa şāyān-ı iltifāt olmamaḳ ḥasebiyle ʿaṭıf yine cāʾiz olmaz. Meṣelā : ʿİlm-i heyeʾtden baḥṣ ediliyorken **[53]** "Güneş büyükdür." denilse de ṣoñra aralarında bi'n-nisbe temāṣül ʿalāḳası olmaḳ ḥasebiyle buña "Asya ḳıtʿası da büyükdür." cümlesi ʿaṭfedilse ʿaṭf ṣaḥīḥ olamaz.

Müsāvāt, ifādeyi efkār ve hissiyāta muvāfiḳ düşürmek, yaʿni söz, anlatılmaḳ istenilen fikre göre az ve çoḳ olmamaḳdır. ʿİzzet Mollā'nıñ:

Manṣūr'a gelib ehāli-i Şām.	Vālīleri ẓulmın etmiş iʿlām
Manṣūr demiş ki luṭf-ı bārī.	Ṭāʿūn yoḳ a beldenizde bārī
Etmiş birisi ḫiṭāba āġāz.	Olmuş bu cevāb ile süḫan-sāz
Bitmekse murādıñız ehāli.	Ṭāʿūn yerine geçer bu vālī
Ṭāʿūn ola hem de ẓulm-ı cān-sūz	Bir ḳoltuġa ṣıġmaz iki ḳarpuz

beyitleriyle "Ḥasan Efendi ufaḳ tefek almaḳ içün çarşıya gitdi." cümlesi gibi.

Baʿżen bir fikir iki ṭarz ile ifāde olunduġu ḥālde bu üslūbuñ her ikisi de müsāvāta mā-ṣadaḳ olabilir. Meṣelā: "Fırṣat her vaḳit ele geçmez." cümlesinde müsāvāt olduġu gibi bu cümleniñ mażmūnunu dīger bir ṣūretle beyāndan ʿibāret olan Nergisī'niñ şu:

Fırṣat ki hevā-yı tīz-perdir

Ermek oña bir daḫi hünerdir

Fırṣat dediġiñ dem-i seḥerdir

Gūyā ki sabāḥ ḫoş eṣerdir

[54] *Efsūs olur ol nesīm-i nāfiʿ*

Bir ġaflet-i yek-dem ile żāyiʿ

Neşīdesi de ḥāvī olduġu fikir ile temamen müsāvīdir.

Îcāz, fikirden az ifāde ile maʿnā-yı murādı tamāmen añlatmaḳdır. Uṣūl-ı fıḳıhdaki "Kelāmıñ iʿmāli ihmālinden evlādır." Ḳāʿidesi gibi ki bunuñ ḥāvī olduġu fikir "Bir kelāmıñ bir maʿnāya ḥamli mümkün olduḳca o kelām ihmāl, yaʿni maʿnāsız ʿaddolunmamalıdır." ṣūretinde tefsīr edilmişdir.

Tanẓīm-i ḳavānīnde ve müʾellefāt-ı ʿilmīye ve fennīyede ve taʿḳīdden berī olmaḳ şarṭıyla īcāza riʿāyet lāzımedendir. Faḳaṭ taʿbīr maʿnā-yı murāddan az olur ve maʿnā ḥaḳḳıyla ifāde edilemez ise *īcāz-ı muḫill,* yaḫud *iḫlāl* denilir ki bu türlü īcāz maḳṣadı ve sözün āhengini bozacaġından ʿinde'l-bülaġā maḳbūl ṣayılmaz. Fikrimi der-miyāne vaḳt bulamadım." cümlesindeki "der-miyān" taʿbīrini ḳāʿidaten terkīb etmek lāzım gelen "etmek" fiʿliniñ ḥaẕf ve īcāzı gibi.

Îcāz, esāsen iki ḳısımdır: Birincisine *īcāz-ı ḥaẕf* ikincisine *īcāz-ı ḳaṣr* denir.

[55] Îcāz-ı ḥaẕf, ḳarīne-i lafẓiye veya ʿaḳliyeye mebnī eczā-yı kelāmdan, yaḫud mütemmimātdan biriniñ ḥaẕfidir. Nefʿīniñ:

Nāmesi nüsḫa-yı mecmūʿa-i esrār-ı ezel

Ḫāmesi lūle-i ser-çeşme-i feyż-ı cāvīd

beytinde mużāfun ileyhleriñ ḫaẕfı gibi. "Manḳalı yaḳdım." cümlesinde daḫi mużāf ḫaẕf olunmuşdur.

Îcāz-ı ḳaṣr, mutlaḳā az sözle çoḳ maʿna ifāde etmekdir. Bu yolda olan fıḳralara "cevāmiuʿl-kelim" denir. "Muḳteṣıd züġürt olmaz." ve "Bāriḳa-i ḥaḳīḳat teṣādüm-i efkārdan çıḳar." gibi.

Iṭnāb, maḳṣadı bir fāʾide muḳābilinde olaraḳ—maʿnā-yı murāddan ziyāde taʿbīr ile añlatmaḳdır. Ebu's-suʿūd merḥūmuñ:

ʿĀlimiñ ṣaff-ı niʿāl olsa maḳāmı ġam degil

Her ne deñlü manṣıb-ı ʿālī ki var echeldedür

Devr-i ʿālem böyledir; şāḫ üzre gör kim meyveniñ

Ḫāmı bālāda, kemāle ermişi esfeldedür

ḳıṭʿasında olduġu gibi.

Bir şeyʾi evvelā icmāl ve ṣoñra tafṣīl etmek daḫi ıṭnāb kabilindedir: “ İnsān ḳocadıḳca kendisinde iki ḫaṣlet gencelir; bunlardan biri ḥırṣ dīgeri ṭūl-ı emeldir.” gibi.

Eger tezāyüd-i taʿbīr fāʾide muḳābilinde degilse ve maḳṣadı daḫi [56] iḫlāl etmiyor ise *taṭvīl* denir. Meṣelā “Müdür Efendi mektebde mi?” suʾaline “Evet efendim, müdür efendi mektebdedir.” demek gibi.

Eger tezāyüd-i vaḳiʿ hem fāʾide muḳabilinde degil, hem de maḳṣadı iḫlāl ediyorsa *haşv* denir: “ İbṭāl-ı ḥaḳ ġadr ve beyhūdedir.” cümlesinde “beyhūde” lafẓınıñ faẓla olaraḳ getirilmesi gibi.

24

FEN-İ ṢĀNĪ

BEYĀN

Ṭuruḳ-ı İfāde, bir fikri ifāde içün elfāẓ üç ṭarīḳ ile istiʿmāl olunur ki birincisine “*ḥaḳīḳat*”, ikincisine “*mecāz*” ve üçüncüsüne “*kināye*” denilir.

Ḥaḳīḳat, bir lafẓı maʿnā-yı ḥaḳīḳīsi üzre ḳullanmaḳdır: “Ḥasan Efendi kātibdir.” cümlesinde olduġu gibi.

Mecāz, maʿnā-yı ḥaḳīḳīyi irādeye māniʿ ḳarīneniñ vücūduna mebnī elfāẓıñ levāzım-ı maʿnādan birinde istiʿmāl edilmesidir: “ Ḳışlada müsellaḥ arslanlarımız var.” cümlesindeki gibi.

Kināye, maʿnā-yı ḥaḳīḳīniñ irādesini maniʿ ḳarīne bulunmamaḳla beraber bir lafẓı levāzım-ı maʿnādan birinde istiḫdām eylemekdir. “Falānıñ ḳapısı açıḳdır.” gibi.

[57] Beyānıñ Mevżūʿı, mecāz, teşbīh, kināyedir.

Mecāzıñ taḳsīmi: Mecāz iki ḳısımdır: Birincisine mec*āz-ı ʿaḳlī*, ikincisine de *mecāz-ı luġavī*, yaḫud *mecāz-ı muṭlaḳ* tesmiye edilir.

Mecāz-ı ʿAḳlī, isnādda mecāzdır. Bu da bir fiʿli fāile degil sebebine, ya zamānına, yaḫud mekānına isnād eylemekdir. Sebebine isnād: "Mışırı Yavuz Sulṭan Selim fetheyledi." gibi. Zamāna isnād: "Bahār onları yetişdirdi." gibi. Mekāna isnād:

Nābī'niñ: *Çoḳ niʿmetiniñ ḥaḳḳı var üstünde ḥicāb et*

Ādāb ile baṣ pāyıñı rūyuna türābıñ

beyti gibi.

Baʿżılarınca mecāz olan şey dīger baʿżılarınca ḥaḳīḳat olabilir. Meṣelā: "Yaġmur yeri iḥyā etdi." sözü mūvaḥḥidīne göre mecāz olduġu ḥalde ṭabīʿyyūne göre ḥaḳīḳatdır.

Mecāz-ı ʿaḳlīde baʿżen ṭarafenyn ḥaḳīḳat olur: "Pādişāhımız birçoḳ mektebler yapdı." gibi.

Baʿżen ṭarafeyn mecāz olur: "Zamānıñ nev-civānlıġı yeri iḥyā eyledi." gibi.

Baʿżen ṭarafeyniñ birisi ḥaḳīḳat, dīgeri mecāz olur. Müsnedün ileyhiñ ḥaḳīḳat ve müsnediñ mecāz olduġuna miṣāl: "Mevsim-i bahār [58] yeri iḥyā etdi." gibi. Müsnediñ ḥaḳīḳat ve müsnedün ileyhiñ mecāz olduġuna miṣāl:

Göñül ey māh-ı mihr-engīz geçmez senden isterse

Felek her gece bir meh, günde bir ḫūrşīd göstersün

beyti gibi.

Kelāmda mecāz-ı ʿaḳlī olup olmadıġını ḥāẕf gibi ḳarīne-i lafẓiye ve müsnediñ müsnedün ileyhe ḳıyāmı ya ʿaḳlen, ya şerʿen, yaḫud ʿādeten muḥāl olmaḳ miṣüllü ḳarīne-i maʿneviye ile añlaşılır.

25

ʿAlāḳa, elfāẓıñ levāzım-ı maʿnādan birinde mecāzen istiʿmāline sebeb olan münāsebettir. Eger bu münāsebet müşābehetden başḳa bir ʿalāḳa ise *mecāz-ı mürsel* ve eger müşābehet ʿalāḳası ise *istiʿāre* tesmiye olunur.

Lisān-ı Oṣmānīde eñ ziyāde mütedāvil ve aṣıl olan mecāz-ı mürsel ʿalāḳaları ber-vech-i ātīdir:

1.*"Külliyet cüz'iyyet alakası"*dır ki ya küll ẕikredilerek cüzʾ murād olunur; yaḫud cüzʾ ẕikredilib küll irāde ḳılunur. Ẕikr-i küll irāde-i cüzʾe miṡāl:

Seyrediñ "Oṡmāniyānıñ" ḥamle-i şīrānesin

Birden olmuşdur hezārān seyf-i saṭvet müncelī

Nācī (Selīmiye'sinden)

[59] Ẕikr-i cüzʾ irāde-i külle miṡāl: "Ṭırnaġımı kesdim." gibi.

2.*"Ḥāliyet maḥalliyet ʿalāḳası "*dır ki ya maḥal ẕikr olunub ḥāl irāde edilir; yaḫud ḥāliñ ẕikriyle maḥal murād olunur. Ẕikr-i maḥal irāde-i ḥāl:

Olma dilbeste-i "cām"-ı gül-fām

Ki eder ādemi rüsvā-yı enām

beyti gibi.

Ẕikr-i ḥāl irāde-i maḥal: "Namāzdan çıḳdılar; seyre gitdiler." gibi.

3. *"Sebebiyet müsebbebiyet ʿalāḳası"* dır ki ya sebeb ẕikr olunub müsebbeb yaḫud müsebbeb ẕikr edilib sebeb murād ḳılınır. Ẕikr-i sebeb irāde-i müsebbeb: "Ḥasan Efendi ḳalemiyle geçiniyor." gibi. Ẕikr-i müsebbeb irāde-i sebeb : Ḥüsnü'nüñ:

Baş açub dedi ki "raḥmet" geliyor

Ebr-i nīsān-ı ʿināyet geliyor

beyti gibi.

4."**Umūmiyet ḫuṣūṣiyet ʿalāḳası"** dır ki ʿumūma delālet eden bir kelimeyi maʿnā-yı ḫuṣūṣīde ve maʿnā-yı ḫuṣūṣīye maḫṣūṣ bir kelimeyi maʿnā-yı ʿumūmīde istiʿmāl etmekdir. Evelkisine "*ẕikr-i ʿāmm irāde-i ḫāṣ* " ikincisine "*ẕikr-i ḫāṣ irāde-i ʿāmm*" denir. Birinciye miṡāl: "Ḥayvānla gezdim." gibi. İkincisiye [60] miṡāl: Adı müslümān amma, başını "secde"ye bile ḳoyduġu yoḳdur." gibi.

5.“**Āliyet ʿalāḳası**” dır ki bir şeyʾe maḫṣūṣ olan āleti ẕikr ederek o şeyʾi irāde eylemekdir: “ Elsine-i müstaʿmele arasında en nāzik lisānlardan biri de Oṣmānlı lisānıdır.” ʿibāresindeki “lisān” lafıẓlarından“luġat” irāde olunması gibi.

6.**“Kevniyet ʿalāḳası”** dır ki bir şeyʾi muḳaddemā bulunduġu ḥaliñ ismiyle ẕikretmekdir: “Pāşā baġçesi” “Falān kātil iʿdām olundu.” gibi.

7.**Evveliyet ʿalāḳası”** dır ki bir şeyʾi istiḳbālen alacaġı nām ile ẕikr eylemekdir: “Arpalar bitdi.” gibi.

İşbu ʿalāḳalarda istiʿmāl-i ʿumūmīye ve fehmī işgāl etmeyecek aḥvāle diḳḳat taḥtı ehemmiyetdedir. Meṣelā İzmir’i ẕikredib de kürre-i arẓı irāde etmek gibi gülünç mecāz-ı mürseller yapmamalıdır.

Baʿżen mecāz-ı mürsel lafẓ-ı mürekkeb daḫi olur: “Cümle aḳrānım münḳariż oldu; ḳadrīmi bilen ḳalmadı.” gibi ki sebebiyet ʿalāḳasıyla “Maḥzūnum, mükedderim.” maʿnāsı ḳaṣd olunur.

ʿAkd ṣīġalarıyla inşā maḳāmında istiʿmāl edilen sāʿir cümel-i ḫaberiye daḫi bu ḳabīldendir.

[61]

26

Teşbīh, bir şeyʾi vaṣıfda müşteregi olan dīger bir şeyʾe beñzetmekdir. Teşbīh istiʿāreniñ aṣlıdır. Erkān-ı teşbīh dörtdür: Birincisi *müşebbeh* ikincisi *müşebbehün bih* üçüncüsü *vech-i şebeh* dördüncüsü *edāt-ı teşbīh*dir.

Müşebbeh ile *müşebbehün bih* teşbīhiñ ṭarafeyni olduġu gibi *vech-i şebeh* daḫi müşebbehiñ müşebbehün bihe beñzedilmesine vāsıṭa olan emr-i müşterekdir.

Lisān-ı Oṣmānīde *gibi*, *ṣanki*, *güyā* lafıẓları ekṣeriyetle ḳullanılan edevāt-ı teşbīhdendir. Lisānımızda edāt-ı teşbīh hangi kelimeniñ nihāyetine gelirse o kelime müşebbehün bihdir. Meṣelā “Kireç gibi ṭopraḳ” denilince “kireç” lafẓı *“müşebbehün bih”* “*gibi*” lafẓı “edāt-ı teşbīh”, “ṭopraḳ lafẓı “*müşebbeh*” ve ṭoprağıñ kirece beñzedilmesine vesile olan emr-i müşterek, yaʿnī “beyāżlıḳ” daḫi “*vech-i şebeh*“dir.

Teşbīhin şarṭı: Teşbīhde iki ṭarafiñ ẕikri şarṭdır. Ve illā istiʿāre olur. Faḳaṭ baʿżen ḳarīneye mebnī ṭarafeynden birisi ḥaẕf olunabilir. Meṣelā: "Ḳardeşiñ neredir?" suʾaline ḳarşı "Arslan gibi ḥudūd boyunda geziyor." denilmesi gibi.

Teşbīhiñ aḳsām-ı esāsiyesi: Teşbīh esāsen, yaʿni erkân-ı [62] teşbīhden biriniñ haẕf ve iṣbātı iʿtibārıyla beş nevʿidir: Birincisi "*teşbīh-i mufaṣṣal*" ikincisi *"teşbīh-i mücmel"*, üçüncüsü "*teşbīh-i mürsel"*, dördüncüsü *teşbīh-i belīġdir.*

Teşbīh-i mufassal, teşbīhde vech-i şebehiñ ẕikredilmesiyle olur: "Ḥasan Efendi şecāʿatde arslan gibidir." gibi.

Teşbīh-i Mücmel, vech-i şebehiñ teşbīhde gösterilmemesidir: "ʿAskerlerimiz arslanlarımızdır." gibi.

Teşbīh-i Mürsel, edāt-ı teşbīhiñ teşbīhde meẕkūr olmasıdır: " Ḥasan Efendi Felātūn gibidir." gibi.

Teşbīh-i belīġ, teşbīhde edāt-ı teşbīhiñ ḥaẕf edilmesiyledir. İbn-i Kemāliñ Yavuz Sulṭan Selīm ḥaḳḳındaki merṣiyesinden olan şu:

Az zamān içre çoḳ iş etmiş idi

Sāyesi olmuş idi ʿālem-gīr

Şems-i ʿaṣr idi, ʿaṣrda şemsiñ

Ẓıll-ı memdūd olur, zamānı ḳaṣir

ḳıṭʿası gibi.

Şu dört nevʿi teşbīh ikişer ikişer her bir maddede ictimāʿ edebilir ve o ḥālde birincisine "*teşbīh-i mufaṣṣal-ı mürsel*" ikincisine "*teşbīh-i mufaṣṣal-ı belīġ*" üçüncüsüne "teşbīh-i mücmel-i mürsel", dördüncüne "*teşbīh-i mücmel-i belīġ*" denilir. Yine yuḳarıdaki miṣāller gibi.

Belāġatde birinci derecede muʿteber olan "*teşbīh-i mücmel-i belīġ*" ve ikinci derecede iʿtibār edilen "*teşbīh-i mufaṣṣal-ı belīġ*" dir.

[63] Vech-i şebeh iʿtibāriyle teşbīhiñ taḳsīmi: Vech-i şebeh i'tibārıyla teşbīh iki ḳısımdır: Birincisine "*teşbīh-i ʿādī*", yaḫut "*teşbīh-i ḳarīb-i mübteẕel*", ikincisine "*teşbīh-i ġarīb*" yaḫud "*teşbīh-i baʿid-i ġarīb*" tesmiye edilir.

Teşbīh-i ʿĀdī, vech-i şebehiñ ilk naẓarda ḫāṭıra gelebilecegi teşbihlerdir: "Kireç gibi kāġıd " gibi.

Teşbīh-i ġarīb, vech-i şebehiñ taʿyīni iʿmāl-i fikr u naẓara muḥtāc olan teşbihlerdir:

Gehī bir baḥr, gāhī bir zemīn-i nev eder peydā

Ḳalem mülk-i süḫanda Ḫüsrev-i baḥr u ber olmuşdur

beytindeki teşbīh gibi.

Teşbīhiñ ṭarafeyni iʿtibārıyla aḳsāmı: Teşbīh ṭarafeyn iʿtibārıyla dört ḳısımdır: Birincisi "basīṭi basīṭe" ikincisi, "mürekkebi mürekkebe " üçüncüsü "basiṭi mürekkebe", dördüncüsü "mürekkebi basīṭe" teşbīhdir.

Basīṭi basīṭe teşbīh, ṭarafeyn basīṭ olduġu ḥālde ya hiçbiri muḳayyed olmaz.

Nefʿiniñ:

Cihān-ı sürʿate gūyā felekdir kāse-i sümī

Ser-i mīḫı ṣevābit, naʿl-ı zerründir yeñī ayı

beyti gibi.

[64] Yaḫud ṭarafeynden biri mühmel, dīgeri muḳayyed olur. Bāḳī'niñ:

"Ruḫıñ berk-i gül-i sīr-āba beñzer" mıṣrāʿı gibi. Yaḫud ṭarafeynden ikisi de muḳayyed olur. Bāḳī'niñ:

Fürūġ-ı dāġ-ı ʿaşḳıñ sīnem üzre

Şuāʿ-ı mihr-i ʿālem-tāba beñzer

beyti gibi.

İşbu ḳayıdlardan maḳṣad-ı teşbīhde teʾsīri olan ḳayıdlar olub teşbīhde daḫil olmayan ḳuyūd muʿteber degildir.

Mürekkebiñ mürekkebe teşbīhi, ṭarafeyniñ mürekkeb olmasıdır. Miṣāl: " Deryā o ḳadar laṭīf ve rākid idi ki üzerinde olan ufaḳ mevceler ḳoyu yeşil bir çemenzāre ḳonmuş bir beyāż güvercin alayı ẓannolunurdu." (Kemāl Bey)

Basīṭi mürekkebe teşbīh, ṭarafeynden birincisiniñ basīṭ, ikincisinin de mürekkeb olmasıdır. Nefʿīniñ:

Māh-ı nev ṣanma görüb ġurre-i şehr-i ṣavmı

Cāmiʿ-i maġfirete bir ʿalem-i ʿ vālāşān

beyti gibi.

Mürekkebiñ basīṭe teşbīhi, ṭarafeyden birincisiniñ mürekkeb ikincisiniñ de basīṭ olmasıdır:

Ḫūrşīd pençesin mi ṭaḳınmış cebīnine

Ol zülf-i zerdden dökülen tārlar mıdır

beyti gibi.

Teşbīhiñ ṭarafeyni müteʿaddid olması: Teşbīhiñ ṭarafeyni baʿżen müteʿaddid olur. Eger bu vecihle ṭarafeyn müteʿaddid olur da müşebbeh ile **[65]** müşebbehün bihler ayrı *ayrı yanyana gelirse " teşbīh-i mefrūḳ" denir.*

Ruḫu gül, lebleri mül, ḳāmeti serv-i revān olsun

Olursa bāri dilber böyle şūḫ-ı nüktedān olsun

beyti gibi.

Eger müşebbehler bir ṭarafda ve müşebbehün bihler bir ṭarafda bulunursa *teşbīh-i melfūf* tesmiye edilir:

Bir cebīniñ bir daḫi zülf-i siyehfāmıñ bilir

Dil ne ṣubḥun farḳ eder bi'llah ne aḳşāmın bilir

beyti gibi.

Yuḳarıki miṣāllerde olduġu gibi dā'ima vech-i şebehde etemm olan cihet müşebbehün bih ḳılınır. Faḳaṭ baʿżen de bunuñ ʿaksi icrā edilir; yaʿni vech-i şebeh cihetiyle müşebbeh etemm olur. Buña da *teşbīh-i maḳlūb* denir: " Bahār ṣabāḥlarında çemenistāna temās edegelen nesīm-i laṭīf, yārīñ temevvüç-i giysūsından ḥāṣıl olan rūḥ-perver rāyiḥalar ḳadar ʿanber-āmīzdir." ʿibāresinde olduġu gibi.

Zāmanımızda teşbīhiñ eñ maḳbūl ve merʿī olan ḳısmı müşebbehiñ müteʿalliḳi olan vaḳāyiʿ ve eşḫāṣ ve eşyānıñ ḥāl ve şānı ve mevḳiʿ ve zamānına münāsib olan şeylerden alınan teşbīhlerdir. Miṣāl: "Fi'l-ḥaḳīḳa Ḳristof Ḳolomb sefīne-i Nūḥ'dan ṭopraḳ taḥarrīsine giden güvercin gibi şiddetli bir ṭūfān-ı iʿtirāż arasından çıḳaraḳ Ameriḳa'yı keşf ile ʿālem-i insāniyete yine o ʿālem içinde bir cihān-ı dīger ilḥāḳ etmeye yine o ʿaṣır içinde muvaffaḳ olmuş idi." (Kemāl Bey)

[66]

Teşbīhden Ġaraż: Ekṣer taṣvīrātda teşbīhden ġaraż ya müşebbehiñ beyān-ı imkānı ya iẓhār-ı ḥāl ve keyfiyeti, yaḫud sāmiʿe ḳarşı taḳdīr-i aḥvāli ḫuṣuṣundan ʿibāretdir: Yuḳarıdaki miṣāllerde olduġu gibi.

28

İstiʿāre, luġatde ʿāriyeten bir şey istemek ve ıṣṭılāḥca müşābehet ʿalāḳasına binā'en bir lafẓı maʿnā-yı ḥaḳīḳīniñ ġayrīde istiʿmāl eylemekdir. Bu veciḥle istiʿāre eden kimseye *müsteʿīr* ve müşebbehün bihiñ lafẓına *müsteʿār* ve maʿnāsına *müsteʿārün minh* ve müşebbehiñ maʿnāsına *müsteʿārün leh* denir. Meṣelā: "Ḳışlada müsellaḥ bir arslan geziyor." denildikde bu sözü söyleyen kimse *müsteʿīr* ve müşebbehün bih olan "arslan" lafẓı *müsteʿār* ve bunuñ maʿnāsı olan "yırtıcı ḥayvān" *müsteʿārün minh* ve *müşebbeh* olan yaʿnī arslana teşbīh edilen bir ʿaskeriñ maʿnāsı bulunan "cesūr adam" *müsteʿārün leh olur.*

İstiʿāreniñ Taḳsīmi: İstiʿāre iki ḳısımdır: Biri *istiʿāre-i müfrede,* dīgeri *istiʿāre-i mürekkebe*dir.

İstiʿāre-i müfrede, ṭarafeyni mürekkeb olmayan teşbīhdeki istiʿāredir. Bu daḫi iki ḳısımdır: Birincisine *istiʿāre-i muṣarraḥa* ikincisine *istiʿāre-i mekniyye* tesmiye edilir.

[67]

İstiʿāre-i muṣarraḥa, müsteʿārün minhiñ lafẓı ẕikr olunaraḳ ḳarīne delāletiyle müsteʿārün leh murād eylemekdir. Nefʿī'niñ: " İltifāt etmez güẕār eyler ḫırāmān şīr-i ner" mıṣrāʿı gibi. Bu da iki ḳısımdır: Biri *istiʿāre-i muṣarraḥa-i aṣliye* dīgeri *istiʿāre-i muṣarraḥa-i tebeʿīyyedir.*

İstiʿāre-i aṣliye, müsteʿārün minhiñ meẕḳūr olan lafẓınıñ ism-i ʿāmm, yaḫud maṣdar olmasıdır. Meṣelā "Ḥaṣan Efendi'niñ ḥāli dirāyetini söylüyor." denildik de "söylüyor" fiʿlinden "söylemek" maṣdarı alınaraḳ "delālet etmek" maʿnāsında ḳullanılması gibi.

İstiʿāre-i tebeʿiyye, müsteʿārün minhiñ lafẓı ẕāt-ı fiʿl, ya ferʿ-i fiʿl, yaḫud ḥarf olmasıyladır: Geçenki miṣālde "delālet eylemek" maṣdarına tebʿan "söylüyor" fiʿliniñ muḳābili olan "delālet ediyor" fiʿliniñ alınması gibi.

İsm-i ḫāṣlarda istiʿāre cereyān etmez. Meger ki bir vaṣf ile isim-i ʿāmm ḥükmüne ḳonsun: "Nefʿī-i zamān" gibi.

İstiʿāre-i muṣarraḥa dīger taḳsīm ile de üç ḳısımdır: *Muṭlaḳa, mücerrede, müreşşaḥadır.*

İstiʿāre-i *muṭlaḳa,* müsteʿārün lehe ve müsteʿārün minhe mülāyim olaraḳ ḳarīneden başḳa bir şey ẕikr olunmamaḳdır. " Ḳışladaki arslanlar hiçbir şeyden ḳorḳmazlar." gibi ki "ḳışla" ḳarīne olub gerek müsteʿārün leh ve gerek minhiñ mülāyimi yoḳdur.

[68]

İstiʿāre-i mücerrede, yalñız müsteʿārün lehiñ mülāyimi ẕikr olunmaḳdır. "Ḳışlada müsellaḥ bir arslan geziyor." gibi ki bunda "ḳışla" ḳarīne ve "müsellaḥ" lafẓı da müsteʿārün leyhiñ mülāyimi olaraḳ "tecrīd" olur.

İstiʿāre-i müreşşaḥa, yalñız müsteʿārün minhiñ mülāyimi ẕikr olunmakladır: "Derin bir deñizle mübāḥeṣe eyledim." gibi ki bunda "mübāḥeṣe" ḳarīne ve "derin" lafẓı müsteʿārün minh olan "deñiz"iñ mülāyimi olaraḳ "terşīḥ" olunur.

İstiʿāre-i mekniyye, müsteʿārün minhiñ lafẓı maṭvī ve müsteʿārün lehiñ lafẓı ile müsteʿārün minhiñ levāzımından bir şey meẕḳūr olmaḳdır. Fāżıl'ıñ:

Ki henūz ġonce-i ne'şküfte iken

Onu dest-i ecel etti pāmāl

beyti gibi ki bunda "ecel" helāk etmekde ziyānkār bir ḥayvāna teşbīh ve bu teşbīhe göre meẕkūr ḥayvānıñ levāzımından olan "dest" ile işāret edilmişdir. Eceliñ ẕihnen meẕkūr ḥayvāna teşbīhi *istiʿāre-i mekniyye* ve ecele dest işbātı *istiʾāre-i taḫyīliyye*dir. *İstiʾāre-i taḫyīliyye istiʿāre-i mekniyyeniñ* ḳarīnesi olaraḳ bunlar daʾimā birbirinden ayrılmaz.

İstiʿāre-i Mürekkebe, mürekkebiñ mürekkebe teşbīhinde temṯīl ṭarīḳiyle edilen istiʿāredir. Bunuñ vech-i şebehi de mürekkebdir. Buñā *istiʿāre-i temṯīliyye* denir. Meṯelā: "Fehmī Efendi ṣaman altından ṣu yürütüyor." denilince buñdan Fehmī Efendi'niñ gizlice bir iş yapdıġı añlaşılıyor, yaʿni "Ṣaman altından ṣu yürütmekden" bir heʾyet alınıb "gizlice bir iş yapmaḳ" heyʾetine naḳledilmiş olunur.

[69] *İstiʿāre-i temṯīliyye* şayiʿ olursa *ḍarb-ı meṯel* denir: "Büyük başıñ aġrısı büyük olur." gibi.

29

Kināye, luġatda gizlemek, ıṣṭılāḥda bir lafẓı maʿnā-yı ḥāḳīḳīsiniñ irādesine māniʿa bulunmamakla beraber levāzım-ı maʿnādan birinde istiʿmāl etmekdir. Bu vecihle ḳullanılan lafẓa *meknī bih* ve bunuñ delālet eyledigi levāzım-ı maʿnaya *meknī ʿanh* denir.

Meknī ʿanh ya ẕāt olur: Şarābdan kināye olaraḳ ümmü'l-ḫabāʾiṯ demek gibi, ya ṣıfat olur: Ḥamāḳatdan kināyeten "sāde-dil" demek gibi, ya nisbet olur: Seḫāvetden kināyeten "Ḳapısı açıḳdır" demek gibi.

Kināyeniñ aḳsāmı: Kināye *taʿrīż, telvīḥ, remz, īmā, işāret gibi* aḳsām-ı müteʿaddideye ayrılır.

Taʿrīż, sözü māhirāne bir ṣūretde maʿnā-yı ṣarīḥinden ṣarf ile levāzım-ı maʿnāya tevcīh etmekdir: Muḫāṭabıñ ḥilye-i insāniyetten beri olduġuna kināyeten "İnsān benī nevʿine acır." demek gibi.

Telvīḥ, kināyede maʿnāyı murāda intiḳāl içün lāzım ve malzūm arasında birçoḳ vāsıṭalar bulunmaḳdır: "Falānıñ maṭbaḫında günde şu ḳadar çeki odun yanıyor." gibi ki bundan çoḳ yemek pişdigi ondan da ṣāhib-i ḫāneniñ çoḳ misāfiri olduġu ve bundan daḫi seḫāvetli idügi añlaşılır.

[70]

Remz, maʿnā-yı murāda intiḳāl içün vāsıṭanıñ az olması ve melzūmuñ da gizli bulunmasıdır: "Ṣaf-derūn" gibi ki bundan "aḥmaḳ" maʿnāsı biraz tefekkürle çıḳarılır.

İmā, lāzım ve melzūm arasında vāsıṭa az olmaḳ ve melzūmda ḫafā daḫi bulunmaḳ ve maʿa-haẕā lāzıme-i maʿnāya intiḳāl tefekküre muḥtāc bulunmaḳdır: "Saḫāvet falānla dünyadan gitdi." gibi ki müteveffānıñ ehl-i kerem veʿināyetten olduġu añlaşılır.

İşāret, İmā gibidir. Şu ḳadar ki bunda lāzıme-i maʿnāya intiḳāl içün düşünmek lāzım gelir: "Pak-dāmen" gibi ki bundan "ʿafīf " maʿnāsı murād olunduġu vehleten añlaşılır.

Meknī anh ṣıfat ve nisbetden başḳa bir şey olursa meknī bih ya bir maʿnā-yı basīṭden ʿibāretdir: Şarābdan kināyeten "bintü'l-ʿineb" demek gibi. Yaḫud meknī bih meʿāni-i müctemiʿadan ʿibāretdir: İnsāndan kināyeten "ṭoġru boylu, iki ayaḳlı, ḳanlı, cānlı" demek gibi.

Bu iki taḳdīrde meknī bihden meknī anha intiḳāl düşünmeye muḥtāc degilse "resm-i nāḳış" denir: Yuḳarıki miṣāller gibi.

Eger intiḳāl düşünmeye muḥtāc ise "*bilmece*", "*muʿammā* ", "*luġaz*" tesmiye olunur.

Bilmeceye miṣāl: "Ḳıl ṭorba içinde gümüş yüzük" gibi. Muʿammā ve luġaza miṣāl: "Nābī" isminden kināye olunaraḳ: [71]

Bende yoḳ ṣabr u sükūn, sende vefādan zerre

İki yoḳdan ne çıḳar fikredelim bir kerre

beyti gibi.

30

FENN-İ ṢĀLİṢ

BEDĪᶜ

İnsān -ḥaḳīḳī olsun, mecāzī olsun- tertīb ve terkīb eyledigi kelām-ı belīġe bir taḳım vücūh-ı taḥsīn ile ziynet vermek ister ki bu vücūh-ı taḥsine *ṣanāyiᶜ-i bedīᶜiye* denir.

Ṣanāyiᶜ-i bedīᶜiyeniñ taḳsīmi: Muḥassināt-ı kelām ya maᶜnā, yaḫud lafẓ cihetiyle olacaġı içün ṣanāyiᶜ-i bedīᶜiye iki ḳısma taḳsīm olunmuşdur: Birincisine *ṣanāyiᶜ-i maᶜneviye*, ikincisine *ṣanāyiᶜ-i lafẓiye* denir.

Ṣanāyiᶜ-i Maᶜneviye: Maᶜnāya ᶜāid muḥassinātdır. Lisān-i ᶜOṯmānīde cārī olan ṣanāyiᶜ-i maᶜneviye on dört ḳadardır.

1. ***Ṭıbāḳ*** ṣanaᶜtıdır ki teżād veya îcāb ve selb ve emṯāli aḥvālde teḳābül eden şeyleri bir arada cemᶜ etmekdir. Buña *teżād*, *muṭābaḳat* daḫi derler. ᶜĀkif Paşanıñ:

"Cān bulur" ṭarf-ı lisānıñla ḥurūf-ı "hesti"

"Çāk olur" nāvek-i ġamzeñle süveydā-yı "ᶜadem"

beyti gibi.

2.Müraᶜāt-ı naẓīr ṣanaᶜtıdır ki beyinlerinde münāsebet [72] olan şeyleri ve maᶜnā-yı murāda dīger cihetden daḫi münāsebet-i maᶜneviyesi bulunan elfāẓı bir maᶜnāda ẕikr etmekdir. İkinci şıḳ ile yapılan ṣanaᶜta *īhām-ı tenāsüb* daḫi denir. Yalñız mürāᶜāt-ı naẓīre miṯāl:

Girdāb"-ı ġamda ṣarṣar-ı āhımla "fülk"-i dil

Elbette bir "kenāre" çıḳar "rūzgârdır

beyti gibi.

İhām-ı tenasübe miṣāl: Kemāl Beyiñ:

Seng-bār-ı ẓulm olan taḫrīb-i ḳalb-i ʿāleme

Ḥaşr olur Ḥaccāc ile biñ kaʿbe bünyād etse de

beyti gibi.

3.***Müşākale*** ṣanaʿtıdır ki bir kere ẕikr edilen bir lafẓı evvelki maʿnāya az çoḳ muġāyir olaraḳ tekrār ẕikretmekdir.

ʿAbdu'l-ḥaḳ Ḥāmid Beyiñ:

Ne idem ben, ne ṭabīʿī bir "ḳız"

Belki ṣaḥrāda rebīʿī bir "ḳız"

beyti gibi.

4. ***ʿAks*** ṣanaʿtıdır ki kelāmıñ bir cüzʾü dīger bir cüzʾü üzerine taḳdīm etmekdir: "Ḳavmiñ seyyidi onlarıñ ḫādimidir, ḳavmiñ ḫādimi onlarıñ seyyididir." gibi.

5. ***Rücūʿ*** ṣānātıdır ki bir sözü daha parlaḳ, müʾeṣṣir söylemek içün evvelki sözden rücūʿ eylemekdir. [73] Şināsīniñ:

Eder ʿiṣyānıma göñlümde nedāmet ġalebe

N'eyleyem yüz bulamam yeʾs ile ʿafv-ı ṭalebe

Ne dedim! Tövbeler olsun bu da fiʿl-i şerdir

Benim ʿöẕrüm günahımdan iki ḳat bedterdir

Nūr-ı raḥmet neye güldürmeye rūy-ı siyehim

Tañrınıñ maġfiretinden de büyük mü günehim

beyitleri gibi.

6. **Leff ü Neşr** ṣanaʿtıdır ki birḳaç lafıẓ żikr olunduḳtan ṣoñra her birine ʿāʾid dīger elfāẓ ẕikr edilmekdir. Bu da iki ḳısımdır: Birincisine *leff ü neşr-i müretteb,* ikincisine *leff ü neşr-i müşevveş* denir.

Leff ü neşr-i müretteb, ibtidā ẕikr edilen elfāẓıñ tertībine riʿayetle her birine ʿāʾid dīger elfāẓ getirmekdir.

Kāẓım Paşanıñ:

Meşk eyledi "pervâne" vü "şemʿ" ü "gül"-i ṣadberk

"Yanmaġı", "yaḳılmaġı", "yaḳa yırtmaġı" benden

beyti gibi.

Leff ü neşr-i müşevveş, ibtidā ẕikr edilen elfāẓıñ tertībine [74] riʿāyet etmeksizin her birine ʿāʾid dīger elfāẓ getirmekdir. Miṣāl:

Fikr-i zülfüñ dilde tāb-ı sūz-ı ʿaşḳıñ sīnede

Nārdır külḫanda gūyā mārdır gencīnede

beyti gibi.

7.Hüsn-i Taʿlīl ṣanaʿtıdır ki bir şeyʾe ġayr-ı ḥaḳīḳī, faḳaṭ laṭīf bir sebeb bulmaḳdır.

Perīşān ehl-i ʿālem āh u figān etdigimdendir

Perīşān olduġum ḫalḳı perīşān etdigimdendir

beyti gibi.

8.Mübālaġa ṣanaʿtıdır ki bir şeyi vaṣıfda māhīyetiniñ ya birḳaç derece mā-fevḳine çıḳarmaḳ, yaḫud mā-dūnuna indirmekdir. Bu da üç ḳısımdır: Birincisine *teblīġ,* ikincisine *iġrāḳ,* üçüncüsüne *gulüvv* denir.

Teblīġ, ʿaḳlen ve ʿādeten mümkün olan mübālaġadır ki ʿinde'l-bülaġā maḳbūldür. Nācī'niñ:

Pür-ġażab yoḳ cevāb-ı Mūsā'da

Eli tīġ-i ḥayāt-fersāda

Bir cevāb almayınca kendinden

Fārisān olmaḳ isteyüb reh-zen

Cümle gösterdiler o şīr-i nere

Cümlesin pāre pāre yıḳdı yere

beyti gibi.

[75] İġrāḳ, ʿAḳlen mümkün, ʿādeten muḥāl olan mübālaġadır ki ʿinde'l-bülaġā maʿḳūl görülür. Ḥaḳḳı Beyiñ:

"Feṯḥ-i Ḫayber olalı eylememişdir kimse

Zūr-ı bāzū ile bir böyle ḥiṣārı teshīr"

beyti gibi.

Ġulüvv, ʿaḳlen ve ʿādeten muḥāl olan mübālaġadır ki eger ṣīġa-i şarṭiye ile olur, ya teşbīh ṭarīḳiyle güzel bir mażmūnu muḥtevī bulunur, yaḫud hezl ve laṭīfeye daʾir söylenir ise mecāz illā merdūddur.

Mecāz olan ġulüvve miṣāl, Nefʿī'niñ:

Yedisinde güzār eylerdi nem-nāk olmadan pāyı

Yolu düşse eger yel gibi gāhi heft deryāya

Merdūd olan ġulüvve miṣāl, Nefʿī'niñ:

Benim ol nâẓım-ı endīşe ki simsār-ı ḳażā

Edemez ḳıymet-i ʿıḳd-i dür-i naẓmım taḳdīr

beyti gibi.

32

9. Teşhīṣ ve İnṭāḳ ṣanaʿtıdır ḥaḳīḳī ve ḫayālī, cismānī ve rūḥānī maḫlūḳāt ve eşyāda lisān farż ederek onları söyletmekdir.

Kemāl Beyiñ:

Aç vaṭan sīneni ilāhıña aç

[76]

Şühedānı çıḳar da ortaya ṣaç

De ki: Yārabbi bu Ḥüseyniñdir

Bu mübārek ḥabīb-i ẕīşānıñ

Şu kefensiz yatan şehīdānıñ

Kimi Bedriñ kimi Ḥuneyniñdir

Tāzelensin mi ḳanlı yaraları

beyitlerindeki gibi.

10. İltifāt ṣanaʿtıdır ki üslūb üzre īrād-ı kelām olunurken sāmʿiñ neşāṭını tazelemek ve naẓar-ı diḳḳātini celb ile īḳāẓ eylemek gibi nükte leṭāfetlere mebnī olub āḫere intiḳāl etmekdir. Bu da tekellümden ġaybete, ḫiṭābdan ġaybete, ġaybetden ḫiṭāba ve bunların ʿaksine olur.

Tekellümden ġaybete iltifāt: " Size birçoḳ nasīhat etdigim ḥālde diñlemediñiz. O naṣāyihiñ ḳıymeti ṣoñra añlaşılır." gibi.

Ḫiṭābetden ġaybete iltifāt: ʿAbdu'l-haḳ Ḥāmid Bey'iñ "Sefīle'sinden" :

İntibāh eyle de bir kerre düşün!

İki üç ṣāniyelik ẕevḳın içün

ʿIrż u nāmūsdan olmuş maḥrūm

Ḥaşre dek aġlayacaḳ bir māʿṣūm

Anasından, babasından mehcūr,

Ta ebed faḳr ile zār u rencūr

beyitlerindeki gibi.

[77] Ġaybetden ḫiṭāba iltifāt: "Ne muṭlu bizlere ki böyle bir padişah-ı ḥamīdu'l-ḫiṣāliñ envāʿ-ı niʿam-ı vefīresiyle her an mütenaʾim oluyoruz; ʿulūm ve maʿārifiñ her türlü esbāb-ı taḥṣīliñi āmāde buluyoruz. "Padişāhım çoḳ yaşa." gibi.

11. Tecāhül-i ʿĀrifāne ṣanaʿtıdır ki bilinen bir şeyiʾ bir nükte-i laṭīfeye mebnī bilmemezlikden gelmedir:

Şeb midir bu ya sevād-ı āh-ı pinhānım mıdır
Şemʿ-i meclis şuleʾ-i daġ-ı nümāyānım mıdır

beytindeki gibi.

12.Berāʿat-ı istihlāl ṣanaʿtıdır ki fātiḥa-i kelāmda mevżūʿ-ı baḥṣi imā eden elfāẓ bulundurmaḳdır. *Mebāni'l-inşānın* dibācesinden meʾḫūẕ olan şu: "Elfāẓ u mebānī-i ṣalāt u selām ol meşīme-i belāġat ve ṣadefçe-i leʾalī-i feṣāḥat olan ḫātime-i risāle-i risalet ḥāżretleriniñ…" ʿibāresi gibi.

13. Edeb-i kelām ṣanaʿtıdır ki kelime(y)i mevżuʿasıyla ifādesi ḳāba görünecek efkâr ve mevāddı bir tavr-ı edībāne ile ve mūriṣ-i ḥayā olmayacaḳ ṣūretde beyān etmekdir.

14.Telmīḥ ṣanaʿtıdır ki bir beyitde, yaḫud bir fıḳrada bir ḳıṣṣaya, yaḫud bir meṣel-i meşhūra işāret olunmaḳdır.

Fehīm'iñ:

Bize ʿarż-ı cemāl etmez mi Belkıs-ı emel āhir
Fehīmā ḫātem-i dāġ-ı muḥabetle Süleymān'ız

beytindeki gibi.

[78] Ṣanāyiʿ-i Lafẓiye, lafẓa āʿid muḥassinātdır. Lisānımızda cereyān eden ṣanāyiʿ-i lafẓiye ṭoḳuzdur.

1. Cinās ṣanaʿtıdır ki maʿnāları muḫtelif olduġu ḥālde telāfuẓda yek-dīgere beñzeyen elfāẓ ile tezyīn-i kelām etmekdir. Bunuñ da envāʿ-ı müteʿaddidesi vardır:

Cinās-ı tāmm, maʿnāları muḫtelif olan iki lafẓıñ hurūfda, ḥarekātda, sekenātda müttefiḳ bulunmasıdır. Bu da iki ḳısımdır: Birincisine *cinās-ı tāmm-ı basīṭ*, ikincisine *cinās-ı tāmm-ı mürekkeb* denir.

Cinās-ı tāmm-ı basīṭ, maʿnāları muḫtelif, ḥurūf, ḥarekāt ve sekenātı mütteḥid bulunan elfaẓıñ basiṭ olmasıdır. Nefʿī'niñ:

Meclis-i erbāb-ı dil bir laḥẓa sensiz olmasun

"Ḥürmeti"ñ inkâr eden ʿālemde "ḥürmet" bulmasun

beytinde olduġu gibi.

Cinās-ı tāmm-ı mürekkeb, elfāẓ-ı mütecāniseniñ mürekkeb olmasıdır:

"Cāh ile" "cāhile" rifʿat mi gelir ʿālemde

ʿAlem-efrāz-ı maʿārifdir olan ṣāhib-i tūġ

beytindeki "cāh ile" ve "cāhile" lafızları gibi.

Cinās-ı muḥarref, elfāẓ-ı mütecāniseniñ ḥurūfda mütteḥid [79] ve ḥarekātda muḫtelif bulunmasıdır: " Cāhil ya müfriṭ, yaḫud müferriṭ olur" gibi ki müfriṭ lafẓınıñ evvelkisi "ifrāṭ"den ikincisi "tefrīṭ" dendir.

Cinās-ı ḳalb, iḫtilāfıñ tertīb-i ḥurūfda olmasıdır: "Rūzgār" "zūrgār" lafızları gibi.

Cinās-ı naḳış, iḫtilāfıñ ʿaded-i ḥurūfda olmasıdır: "Āsmān-pāye, hümā-sāye-i hümāyūn kevkebe " mıṣrāʿındaki *hümā* ile *hümāyūn* kelimeleri gibi.

Cinās-ı müżāriʿ, ihtilāfıñ nevʿ-i ḥurūfda olmasıdır: "dām, ṭam" kelimeleri gibi.

Cinās-ı lāḥiḳ, elfāẓ-ı mütecānise beynindeki ḳurb-ı maḫrec bulunmamasıdır: "sitāre, seyyāre" lafızları gibi.

Cinās-ı muṣaḥḥaf, ihtilāfıñ noḳṭa cihetiyle olmasıdır: "Sevḳ, şevḳ" lafızları gibi.

2.Secʿ ṣanaʿtıdır ki kelāmıñ fāṣılalarınıñ ittiḥādından ʿibāretdir. Bu ṣanaʿtıñ üslūb-ı beyānı tezyīnde daḫl-ı küllisi vardır.

Fāṣıla, neṣirde fıḳralarıñ, naẓımda mıṣrāʿlarıñ ṣoñ kelimeleridir. Secʿ esāsen üç türlüdür: *Secʿ-i mütevāzī, secʿ-i maṭarraf, secʿ-i muraṣṣaʿdır.*

Secʿ-i mütevāzı, fāṣılalarıñ hem veznen, hem secʿan mütteḥid [80] olmasıdır. Ḳıṣāṣ-ı Enbiyā'dan meʾḫūẕ olan şu: "Ondan ṣoñra nās oñlardan üredi ve nice ḳavimler ve ṣınıf ṣınıf insānlar türedi." Fıḳradaki "üredi", "türedi" kelimeleri gibi.

Secʿ-i maṭarraf, fāṣılalarıñ veznen muḫtelif olmasıdır: "Ḥasan Efendi taḥṣīl-i ikmāl ve bināʿenʿaleyh kesb-i kemāl etdi." cümlesindeki "ikmāl" ve "kemāl" gibi.

Secʿ-i muraṣṣaʿ, fāṣılalarıñ māḳabilindeki kelimelerin ikiden ziyādesi hem veznen, hem secʿan ötekilere müsāvi olmaḳdır: Kemāl Beyiñ: "Beşerde dāʾim olan kemāldir, cemāl müteḥavvil olur; eserde ḳāʾim olan maḳāldir, meʾāl müntaḳil olur." fıḳrasındaki gibi.

Neṣirde secʿ, şiʿrde ḳāfiye gibidir. Secʿde faṣılalarıñ mütteḥidü'l-meʾāl olmaması şarṭdır.

3.Teşdīd ṣanaʿtıdır ki fāṣılalarda secʿi mevcūd ve ḳāfi iken ondan evvelki ḥurūf veya elfāẓda daḫi seciʿi tekrār eylemekdir. Buña *iltizāmu mā-lā yelzem* daḫi denir.

"Köprülüzāde merḥūm, ʿilm ü kemāl ile tezyīn-i ẕāt ederek ʿālem-i insāniyetde sermenzil-i saʿādete vāṣıl bu sāyede ḳazandıġı iḳtidar u rüʾyet sebebiyle mesned-i celil-i ṣadārete nāʾil olmuş bir vezīr-i ḥamiyet-semīr idi." ʿibāresinde olduġu gibi.

(5)

4.Muvāzene ṣanaʿtıdır ki bu da fevāsıl-ı kelāmıñ yalñız veznen mütesāvi olmasından ʿibāretdir:

ʿĀleme cām-ı ṣafā ṣunduġu dem baña felek

Bir ḳadeḥ ṣunmadı kim vermeye biñ ẕorlu kesel

beytindeki "felek, kesel" lafıẓları gibi.

5. Tevriye ṣana'tıdır ki bir lafıẓdan bir nükteye mebnī, maʿnā-yı baʿīdini murād etmekdir. Müntesibīn-i bedīʿiñ bir ḳısmı bunu ṣanāyiʿ-i maʿneviden ʿadd etmişler ise de ṣanāyiʿ-i lafẓiyeden ʿadd eden Cevdet Paşa ḥażretleri gibi eʿāẓım-ı üdeba herhālde ḥaḳlı görülmelidir. Zira bu ṣanaʿt ile müzeyyen bir söz başḳa lisāna naḳl edilse ṣanaʿt żāyiʿ oluyor.

Tevriyeniñ miṣāli:

Miyān-ı nāziküñi mūya beñzedirsem eger

Gürūh-ı ehl-i ṣafā öyledir belī derler

6. Reddü'l-ʿacuz ʿale'ṣ-ṣadr ṣanaʿtıdır ki bir fiḳranıñ yaḫud bir mıṣrāʿıñ ḫātimesini dīger fiḳra veya mıṣraʿıñ ibtidāsına geçirmekdir: "Sizi pek görecegim geldi. Görecegim gelmese idi buraya ḳadar gelir mi idim?"

Fıḳrasıyla şu:

Ey vücūd-ı kāmiliñ esrār-ı ḥikmet-maṣdarı

Maṣdar-ı ẕātıñ olan eşyā ṣıfātıñ maẓharı

beytideki gibi.

[82] 7. İştiḳāḳ ṣanaʿtıdır ki esāsen bir māddeden alınan birḳaç kelimeyi bir yerde bulundurmaḳdır.

Vehbiʿniñ:

Ḳuş dili söyleyerek böyle ḳafeslerde "şaḳır"

Kim dedi bülbülü bu baġda olsun "şaḳraḳ"

beytindeki gibi.

8. İḳtibās ṣanaʿtıdır ki āyāt-ı Ḳurʾāniyeden, ya eḥādīṯ-i nebevviyeden, yaḫud kelām-ı kibārdan ʿaynen yaḫud az bir taġyīr ile bir parça veya taʿbīr alıb kelāma mezc ile ziynet vermekdir. Fużūlīʾniñ: Fātiḥa-i ʿünvānı kerime –i "Hüve'l-ḥaḳḳu'l-mübīn" ve ḫātime-i tārīḫi "El-ʿāḳıbetü li'l-muttaḳīn" fıḳralarıyla Nācīʾniñ:

Tāze ḳıl şām u seḥer īmānıñı
"Ḳul hüve'r-raḥmanü āmennā bihi"

beyti gibi.

9. Telmiʿ ṣanaʿtıdır ki ʿArabīden, yaḫud Fārisīden bir ṭāḳım laṭīf fıḳralar alaraḳ buñlarla kelāmı zīynetlendirmekdir:

Ḥalef-i muʿteber-i Ādem ü Ḥavvā sensin
Ce'ala'llahu fidāen leke ummī ve ebī"

beyti gibi.

Bālāda beyān olunan ṣanāyiʿ-i maneviye ve lafẓiye hem neṯirde, hem de naẓımda cāridir. Bunlardan başḳa yalñız naẓımda cārī olmaḳ üzre daha birṭaḳım ṣanāyiʿ vardır ki onlar da bi-mennihi taʿāla "Uṣūl-ı Şiʿr ve İnşā" nām risālemizde beyān edilecektir.

[83]

ḪĀTİME

Secāvend, ʿilm-i ḳırāʾatda vaḳf, rücū, intihā, vesāʾire gibi aḥvāli żımnen gösterir birṭaḳım işārāt ve ʿalāmet vardır ki ḳurrā-i islām bunlarıñ heyʾet-i mecmūʿasına *secāvend* ve üdeba-yı ʿOṯmāniyeden baʿżıları *işārāt-ı żımniye* ve baʿżıları da Faransızcadan mütercem olaraḳ *ʿalāmet-i tenḳīṭ* namını vermişlerdir; keẕalik üdebāmızdan birṭaḳımı bunlarıñ ayrı ayrı isimlerini lisānımıza maḫṣūṣ elfāẓ ile birṭaḳım erbāb-ı teferrünc de Fransızcalarıyla yād edegelmişlerdir.

Bir şeyʾiñ bir lisānda ism-i maḫṣūṣu olmasa onuñ içün ya yeniden bir isim vażʿ etmek, yaḫud o şeyi hangi lisāndan almış ise o lisāndaki ismiyle yād eylemek ʿilmü'l-elsine uṣūlünden ise de meẕkūr şeyʾiñ bir lisānda güzel bir ismi mevcūd veya elfāẓ-ı mütercemesini bulmaḳ mümkün iken maḥżā o ismin sāʾiḳa-i cehāletle mensī olmasına ve belki mefḳūd ḥükmüne girmesine mebnī evvel emirde aṣıl ismini veya elfāẓ-ı mütercemesini aramayıb da onu başḳa lisāndaki ismi ile yād etmek ḳadr-i lisānı

bilmemek demek olacağından biz ʿalāmāt-ı meẕkūreyi gerek müctemiʿan ve gerek müteferriḳan olsun, lisānımızdaki isimleriyle veya elfāẓ-ı mütercemesi ile yād edecegiz.

Lisānımızda müstaʿmel olan secāvendlerle isimleri şu vecihledir:

[84]

Secāvendler	İsimleri
.	Noḳṭa-i intihāʾiye
:	Niḳāṭ-ı müfessire
….	Niḳāṭ-ı mürsele
,	Müfriz
;	Müfriz-i menḳūṭ
?	ʿAlāmet-i istifhām
!	ʿAlāmet-i istiġrāb
_	Keşīde
.--	Keşīde-i menḳūṭ
“ ”	Ṭırnaḳ
( ) { } [ ]	Muʿteriże

Noḳṭa-i intihāʾiye, kelāmıñ ḫitāmına ḳonulur: “Ḥasan Efendi bugün mektebe gelmişdir.” gibi.

Niḳāṭ-ı müfessire, mā-baʿdīniñ tefsīr, taʿdād, īżāḥ, taʿrīf veya tafṣīle dāʾir olduġunu gösterir: “Ḥasan Efendi baña şöyle söyledi:” gibi.

Niḳāṭ-ı mürsele, maʿlūm olan bir fıḳranıñ ibtidāsını yazıb nihāyetini yazmamaḳ, ya nihāyetini yazıb ibtidāsını yazmamaḳ içün; yaḫud müstehcen veya ʿibāre arasında ẕikri ġayr-i cāʾiz ve maṭvī olan kelime veya cümle maḳāmında kullanılır: “ Kelāmıñ büyügü….” **[85]** “…. Büyügün kelāmıdır.”, “Fehmi Efendi Ḥasan Efendiye sögdü de…. dedi.” gibi.

Müfriz, maʿnāyı ikmāl içün cümleler arasına ve ʿaṭıf içün kelimelerin beynine ḳonulur: “Ḥasan Efendi, ister derse çalışsın, ister çalışmasın, mektebe geliyor ya.”, “Ahmed Efendi, Ḥasan Efendi mektebdedir.” gibi.

Müfriz-i menḳuṭ, tevḳīf içün cümleler arasına ḳonulur ve sözüñ henüz bitmedigini gösterir: “Derse güzel çalışmalısıñız, zīrā imtiḥānda maḥcūb olursuñuz.” gibi.

ʿAlāmet-i istifhām, suʾali ḥāvī cümleniñ nihāyetine ḳonulur: “Müdür Efendi geldi mi?” gibi. Baʿżen bilinmeyen bir şeyʾ maʿa’l-istiġrāb istīżāḥ içün muʿteriże içinde istiʿmāl olunur: “Zāḫo’da (?) çoḳ seyller olmuş.” gibi.

ʿAlāmet-i istiġrāb, taʿaccüb veya ḫiṭāb içün ḳonulur: "ʿAcāyib! Fehmī Efendi imtiḥān vermiş ha", "ʿAlī Efendi! Saña söylüyorum!" gibi.

Baʿżen mütekellimiñ ihtimāmsızlıġını gösterir: "Ne vaẓīfem! Ne isterse yapsın." gibi.

Keşīde, bir sözü başḳalarından tefrīḳ eyledigi gibi istiṭrād, yaʿni rivāyet ve ḥikāye ṭarīḳiyle baḥṣiñ ḫāricinde naḳl olunan ʿibāreleri ayırmaḳ içün istiʿmāl edilir: "Ḥasan Efendi dün ṣabāḥ bize uġrayıb — Haydi mektebe gidelim!— dediyse de vaḳit erken olduġuçün, kendisine refāḳat edemedim. [86] ve "Kemāl Bey merḥūm daḫi Devr-i İstīlā risālesinde bu bābda şöyle idāre-i kelām ediyor:

-Mıṣır'da olan ḫānedān-ı ʿAbbāsi şuʿbesini ortadan ḳaldırıb mülūk-ı ʿOṯmāniyeyi ḫalīfe-i enām eden Sulṭān Selīmdir.—" gibi.

İşbu keşīde suʾal ve cevāb gibi muḥāverātda ve ser-levḥalarda daḫi ḳullanılıyor:

Miṯāl: Muḥāvere

Suʾal— Ne oḳuyorsuñ?

Cevāb— Belāġat.

S— Neresine geldiñiz?

C— Ḥamd olsun bitirdik.

Keşide-i menḳūṭ, icmāl ve tafṣīl arasına ḳonulur: "Kelime, bir maʿnaya mevżūʿ olan lafızdır." gibi.

Tırnaḳ, bir sözü dīgerlerinden ayırıb müstaḳil etmek içün kullanılır: " ʿİlm-i belāġatde reḳāketsiz söz söylemeye *feṣāḥat* denir." gibi.

Muʿteriże, ʿibāre arasında miṯāl gibi, başḳalarınıñ sözleri gibi cümel-i muʿteriże içün ḳullanılır. Baʿżen ṭırnaḳ maḳāmında daḫi istiʿmāl edilir: "Cümle mübtedā ile ḫaberden terekkib eder. Meṯalā: "Ḥasan Efendi kātibdir." dedigimizde "Ḥasan Efendi" mübtedā ve "kātibdir" ḫaber olur." gibi.

Ḳuşadası: Fī 2 Temmuz sene [1]306 İntihā

SONUÇ

"Ulaşmak" temel anlamından gelen belâgat, sözün hâlin gereğine uygunluğunu sağlamayı konu edinen meânî, en açık bir şekilde ifadenin yollarını öğreten beyân, sözü süslemeyi anlatan bedî ve bunlara bağlı unsurları kapsayan bir ilim dalıdır.

Belâgat; metinlerin incelenmesinde, yorumlanmasında önemli bakış açıları kazandıran bir ilimdir. Okunan bir metnin en sağlıklı yorumlarına ulaşmak için bu ilmin bilinmesi gerekir. Özellikle eski edebiyatımızı doğru anlayıp aktarabilmek için belâgat ilmine ihtiyaç vardır.

Bir edebiyat eleştirisi olarak ortaya çıktığı kabul edilen belâgatin ilim dalı olmasında, Kur'ân-ı Kerîm'i anlama ve üstünlüğü ortaya koyma çalışmalarının önemli etkisi vardır. İslam dininin etkisiyle gelişen ve sistemleşen bu ilim dalıyla ilgili yazılan eserlerin büyük bir çoğunluğu Arapçadır. Türkler belâgat ile ilgili kitapları önceleri Arapça asıllarından okumuştur. Bu alanla ilgili Türk yazarların ele aldığı ilk kitaplar da Arapça yazılmıştır, daha sonraları Türkçe yazılan eserlerin çoğu da aslında Arapçadan çeviri eserlerdir. Tanzimat döneminden sonra Türkçeye karşı artan duyarlılık Türkçe yazılan belâgat kitaplarının artmasını sağlamıştır. Bu kitaplar içinde Recâizade'nin Talim-i Edebiyat ve Ahmet Cevdet Paşa'nın Belâgat-i Osmaniyesi ön plana çıkan eserlerdir.

İncelememize konu olan Rusçuklu Mehmet Hayrî'nin Belâgat'i 1890 yılında İzmir İdadisi'nde okutulmak üzere kaleme alınmıştır. Eser Tanzimat döneminden sonra yaygınlaşan Türkçe belâgat kitabı yazma anlayışının bir devamıdır. Tanzimat döneminden sonra lise düzeyinde yazılan ilk eser, 1880 yılında Mihâlicî Mustafa Efendi tarafından yazılan "Zübdetü'l-Beyân"dır. Bunu araştırmamıza konu olan M. Hayrî'nin Belâgat'i takip eder.

Mehmet Hayrî bu eseri meydana getirirken Ahmet Cevdet Paşa'nın Belâgat-i Osmâniye'sinin etkisinde kalmıştır. Belâgat-i Osmaniye, M. Hayrî'nin Belâgat'inden

dokuz sene önce yazılmıştır. İki eseri karşılaştırdığımızda bölümler ve verilen örnekler bakımından birbirine benzediğini görürüz.

M. Hayrî konuları verirken çok detaylı açıklamalar yapmamıştır. Konunun temel noktalarına değindikten sonra anlaşılır kısa örneklerle konuyu açıklamıştır. Bu durum eserin kısa olmasına neden olmuştur. Eserin liseler için yazıldığını göz önünde bulundurursak bu durumun normal olduğunu görürüz.

M. Hayrî Bey'in Belâgat'i; Hutbe, Mukaddime kısımlarından meydana gelen bir giriş ve Meâni, Beyân, Bedî adı verilen ana bölümlerden sonra Hatime adlı sonuç bölümünden oluşur. Eser, toplam seksen altı sayfadan oluşmaktadır.

Eserde konular tanım, örnek, açıklama sistemiyle verilmiştir. Bu bir belâgat kitabının anlaşılması için genellikle takip edilen bir yöntemdir. M. Hayrî Bey bunu uygularken açıklama ve örnek sayısını bazen az tutmuştur.

M. Hayrî Bey eserine örnek seçerken Fuzûli, Bâkî, Nef'i gibi eski dönem şairlerinin yanı sıra Hamit, Naci gibi çağdaşlarından da örnekler almıştır. Bunun yanında hem kendi döneminden hem eski dönemlerden nesir parçaları aldığını da görmekteyiz.

EK:

TERİMLER SÖZLÜĞÜ VE DİZİNİ

A

âheng-i taklidi: 62, 63

Bir şeyin çın çın, şarıl şarıl gibi yansıma sözcüklerle tasvir edilmesi.

âheng-i umûmî: 62

Maksadı açık ve anlaşılır biçimde gösteren müzikalite değeri yüksek kelimelerle oluşturulan cümlelerdeki aheng.

aks: 101

Bir cümle ya da mısradaki kelime ya da kelime gruplarının sondaki kısmını başa almak, baştaki kısmını sona alarak yeni bir ifade oluşturmak: "Didem ruhunu gözler/ gözler ruhunu didem." gibi.

alâka: 90

Zihinde bir kelimenin gerçek anlamından mecazî anlamına intikalini, geçişini sağlayan ilişki.

âliyet: 92

Mecaz-ı mürselin türlerindendir. Alet, araç olma hali: "Kalemiyle geçiniyor." cümlesinde olduğu gibi, araç olan "kalemi" söyleyip onun ürünü "yazılar"ı kastetmek gibi.

atıf: 86, 87, 108

Kelimeyi kelimeye ya da cümleyi cümleye bağlamak.

B

bedî': 55, 100, 106

Belâgat ilminin ifadeyi güzelleştirme usul ve kaidelerinden bahseden dalı.

belâgat: 55

Fesâhate uymak koşuluyla durumun gereğine uygun söz söyleme.

berâat-ı istihlâl: 104

Sözün başında konuyu ima eden söz bulundurmak. Söze güzel bir balangıç yapmak. (hüsn-i ibtidâ)

beyân: 55, 89

Bir maksadı değişik yollarla ifade etmenin metot ve kurallarından bahseden ilim dalı.

C

cinâs: 104

Eş sesli iki sözcüğü bir metinde kullanmak.

cinâs-ı kalb: 105

Bir sözcüğün harflerinin yerleri değiştirilerek yapılan cinas. "Rûzgâr" "zûrgâr" sözcükleri gibi.

cinâs-ı lâhik: 105

Cinaslı sözcüklerde bir harfi değişik olan cinâs: "Vefâ, cefâ" sözcükleri gibi.

cinâs-ı muharref: 105

Arap alfabesine göre yazılışları aynı, harekeleri yani okunuşları ayrı olan sözcüklerle yapılan cinas: "Kul, kavl" sözükleri gibi.

cinâs-ı musahhaf: 105

Arap alfabesine göre, cinâslı sözcüklerde, yazılışta yalnız nokta değişikliği olan cinâs: "Şevk, sevk" sözcükleri gibi.

cinâs-ı müzâri: 105

İmlası ayrı olan bir kelime ile yapılan cinas: "dâm", "tam" gibi.

cinâs-ı nâkıs: 105

Cinaslı sözcüklerin birinde eksik bir harf bulunmasıyla yapılan cinas: "Peymâne, peymân" sözcükleri gibi.

cinâs-ı tâm: 104

Eş sesli sözcüklerle yapılan cinas: "Yüz (surat), yüz (yüz sayısı)" sözcükleri gibi.

cinâs-ı tâm-ı basit: 104

Birleşik olmayıp ek almamış yalın haldeki sözcüklerle oluşturulan cinas.

cinâs-ı tâm-ı mürekkeb: 105

Cinâsı meydana getiren lafızların en az birisinin iki kelimeden meydana gelmesi: "Gün âh, günâh" gibi.

cümle-i haberiye: 66, 67

Bildirme cümleleri.

cümle-i inşâiyye: 67

Tasarlama kipindeki cümleler.

cümle-i kâzibe: 68

Gerçeğe uygunluğu bulunmayan cümleler.

cümle-i sâdıkâ: 68

Gerçeğe uygunluğu bulunan cümleler.

cümle-i şartiye: 59

Şart cümleleri.

D

delâlet: 63, 64

Kelime vb. göstergelerin işaret ettiği anlam, zihnî tasavvur.

delâlet-i akliyye: 64

Bir göstergenin gösterilenine olan delâletinin akıl yürütme yoluyla gerçekleşmesi.

delâlet-i gayr-ı lafziye-i vaz'iyye: 64

İnsanlar arasındaki uzlaşı sonucu oluşan sözsüz delâlet. Deniz fenerlerinin karanın bulunduğunu anlatması gibi.

delâlet-i iltizâmiyye: 64

Kelimenin ifade ettiği anlamın lazımına, çağrıştırdığı bir şeye delâlet etmesi.

delâlet-i lafziye-i akliye: 64

Bir sözsel göstergenin akıl yürütme yoluyla gösterilenine delâleti: Duvar arkasından işitilen sözün orada bir söyleyen olduğunu anlatması gibi.

delâlet-i lafziye-i tabî'iye:64

Doğal sözsel bir göstergenin bir duruma delaleti: Bir insanın "Off!" demesinin onun sıkıldığına, "Âh!" demesinin acı çekmesine delâlet etmesi gibi.

delâlet-i lafziye-i vaz'iyye: 64

Bir gösterilen için belirlenmiş sözsel göstergenin gösterilenine/ anlamına delâleti: "Kuş" sözcüğünün uçucu hayvana delâleti gibi.

delâlet-i mutâbıkiye: 64

Bir sözcüğün asıl anlamın tamâmına delâlet etmesi.

delâlet-i tabiiyye: 63, 64

Doğal bir olgunun başka bir duruma delâleti.

delâlet-i tazammuniye: 64

Bir göstergenin gösterileninin ögelerinden birine delâleti: Bağ sözcüğünün asmaya delâleti gibi.

delâlet-i vaz'iyye: 64

Bir gösterilen için belirlenen göstergenin o gösterilene/anlama delâleti.

dua: 69

Küçükten büyüğe edilen talep, kulların Allah'tan bir şey istemeleri.

E

edat-ı istifhâm: 70

Soru edatı.

edat–ı tenkîr: 80, 84

Belirsizlik edatı.

edat-ı teşbîh: 92, 93

Benzetme edâtı.

edeb-i kelâm: 104

İfadesi kaba görünecek düşünce ve hususları edibane bir tavırla, nazik bir surette söylemek.

elfâz-ı cezele: 62

Sert kelimeler. Kalın ve sert ünlü ve ünsüzler taşıyan kelimeler.

elfâz-ı menkûle: 65

Bir sözcüğün terkedilen ilk anlamının dışında bir manaya delâlet etmesi.

elfâz-ı münferide: 65

Tek bir anlama delâlet eden sözler.

elfâz-ı müştereke: 65

Eş sesli kelimeler.

elfâz-ı mürtecile: 66

Aktarımın (nakl) bir alâkaya bağlı olmadığı sözcük: "Demir" kelimesinin şahıslar için özel isim olarak kullanılması gibi.

elfâz-ı müteradife: 65

Eşanlamlı, yakın anlamlı kelimeler.

elfâz-ı rakîka: 62

Yumuşak, kulağa hoş gelen kelimeler.

emir: 68, 71

Büyükten küçüğe edilen talep.

evveliyet: 92

Mecâz-ı mürsel'in "alâka" çeşitlerindendir. Bir şeyi sonra bulunacağı hâlin ismiyle adlandırmak. Tıp fakültesinde okuyan öğrenciye "doktor" demek gibi.

F

fâ'ide-i haber: 68

Bir oluş, olgu ya da yargıyı bildirmek amacıyla söylenen söz.

fâsıla: 105

Nesirde fıkraların nazımda mısraların son kelimeleri.

fazla: 66

Cümlenin yardımcı ögeleri (Özne ve yüklemin dışındaki ögeler)

fesâhat: 56, 57, 62

Bir sözün kelimelerinde ve bütününde lafz, mâna ve âhenk yönünden kusur bulunmaması.

G

galat-ı tahakkümü: 57

Bir kelimenin gerek lafzı ve gerekse manası itibariyle herkesin kullandığı gibi kullanılmaması. "Geldik" kelimesinin "geldık" diye yazılması söylenmesi.

garabet: 57

Anlamı bilinmeyen ve pek az duyulan sözcüklerin kullanılması.

gulüv: 102

Akla ve göreneğe uygun olmayan mübâlağa.

H

haber: 66, 67, 69, 74, 78, 81, 82, 109

Gerçekliğe işaret edip "doğrudur" veya "yanlıştır", diye hüküm verilen ifade.

hakîkât: 89, 90

Bir sözcüğü veya sözcük grubunu gerçek anlamında kullanmak.

hâl: 66, 74, 82, 83, 84

Durum zarfı.

hasr: 75, 84

Vurgu; bir cümlede bir sözcük veya sözcük grubu üzerinde vurgu oluşturmak.

haşv: 89

Gereksiz dolgu ve tekrar söz; söz sanatları oluşturmak, şiirde vezni sağlamak gibi maksatlarla fazla sözcük kullanmak, "ahd u peyman" gibi .

hazf: 75, 79, 83, 93

Bir kelime ve sözün ibareden çıkarılması.

hüsn-i talîl: 106

Bir şeye gerçek dışı fakat şairane bir sebep bulmak.

hüsn-i te'lîf: 63

"Hâlbuki vaktâ ki, farz edelim ki, tutalım ki, bina'en aleyh" gibi sözcükleri güzel bir şekilde kullanmak.

I

ıtnâb: 88, 89

Maksadı ifadede durumun gereği olarak alışılagelen ibareden fazla kelime kullanma.

İ

îcâz: 80, 88

Bir maksadı onu ifâdeye yeterli en az sözle anlatmak.

îcâz-ı hazf: 88

Eksiltme ile yapılan îcâz.

îcâz-ı kasr: 88

Az öz söz söyleyerek yapılan îcâz.

iğrâk: 102

Aklen mümkün, göreneğe göre mümkün olmayan mübalağa.

îhâm-ı tenasüb: 100

Bir ibarede bulunan kelimelerden birinin veya birkaçının tenasüp ilişkisine kastedilmeyen anlamıyla katılması: "Bülbül" ismi ile "gül!" emir kipinin bir ibarede bulunması gibi.

iktibâs: 107

Şiir ya da nesirde bir âyet-i kerîme ya da hâdis-i şerifin tamamının veya bir kısmının alınması; alıntılama.

iltifât: 103

Sözü; beklenmedik bir şekilde şahıs, zaman ve üslûp bakımından değiştirmektir.

iltimâs: 68

Yaş ve makam itibarıyla birbirine eşit kişilerin birbirinden istekleri.

îmâ: 98, 99

Hakiki anlamla mecazî anlamı arasında vasıtalar bulunmayan, alâkası açık kinaye türü. Cömertlik falan kişiyle dünyadan gitti, dendiğinde vefat edenin yardımsever ve eli açık olduğunun anlaşılması gibi.

İnşâ-i gayr-ı talebî: 73

Haber cümlesi oldukları halde tasarı anlamına nakledilen cümleler: "Ola ki Hasan Efendi mektebe gelir." gibi.

inşa-i talebî: 68, 69

Emir, rica vb. başkasından bir şey istemek amacıyla söylenen sözler.

intâk: 103

İnsan dışındaki varlıkları konuşturma sanatı.

intihâb-ı kelimât: 62

Kelime seçimi.

ism-i âmm: 76

Cins isim.

ism-i işâret : 65, 78

Kendisiyle belli bir varlığa işaret olunan kelime, "bu, şu, o..' gibi işaret zamirleri.

isnâd: 66, 80, 81

Özne ve yüklem arasındaki ilişki, yüklemin özneye ilişkilendirilmesi.

isti'âre: 90, 92, 93, 96, 97, 98

Bir kelimeye aralarındaki benzerlik ilgisi dolayısıyla temel anlamının dışında yeni bir anlam yüklemek.

isti'âre-i asliye: 97

Aslî isti'âre; isti'âre olarak kullanılan kelimenin "cins isim" ya da "mastar" türünden bir kelime olması. Âlim birisi için "derya" denmesi cins isimle yapılan isti'âredir. "Hasan Efendi'nin hâli dirayetini söylüyor." dendiğinde "söylüyor" fiilinden söylemek mastarı alınarak "delâlet etmek anlamında kullanılması mastar ile yapılan isti'âredir.

isti'âre-i mekniye: 98

Kapalı isti'âre; bir benzetmede "kendine benzetilen" kaldırılarak yalnız "benzeyen"in söylenmesiyle oluşturulan isti'âre.

isti'âre-i musarraha: 97

Açık isti'âre; bir "teşbih"in iki temel ögesinden "müşebbeh (benzeyen)"in söylenmeyip sadece "müşebbehün bih (kendine benzetilen)" ile gerçekleştirilen isti'âre.

isti'âre-i mutlaka: 97

"Kendisine benzetilen" ve "benzeyen"e ait bir özelliğin zikredilmediği isti'âre.

İsti'âre-i mücerrede: 97

Belirtili kapalı isti'âre; "benzeyen"e açıklayıcı ya da niteleyici bir unsur ilave edilen isti'âre olup kapalı isti'ârenin bir çeşididir.

isti'âre-i müfrede: 96

Yalın isti'âre; tek kelime veya tamlamadan oluşan isti'âre.

isti'âre-i mürekkebe: 96, 98

Temsilî isti'âre; birden fazla ögenin birden fazla ögeye benzetilmesi temelinde gerçekleştirilen isti'âre.

İsti'âre-i müreşşaha: 98

Belirtili açık isti'âre; "kendisine benzetilen"e açıklayıcı ya da niteleyici bir öge ilave edilen isti'âre olup açık isti'ârenin bir çeşididir.

isti'âre-i tahyiliyye: 98

Kapalı isti'ârede lafzın gerçek anlamında kullanılmadığını gösteren "kendisine benzeyene"

ait öge; engelleyici ipucu (karine-i mania).

isti'âre-i tebe'iyye: 97

Çekimli fiil veya harfler ile oluşturulan isti'âre: "Temiz yüzü güzel ahlakını söylüyor." cümlesindeki "gösterme" işinin "söylemeye" benzetilmesi gibi.

istifhâm: 68, 69, 70, 71, 73, 74, 108

Soru sorma sanatı.

istifhâm-ı ikrârî: 70

Soruyla bir hükmü muhataba kabul ettirmek, itiraf ettirmek.

istifhâm-ı inkârî: 70

Muhatabın bir şey yapmadığını vurgulayan istifhâm.

istifhâm-ı tasdîk: 69, 70

Fiili anlamak üzere sorulan soru. Kabul ettirmek için sorulan soru.

istifhâm-ı tasavvurî: 69, 70

Sorgulamanın cümlenin fiil dışındaki ögelerine yönelmesi.

istigrâb: 74, 108, 109

Garip bulma, şaşma.

istiğrâk-ı hakikî: 76, 77

Hakikî tümelleme (İstiğrâk-ı hakikî), sözün sözlük anlamı gereği ifade ettiği nesneler kümesidir. "Kitap" kelimesi belirli olmadığı zaman bütün kitaplar kümesini ifade eder: "Her insan ölümlüdür." sözü gibi.

istiğrâk-ı örfî: 76, 77

Günlük dil tümellemesi, tümel bir ifadeden örfe göre anladığımız sınırlı tümelleme. "Bu elması bütün kuyumculara gösterdim." diyen birisi dünyanın bütün kuyumcularını değil, bulunduğu beldenin kuyumcularını kasteder.

istihkar : 82

Hakir görme, hor görme, küçümseme.

istihsân : 74

Beğenme, beğenilme, güzel sayılma, güzel bulma, takdir etme.

istihzâ': 71, 74

Biriyle eğlenme, alay etme.

istirhâm: 69

Küçüğün büyükten bir şey istemesi, astın üstten bir talepte bulunması.

işâret: 98, 99

Örtülü olarak anlatılmak isteneni (meknî anh) doğrudan veya az bir vasıtayla anlatan alâkası açık kinaye türü.

işfâk: 73

Korkma. Olması beklenen şey korkulan bir şeyse bu işfâktır.

iştikâk: 106

Aynı kökten türeyen en az iki kelimeyi bir dize ya da beyitte kullanma sanatı.

K

karîne: 60, 75, 79, 88, 89, 90, 93, 97, 98

ipucu.

kasr: 75, 79, 84, 85, 86

Bir sözde bir durum veya şeyin bir şeye veya kimseye özgü kılınması, ona tahsis edilmesi.

kasr-ı hakîkî: 85

Ya gerçekten ya da hükmen "Maksûr"un (özgü kılınan durum veya şeyin) "maksûrun aleyh" (kendisine özgü kılınan şey/kişi) ile sınırlı kalması ve başkasını kapsamaması.

kasr-ı hakîkî-i tahkîkî: 85

"Maksûr"un "maksûrun aleyh" ile gerçekten sınırlı kalması ve başkasını kapsamaması: "İzmirde ancak bir mekteb-i idadi vardır." gibi.

kasr-ı hakîkî-i iddâ'i: 85

Maksûrun (özgü kılınan durum veya şeyin) maksûrün aleyhten (kendisine özgü kılınan şeyden) başkasında bulunmaması, yani maksûrun diğer unsurlarını ya da birtakım sıfatını yok hükmünde tutarak kendi ya da bir sıfatı üzerinde vurgunun olması: "Katip ancak Hasan Efendidir.", "Hasan Efendi ancak katiptir." gibi.

kasr-ı ifrâd: 86

Bir şeyin başka bir şeyde ya da birkaç şeyin bir şeyde ortaklığı hakkında inanışı ortadan kaldırmak için yapılan vurgu: Birini hem şair hem kâtip zannedene "O kâtiptir." deyip onun şairliği hakkındaki inanışı iptal etmek gibi.

kasr-ı izâfî: 86

Diğer bir şeye nisbetle yapılan göreceli kasr.

kasr-ı kalb: 86

Muhatabın inanmış olduğu şeyin aksini anlatmak için yapılan kasr.

kasr-ı tayin: 86

Bir şey hakkındaki tereddüde karşı hakîkati tayînle şüpheyi ortadan kaldırmak için yapılan kasr.

kayıt: 82, 83

Bir cümlede özne ve yüklemi açıklayıcı, tamamlayıcı her çeşit söz.

kâzib kelâm: 55, 68

Yanlış, yalan söz.

kelâm: 66, 67

Anlamı eksiksiz veren cümle.

kelâm-ı belîğ: 56

Sözün içinde bulunulan şartlara ve yere uygun bir şekilde açık olarak ifade edilmesidir.

kelâm-ı ihbârî: 67, 73

Haber cümleleri.

kelâm-ı inşâ'î: 67

Tasarı cümleleri.

kelâm-ı lâtif: 62

Yumuşak kelimelerden yani "elfâz-ı rakîka"dan meydana gelen söz.

kelâm-ı metîn: 62

Sert kelimelerden (elfâz-ı cezele) meydana gelen söz.

kesret-i tekrar: 57, 61

Sözün bir ibarede birkaç defa tekrar etmesi.

kevniyyet: 92

Mecâz-ı Mürsel'in "alâka" çeşitlerindendir. Bir şeyi geçmiş hâlinin ismiyle adlandırmak: Bir annenin yetişkin oğlu için "Bizim çocuk" sözü gibi.

kıyâsa muhâlefet: 56

Dilin kurallarına uymamak.

kinâye: 55, 89, 98, 99

Bir sözün gerçek anlamı kastedilse bile gerçek anlamının dışında bir anlamda kullanılması.

L

lâzım-ı fâ'ide-i haber: 68

Muhatabın bildiği bir iş, oluş ve hareketin konuşanın da bildiğini bildirmek gibi bir sebeb ve nükteye binaen söylenmesi.

leff ü neşr: 101

Birkaç söz söyledikten sonra bu sözlerle ilişkili diğer sözlerin zikredilmesi.

leff ü neşr-i müretteb: 101

Düzenli leff ü neşr.

leff ü neşr-i müşevveş: 103

Düzensiz leff ü neşr.

M

makam: 62,77, 80

Sözün söylendiği makama, bağlama göre durumunu ifade eder.

maksûr: 85

Bir şeye tahsis edilen, özgü kılınan husus.

maksûrun aleyh: 85

Kendisine bir şey tahsis edilen, özgü kılınan şey.

ma'nâ-yı mevzû': 60, 65

Asıl ve gerçek anlam.

ma'tuf: 86

Bir bağlaç öbeğinde birbirine bağlanan ögelerden ikincisi : "Halid ve *Macid* " Burada "Macid" ma'tuftur.

ma'tufun aleyh: 86

Bir bağlaç öbeğinde birbirine bağlanan ögelerden birincisi: "*Halid* ve Macid " Burada "Halid" ma'tufun aleyhtir.

meânî: 55

Sözün yerinde olma (mukteza-i hâle uygunluk) şartlarını, sözü duruma ve yere göre uyarlama ilkelerini inceleyen bilim dalı, belagatin ilminin bir alt dalı.

mecâz: 55, 89, 90, 102

Bir sözü gerçek anlamının dışında kullanmak.

mecâz-ı aklî: 89, 90

Fiili gerçek fâiline /öznesine değil de sebebine, zamanına ya da mekanına isnad etmek. ör:" Bahar otları yetiştirdi." cümlesinde fiil fâile değil, zamana isnad edilmiştir.

mecâz-ı mürsel: 90, 92

Bir sözün, "vaz'i" olmayarak, benzerlikten başka bir alâkadan dolayı kendi anlamı dışında kullanılması.

medh: 73, 74, 77, 78

Övme, övgü.

mef'ûl: 66, 74, 82, 83, 84

Fâilin/öznenin eyleminden doğrudan etkilenen şeylere delâlet eden sözcük ya da sözcük öbeği; nesne ve tümleçler.

mef'ûlün bih: 83

Fâ'ilin yaptığı işten doğrudan etkilenen, üzerinde olayın meydana geldiği öge.

mef'ûlün leh: 83

Fiilin oluş sebebini bildiren mef'ûl.

mef'ûl-ı mutlak: 84

Fiilin manasını pekiştirmek için fi'lle aynı kökten gelen mastar.

mef'ûlün sarîh: 83

Belirtili ve belirtisiz nesne.

mef'ûlün gayr-ı sarîh: 83

Dolaylı tümleçler.

meknî anh: 98

Kinâyede söz içinde geçmeyen unsur. Meknî bihin lazımı.

meknî bih: 98, 99

Kinâyede söz içinde geçen asıl ve gerçek anlamındaki unsur.

menât-ı hükm: 82

Hükmün dayanağı.

muhatab: 81, 86

Söz söylenen kişi.

muktezâ-yı hâl: 55, 56

Sözün bağlama uygun olarak söylenmesi.

muvâzene: 106

Kelimelerin vezinlerinin benzeşmesiyle yapılan sanat.

mübâlağa: 102

Bir şeyi nitelikte mahiyetinin ya birkaç derece üstüne çıkarmak ya da altına indirmek.

mübtedâ': 66, 74, 109

İsim cümlesinin öznesi.

münâdâ: 71, 72

Seslenilen kişi, başında ünlem edatı bulunan kelime.

müraât-ı nazîr: 100

Tenasüb.

müsâvât: 87

İfadeyi düşüncelere ve duygulara uygun düşürmek, yani sözün anlatılmak istenilen fikre az ya da çok uygun olmasıdır.

müsned: 66, 67, 70, 74, 75, 79, 80, 84

Belâgat ilmine göre yüklem.

müsnedün ileyh : 66, 67, 69, 74, 75, 77, 79, 80, 81, 82, 84

Belâgat ilmine göre özne.

müste'âr: 96

Müşebbehün bih. (Kendisine benzetilen)

müste'ârün leh: 96, 97, 98

Ödünç alan, müşebbehin anlamı.

müste'ârün minh: 96, 98

Ödünç veren, müşebbehün bihin anlamı.

müste'îr: 96

İsti'âre eden kimse.

müşâkale: 101

Aynı lafzı önce bir anlamda, daha sonra başka bir anlamda kullanmak. "Kadeh kırsa da ehl-i dil gönül kırmaz." Sözündeki "kırmak" kelimesi gibi.

müşebbeh: 92, 95, 96

Benzeyen.

Müşebbehün bih: 92, 96

Kendisine benzetilen.

mütekellim: 56

Konuşan.

mütekellim-i belîğ: 56

Güzel konuşan.

mütekellim-i fasih: 62

Fasih söz söyleyen.

mütemennî: 72, 73

Temenni sözlerinin geçtiği cümleler.

mütemmimât-ı kelâm: 66, 74

Yardımcı ögeler (Özne ve yüklemin dışındaki ögeler)

N

neyh: 69

Olumsuz emir.

nidâ: 69, 71, 72

Birisine seslenme.

nisbet-i sübûtiyye: 67

Olumlu ilgi.

nisbet-i selbiyye: 67

Olumsuz ilgi.

nisbet-i beyne beyn: 67

Bir olayın olup olmadığı ile ilgili zihinde dolaşan hâl.

niyâz: 69

Küçükten büyüğe edilen talep, yalvarma.

Ö

örf-i hâss: 65

Elfaz-ı menkûlenin bir zümrenin mensupları tarafından kendi ıslâhlarında kullanılması. "Şart" kelimesinin dil bilgisinde özel bir kipin adı olması gibi.

örf-i âmm: 66

Halkın hepsi veya büyük çoğunluğu tarafından kullanılan aktarma sözcük (elfaz-ı menkûle). Kapı ve pencere mandalı anlamındaki "maymuncuk" kelimesi gibi.

reddü'l-acuz ale's-sadr: 106

Bir şiir içinde her beytin son sözcüğünü ondan sonraki beytin ilk sözcüğü olarak kullanmak.

remz: 98, 99

Vasıtaları az ve işaret ettiği manaya delâleti gizli olan kinayedir. "Saf-derun" kelimesinden biraz düşünmekle "ahmak" anlamının çıkarılması gibi.

resm-i nakıs: 99

Kinayede meknî bihten bunun lazımı meknî anhın anlaşılmasının kolay olduğu kinaye. "Kötülüklerin anası" dendiğinde akla "içki"nin gelmesi gibi. Kolayca anşılmayan düşünmeye ihtiyaç duyulan kinayelere bilmece, muamma, lugaz denir.

rücû: 101

Bir sözü daha tesirli söylemek için evvelki sözden dönmek.

S

sâdık kelâm: 55, 68

Doğru söz.

sanâyi-i lafziye: 100, 104

Söz sanatları.

sanâyi-i maneviye: 100

Anlam sanatları.

seci: 105

Nesirdeki kafiye.

seci-i murassa: 105

Fasılalarda olduğu gibi onlardan önceki kelimelerin de karşılıkları olan kelimlerle secili ve aynı vezinde olmaları. "Ahmed zübde-i emâsil ü akrândır ve birâder-i ser-bülendi umde-i efâdil ü a'yândır." Cümlesinde "akrândır" ile "a'yândır" kelimeleri fâsıladır. Bunlarda her iki kelimenin de asıl harfi olan "n" harfinin tekrarlanması seci'i doğurur. Bununla birlikte bu fâsıla olan kelimelerden önceki "emâsil" ile "efâdil" kelimeleri arasında da seci vardır.

seci-i matarraf: 105

Farklı vezinlerdeki kelimelerin son harflerinin aynı olması: Bir nesir parçasının sonunda bulunan "elmas" ile "iltimas" kelimelerindeki seci gibi.

seci-i mütevâzî: 105

Fâsılaların hem veznen hem kafiye bakımından birlik olmasıyla yapılan seci. "hamd-i nâ-ma'dûd ve senâ-yı nâ-mahdûd ol Hazrete sezadır ki… cümlesinde "ma'dûd" ile "mahdûd" kelimelerinin son harfleri aynı olmasının yanı sıra ikisi de aynı vezindedir.

selâset: 62

Sözün kolay, kulağa hoş gelecek biçimde söylenmesi ve akıcı olması.

Ş

şîveye mugâyeret: 57, 61

Dile hakim olmamaktan kaynaklan anlatım bozuklukları.

T

ta'accüb: 73, 74, 81, 109

Şaşakalma.

tağlib: 80

Aralarında benzerlik ve yakınlık gibi bir münasebet bulunan kelimelerin birbirine katılması. Tağlib daha çok dile kolay gelen veya daha üstün gelen lafız üzerine yapılır. Anne-babaya "ebeveyn" denilmesi gibi.

tahsîs: 77, 84

Bir kelime ve kelime grubunun ifade ettiği anlamı diğer kelime ya da kelime grubuna tahsîs etmek.

ta'kîd: 60

Sözün lafız veya anlam bakımından anlaşılmaz ve muğlak olması.

ta'kîd-i lâfzî: 60

Cümlenin söz diziminden kaynaklanan anlatım bozukluğunu barındırması.

ta'kîd-i ma'nevî: 60

Cümlenin sözdiziminden değil de kastedilen anlamı belirleyecek ipucunun eksikliğinden kaynaklanan bir kapalılık ve karışıklığı barındırması.

tanzim-i kelimât: 62

Fesâhate uymakla beraber sesleri uyuşmayan kelimeleri bir ibarede toplamamak, bir sesi birbirini ta'kip eden kelimelerde kullanmamak, fi'l edatlarını çok kullanmaktan çekinmektir.

ta'rîf: 76

Bir kelimeyi belirtili hale getirmek.

ta'rîf-i cinsî: 76

Bir ismin, türünün tüm fertlerini ifade edecek şekilde belirli kılınması.

ta'rîf-i hârici: 76

Bir cins isimden bağlamca belirlenmiş bir ferdinin kastedilmesi.

ta'rîf-i istiğrâk: 76

Bir cins isimden kapsadığı tüm fertlerinin kasedilmesi.

ta'rîf-i lafzî: 76

Kelimenin belirtme eki alması.

ta'rif-i zihnî: 76

Bir cins isim ile, konuşan ve dinleyen tarafından bilinen bir ferdinin kastedilmesi.

ta'rîz: 99

Tenkit, alay vb. amaclarla tam tersi kastedilerek söylenen söz; dokundurma; taşlama.

tatvîl: 89

Gereksiz yere sözü uzatma.

ta'zîr: 70

Azarlama.

teblîğ: 102

Akla ve göreneğe uygun olan mübalağa.

tecâhül-i ârif: 104

Bilinen bir şeyi anlam inceliğinden dolayı bilmezden gelme sanatı.

tehdîd: 70, 71, 79

Gözdağı verme.

te'kîd: 55, 70, 80, 81, 82, 84

Pekiştirme, kuvvetlendirme.

tekrir: 61

Sözün tekrar edilmesine dayanan edebi sanat.

telmi: 107

Arapça ya da Farsça birtakım güzel parçalar/ibareler alarak sözü süslemek.

telmîh: 104

Bir beyitte ya da bir nesir parçasında bilinen bir olaya ya da bir söze işaret etmektir.

telvîh: 98, 99

Gerçek anlamla kinayî anlamı arasındaki ilgiyi kuran vasıtaların çok olduğu kinaye türü.

temâsül: 86, 87

Aynı türden olan iki şeyi zihinde birleştiren münasebet.

temenni: 67, 69, 72, 73

Bir şeyin gerçekleşmesini istemek.

temyîz: 66, 74, 82, 84

Cümle veya kelimelerde nitelik ve nicelik bakımından belirsizliği gidermek amacıyla eklenen ögeler. "Ali **yaşça** Veli'den büyüktür.", "Bir kilo **elma** beş **lira**dır.

tenâfür-i hurûf: 56

Kelimede söyleyiş güçlüğü: İstidâdât kelimesi gibi.

tenâfür-i kelimât: 57, 58

Söz diziminde söyleyiş güçlüğü. Benzer seslerin bulunduğu kelimelerin bir araya gelmesinden kaynaklanır: "Uyuyormuş, ses istezmiş!" ibaresi gibi.

tenbih: 69

Bir şeyin yapılıp yapılmamasını, nasıl yapılacağını söyleme ve bunu üzerinde durarak hatırlatma.

tereccî: 73

Ummak, ümit göstermek.

teşbîh: 55, 89, 92, 93, 94, 95, 96

Nitelik bakımından aralarında benzerlik bulunan iki şeyden birini diğerine benzetmektir.

teşbîh-i âdî: 94

Vech-i şebehin (benzetme yönü) kolayca hatırlanabileceği teşbih: "Kireç gibi kağıt" gibi.

teşbîh-i belîğ: 93

Teşbîhte teşbîh edatının kaldırılmasıyla yapılan benzetme.

teşbîh-i garib: 94

Vech-i şebehin (benzetme yönü) kolayca hatırlanamadığı teşbih.

teşbîh-i mefrûk: 95

Teşbîhin taraflarının birden fazla olduğu ve her müşebbehün bihin kendi müşebbehinin yanına getirilmesi: "Ruhu gül, lebleri mül, kâmeti serv-i revân olsun." gibi.

teşbîh-i mufassal: 93

Teşbîhte vech-i şebehin (benzetme yönü) zikredilmesiyle yapılan benzetme.

teşbîh-i maklûb: 96

Müşebbehün bih kılınan tarafın mübalağa ifade etmesi için müşebbeh kılınması. Cesur bir insanı arslana benzetmek değil, arslanı insana benzetmek gibi.

teşbîh-i melfûf: 95

Müşebbehlerin bir tarafta ve müşebbehün bihlerin bir tarafta bulunduğu teşbîh.

teşbîh-i mücmel: 93

Vech-i şebehi(benzetme yönü) söylenmeyen benzetme.

teşbîh-i mürsel: 93

Teşbihte teşbih edatının bulunmasıyla yapılan benzetme.

Teşdîd (iltizam, Lüzûmu mâ lâ-yelzem): 105

Fasılalarda seci mevcut ve yeterliyken ondan evvelki harflerde ve sözlerde de seciyi tekrar etmek. Fâsıla sonlarında

bulunduğunu kabul ettiğimiz "haseb" ile "neseb" kelimelerindeki son harflerin aynı olmasının yanı sıra bu "b" harfinden önceki harfin de her ikisinde de "s" olması gibi.

teşhîs: 103

İnsan dışındaki varlıkları insan gibi duyar, düşünür, hareket eder kabul edip kişileştirme.

tetâbu-ı izafat: 57, 59

Üçten fazla sözcüğün art arda zincirleme tamlama yoluyla birbirine bağlanması.

tevbîh: 70, 79, 82

Tekdir, azarlama, paylama.

tevriye: 106

İki ya da birden fazla anlamı olan bir sözcüğü bir dize ya da beyit içinde yakın anlamını söyleyip uzak anlamını kastetmek.

tezâyüf: 86

Birinin düşünülmesi diğerini de hatıra getiren şeyler arasındaki münasebet.

tıbâk: 100

Anlam olarak aralarında zıtlık bulunan kelimelerin bir ibarede uyum içinde yer alması, tezat.

U

umde: 66

Cümlenin temel ögeleri olan özne, yüklem.

V

vech-i şebeh: 92, 94, 96

Benzetme yönü.

Y

yakîn: 67

Bir olay ya da olgu hakkında aklın kesin bir yargıya varması.

Z

za'f-ı te'lif: 57, 58, 60

Sözün dilin kurallarına ve edipler tarafından kabul görmüş geleneklere uygun olarak söylenmemesi. Söz diziminde hata yapmak.

zann: 67

Bir olay ya da olgu hakkında aklın kesin değil, tercihen bir yargıya varması.

zarf: 66, 82, 84

Fiilin anlamını zaman, durum, yer, miktar bakımından tamamlayan ve sınırlandıran öge.

zarf-ı mekan: 84

Yer zarfı.

zarf-ı zaman: 84

Zaman zarfı

zarf-ı müstakarr: 84

Belirtili bir öznenin yüklemi konumunda olup "bulunma, olma" vb. bir fiil varsayılan yer zarfları. "Hasan Efendi evdedir." cümlesinde olduğu gibi.

zemm: 73, 74, 77, 78

Yerme, kınama, ayıplama.

KAYNAKÇA

Afyoncu, E., (2004), Sorularla Osmanlı İmparatorluğu I, (9. baskı), Yeditepe Yayınları, İstanbul.

Akalın, Ş., "Atatürk Dönemi Türkçe ve Türk Dil Kurumu" Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Temmuz 2002, (S.607), ss.1-58.

Aydoğan, S., (2007), Sa'id Paşa Mîzânü'l-Edeb İnceleme- Metin-Dizin, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bölümü, Ankara.

Banarlı, N.S.,(2004), Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C.II, (11.baskı), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Bilgegil, K., (2015), Edebiyat Bilgi ve Teorileri, (1. baskı), Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum.

Bulut, A., (2015), Belâgat Terimleri Sözlüğü, (1.baskı), M.Ü. İlâhihat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.

Çaldak, S.,(2004), "Belâgat", Felsefe Ansiklopedisi, C.II, Ed. Ahmet Cevizci, Etik Yayınları, İstanbul.

Çelikelden, G., "Teşbîh ve İstiârenin Belâgatteki Yeri", TÜBAR, Bahar 2014 (S.35) , ss.61-83.

Devellioğlu, F. (1997), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat (14.baskı), Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.

Dilçin, C., (2004) Örneklerle Türk Şiir Bilgisi (7. baskı) Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Durmuş, İ., (2003), "Meânî", TDV İslam Ansiklopedisi C.28, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara.

Gökhan, İ., (2011), Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi, (1.baskı) UKDE, Kahramanmaraş.

Hacımüftoğlu, N., "Ahmet Cevdet Paşa'nın Belâgat-i Osmaniye'si ve Yankıları", *Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, ss.185-222.

Hacımüftüoğlu, N., (1992), "Bedî", TDV İslam Ansiklopedisi, C.5, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.

Huyugüzel, Ö.F.,(2000), İzmir Fikir ve Sanat Adamları, (1. baskı), Kültür Bakanlığı Yayınları, İzmir.

Karabey, T., Atalay T., (2000), Belâgat-i Osmâniye/ Ahmet Cevdet Paşa, (1.baskı), Akçağ Yayınları, Ankara.

Koyuncu, F., "Son Dönem Osmanlı Âlim ve Ediplerinden Rusçuklu Mehmet Hayrî ve Siyer-i Fârûk İsimli Eseri", Turkish Studies, Eylül 2015, C.10/16, ss. 897-922.

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, DH SAID 00002 00366, s.730-731.

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, DH SAID 00080 00088, s.173-174.

Pakalın, M.Z.,(1993) Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. I., II., III., (4.baskı), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Parlatır, İ., (2005), Recaî-zade Mahmut Ekrem, (1.baskı), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Filizok, R., Akdeniz, S., (2009), Belâgat Terimlerimiz Ahmet Cevdet Paşa'nın Belâgat-i Osmaniye'de Kullandığı Terimler,(http://www.ege-edebiyat.org/docs/608.pdf, Erişim Tarihi: 02.06.2016).

Filizok, R., (2010), Belâgat Sözlüğü, (http://www.ege-edebiyat.org/docs/527.pdf, Erişim Tarihi: 02.06.2016).

Filizok, R., (2010), Risâle-i Mevlâna Lütfi'de Geçen Belâgat Terimleri, (http://www.ege-edebiyat.org/docs/510.pdf, Erişim Tarihi: 02.06.2016).

Rusçuklu M. Hayrî, "İfade" Süha, 1882, (1), ss.2-3.

Rusçuklu M. Hayrî, (1890), Belâgat, (1.baskı) Aydın Vilayet Matbaası, İzmir.

Saraç, M. A.Y., (2013), Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat, (11.baskı), Gökkubbe, İstanbul.

Şemseddin Sami, (1899), Kâmûs-ı Türkî, İkdam Matbaası, İstanbul.

Şen, N., "Tanzimat Devri Periyodikleri ve Dergicilik", Gazi Türkiyat, Güz 2009 (S.5), ss.381-393.

Tanpınar, A.H., (1997), 19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi (8. baskı), Çağlayan Kitapevi, İstanbul.

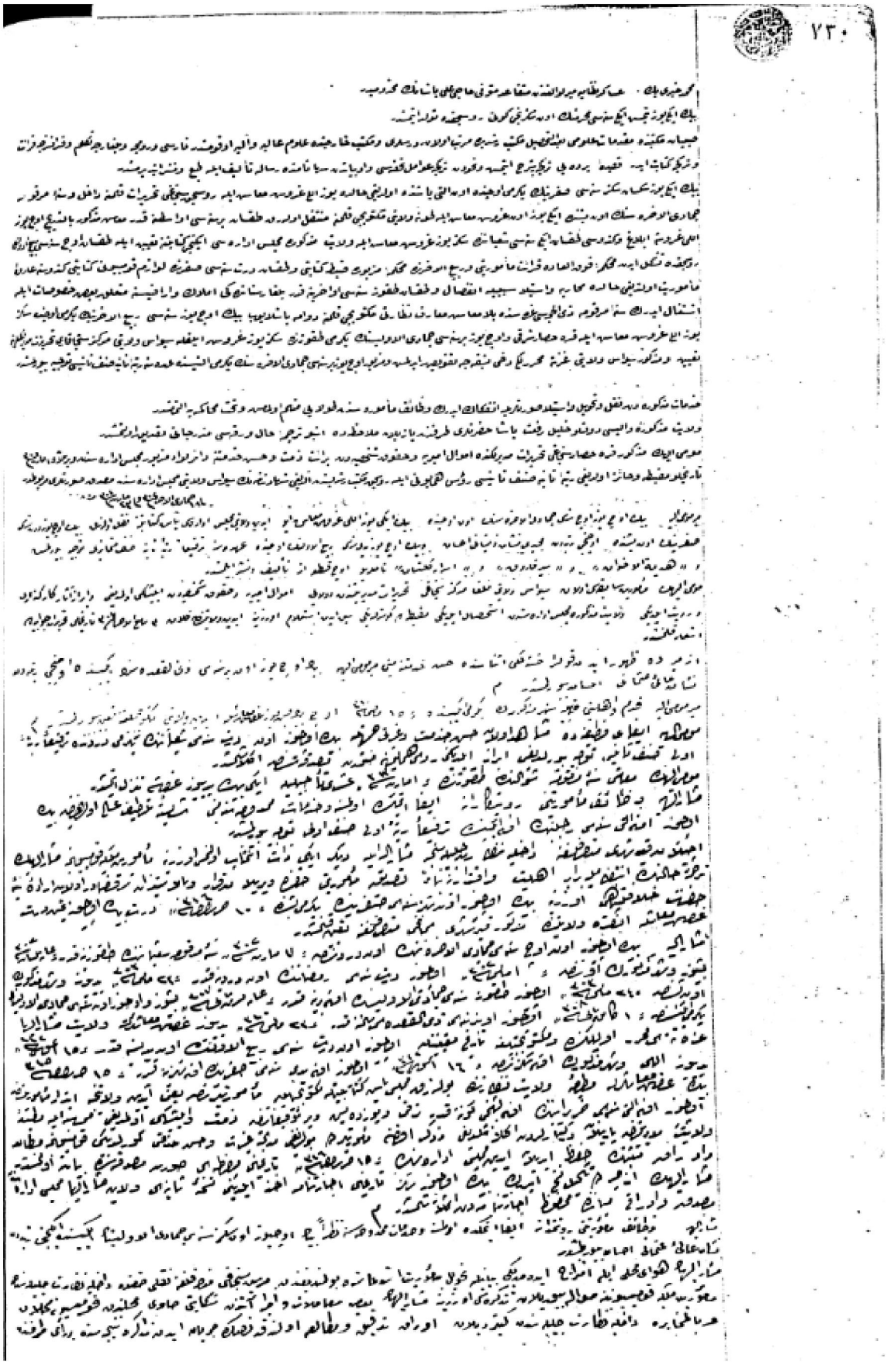
Topçuoğlu, H.,(2003) "Cumhuriyet Öncesinde Yazılmış Ders Kitaplarında Dil ve Edebiyat Öğretimine İlişkin Görüşler ve Uygulamalar" TÜBAR, Bahar 2003, (13) ss.373-406

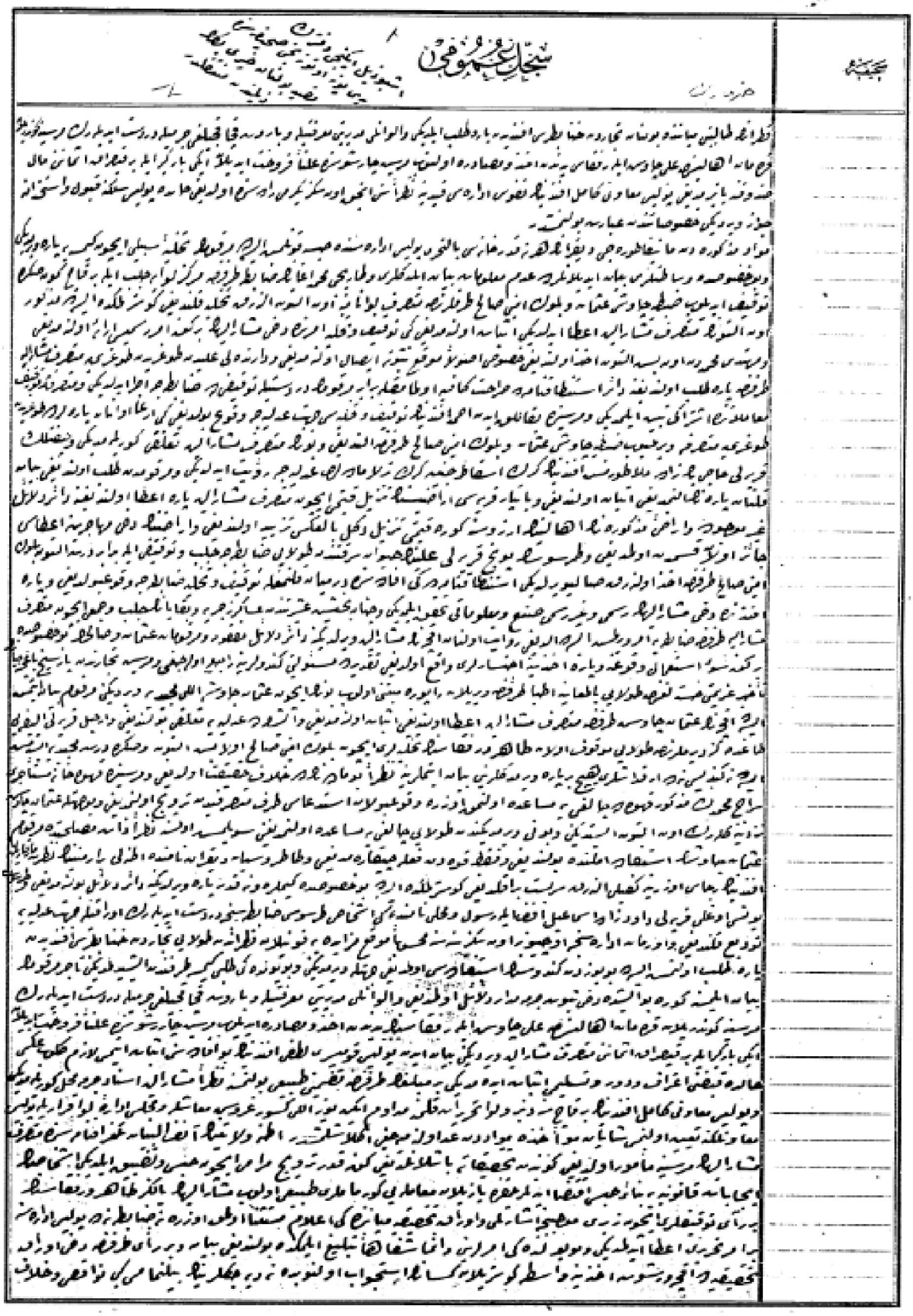
Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), (2010), TBMM Albümü 1920-2010, C.I, TBMM Basın ve Halk ile İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

Yetiş, K., (1992), Belâgat, TDV İslam Ansiklopedisi C.5, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.

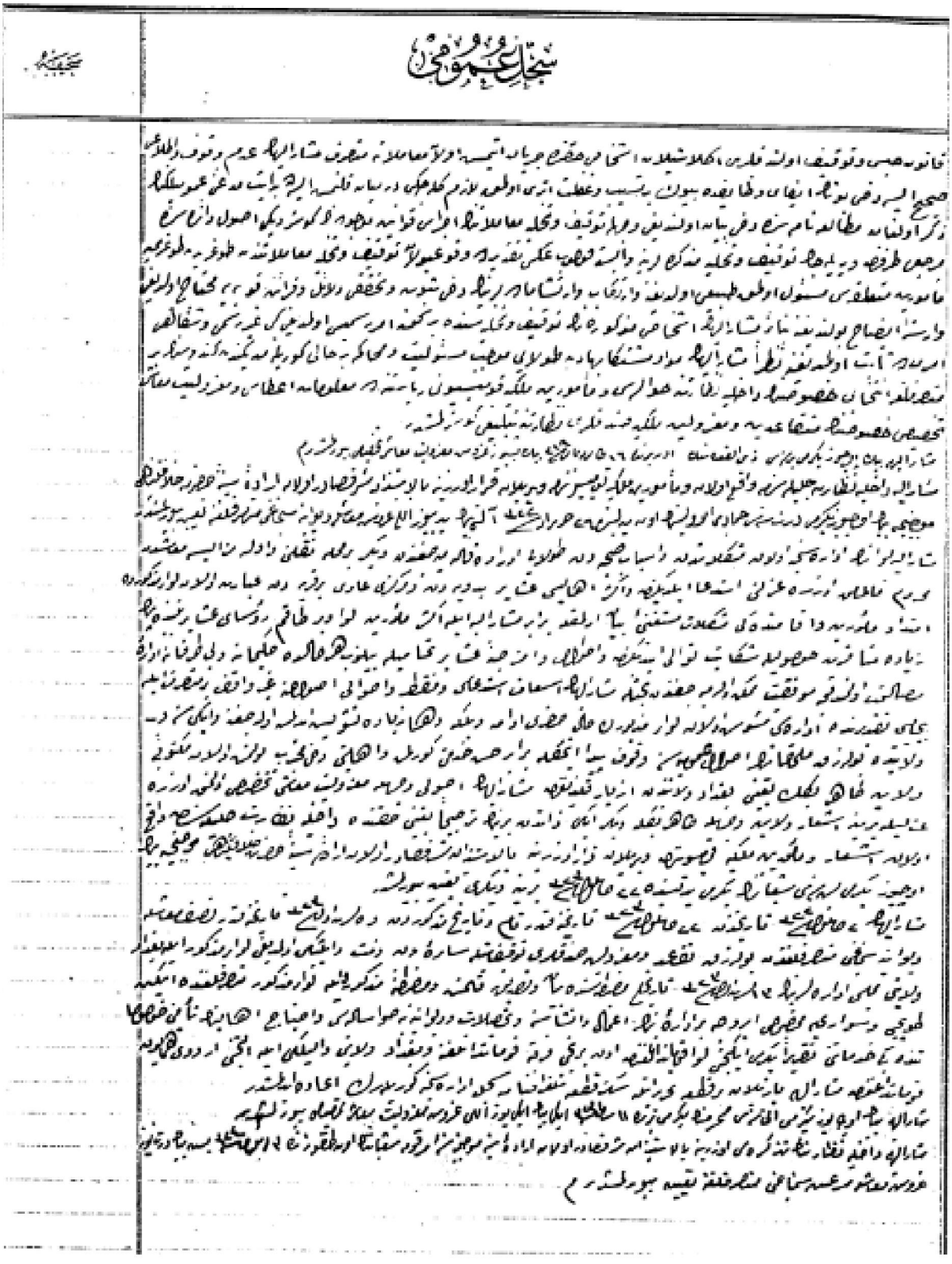
Yetiş, K., (1992), Belâgat-i Osmâniyye, TDV İslam Ansiklopedisi C.5, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.

Yetiş, K., "Hâlit Ziya Uşaklıgil'in Bilinmeyen Bir Eseri" İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı dergisi, 1997, C. 27, ss. 321-329.

سجلّ عمومی

روسجقلی : م . خیری

152656

آیدین ولایت جلیله‌سی اداره مجلس باش کاتبی و ازمیر مکتب اعدادیسی لسان عثمانی معلمی

بلاغت

ازمیر مکتب اعدادیسی طلبه‌سنه تدریس اولونمق اوزره قله آلنمشدر

ازمیر

(آیدین) ولایت مطبعه‌سنده برنجی دفعه اولهرق طبع ایدلمشدر

۱۳۰۸

{ خطابه }

ولی‌النعمت اقدس واعظمیز ، شهریار ترقی پرور ، شهنشاه معارفگستر ، شوکتلو قدرتلو پادشاهمز غازی سلطان (عبدالحمید) خان ثانی افندمز حضرتلرینك سایهٔ معارفوایهٔ حضرت خلافتپناهیلرنده ازمیر مکتب اعدادیسی طلبه‌سنه ویردیکم درسلرله فوائدینی تجربه ایلدیکم اصول تدریسه موافق اولق اوزره (بلاغت) نامیله یازدیغم شو اثری نشره ابتدار ایدیورم .

اثرمك مختصر اولمسیله برابر احتوا ایلدیکی اوتوز بش درس — ارباب وقوف وکمال طرفلرندن تدریس اولونمق شرطیله — هر هانکی طالب علم ادبه تعلیم ایدلسه علم جلیل بلاغتی اوکرەده جکندن یالتجربه امینم .

بناء علیه کتبخانهٔ ملیمزه موضوعاً عظمتلی بویله بر اثر تقدیمنه موفق اولدیغمدن طولایی مقتضر اولدقلری ارباب فضل ودانش چوق کورمزلر ظن ویرسندیم .

روسچقلی : م . خیری

بسم الله الرحمن الرحيم

۱

— مقدمه —

انسان ترتیب و ترکیب ایده جکی کلامك مزایاسنی مقتضای حاله تطبیق و تشبیه و مجاز و کنایه لر یني حقیله ادا و برده کلامی صنایع بدیعه ایله تزیین ایتمك ایچون او ج فنك تحصیلنه محتاجدرکه بونلردن کلامك مزایاسنی مقتضای حاله تطبیق اصولنی کوسترن برنجیسنه (فن معانی) وتشبیه مجاز وکنایه نك صور وقواعدینی اوکرهدن ایکنجیسنه (فن بیان) وسجع وجناس کبی صنایع معنویه ولفظیه ایله کلام بلیغه زینت و برن برطاقم وجوه تحسینی احتوا ایدن اوچنجیسنه دخی (فن بدیع) و بونلرك اوچنه بردن ده (علم بلاغت) تسمیه ایدیلیر .

— فن اول . معانی —

بلاغت . — فصاحته رعایت ایتمك شرطیله مقتضای حاله مطابق ترتیب کلام ایتمکه دنیر .

مقتضای حال . — کلامك ـ صادق اولسون ، کاذب اولسون ـ موقع ومقام ومخاطبك درجهٔ قابلیت واقتداری ایله تناسبدر . مثلا : اعتقاد تام اربابندن برینه قارشی (کائناتك خالق جناب مولادر)

دیر ایسهك بوسوز مقتضای حاله مطابق اولور ؛ فقط بر منکره قارشی اشبو سوزکافی اولیوب بونی بر (البته) قیدیله تأکید ایتمك و (کائناتك خالق البته جناب مولادر) دیمك لازم کلیر .

ادیب اولان کیمسه ـ شاعر اولسون ، منشی بولونسون ـ کلامی مقتضای حاله تطبیقده بر مهندسه یکزه دیله بیلیر . نه کیم بر مهندس بر بنا یاپمق ایچون اول امرده طاش کبی ، کراسته کبی برطاقم لوازم تدارك ایدر و بونلری یکدیکره متناسب اولهرق یرلشدیروب بناك شکل قائمیسنی وجوده کتیرر . ایشته برادیبك ده فصیح کلهلری سجوب یکدیکره متناسق اولیه جق برصورتده یان یانه دیزمسی بوقبیلدندرکه بوکا فصاحته رعایت دنیر . آنجق مهندسك دها بر وظیفه سی وار درکه او ده بنایه جغی بنانك هرهانکی نوعدن ایسه تقسیماتنی آکا کوره یعنی یاپیله جق بنا خانه ایسه شکل قائمینك تقسیماتنی بر خانه اوله یاپیله جك صورتده ترتیب واجرا ایتسیدر . بوکاده مقتضای حال اطلاق اولنسورکه طبق بر ادیب دخی سویلیه جکی سوزك وضعیت اخیر مسنده اولوجهله موقع ومقامه مناسبت آراشدیرمق مجبوریتنده در . مثلا : مخاطبك فطانت ویاغباوتی برر حالدرکه بوکا قارشی سویلنه جك سوزك اوحالك هرهانکیسی موجود ایسه آکا مطابقتی شرطدر . بوقسه برغبی یه بر فیلسوف کبی سوز سویله مك مقصدی اداره ایده مز و بناءً علیه بویله سوزده بلاغت بولونماز .

ایدی فصاحته رعایت ایتمکله برابر مقتضای حاله مطابق

اولەرق سويلەنن سوزه (كلام بليغ) تسميه اولونديغى كبى بووجهله كلام بليغى تأليف واداره‌يه مقتدر اولان كيمسه‌يه دخى (متكلم بليغ) اطلاق ايدرلر . شوقدركه متكلمك بلاغتى هرحالده برملكه‌دن عبارت اولديغندن انسانك متكلم بليغ اولمق ايچون اوملكه‌يى الده ايتمكه كماليله سعى ايتمسى لازم كلير .

§

٢

فصاحت . — ه مقتضاى حاله مطابق اولسون ، اولسون » دوزكون وپروزسز اولەرق سويلەنن سوزده واو سوزى سويلەينده كى حالدر .

فصاحت ، هم كلمه‌ده ، هم كلامده ، هم‌ده متكلمده آرانور .

كلمه‌ده فصاحت . — الفاظك (تنافرحروف) دن ، (قياسه مخالفت) دن ، (غرابت) دن سالم اولمسيدر .

تنافر حروف . — سامعك ذوقنه نفرت ومتكلمك لسانه ثقلت ويرن ، يعنى صدارى يكديكره مطابق ويامشابه اولان حرفلرك بر كلمه‌ده اجتماعندن عبارتدر . (كوسمشمسز ، صاچسز ، ايشسز كبى .

قياسه مخالفت . — كلمەلرك استعمالنده املاى اصليلرينه وقواعد لسانه رعايت ايتمه‌مكدر . سامى پاشانك :

دشمانه سيف زهربار ، ميرحسين مرد فريد

مصراعنده‌كى (دشمن) كلمه‌سنك الف ايله استعمالى ونفعيلك :

صانمه‌لك كه فلك دور ايله شامى سحر ايلر

مصراعنده‌كى (صانمه‌يك) كلمه‌سندن ياحرفنك اسقاطى وكمال بك مرحومك برائرنده‌كى (مطبوع الاندام) تركيبنده (اندام) كلمه‌سى فارسى ايكن بونك اولنه خلاف قاعده الف لام كتيرلمسى و (قيريتيق) و (ايفونوميق) وامثالى كلمەلرك عربى وفارسى قاعده‌لرله (قيريتيقيه) و (ايفونوميق) طرزنده قوللانلمسى وناينك :

دميدر خامه كرمى ايلسه وادىٔ هزيانى

مصراعنده‌بولونان (هزيان) كلمه‌سنده كى زا حرفنك سكون اوزره اوقونمسى و (كادك) كلمه‌سنك (كادق) ديه يازلمسى وسويلنمسى و (برالشام) يرينه (بريةالشام) و (منضم اولدى) مقامنده (انضمام ايتدى) دينلمسى كبى . بونلره (غلط تحكمى) دخى دنيلير .

غرابت . — وحشى يعنى چوق قوللانليان ومعنالرينك اكلاشلمسى ايچون لغات كتابلرينى آراشديرمق لازم كان وحاصلى قولاغه يابانجى ومهجور ومتروك اولان كلمەلرك قوللانلمسيدر .

فيض احسانى باد ايلسه پرشاعر اولور
خامه‌سى قفل در گنج معانى يه مدتك

بيتنده (آناختار) معناسنه اولان (مدتك) لفظنك يابانجى اولديغى حالده استعمال اولونمسى و (آينه) يرينه (مجفل) لفظنك و (آتش) مقامنده (اود) و (عقل) يرينه (اوص) كلمەلرينك قوللانلمسى وتركسى مرحومك : « برقاج كوندر آغزينه چوپ قويامش » مقامنده « ايامى چند شهراه قصبهٔ حلقومندن

قوافل سادارمق کذران ایتمه‌نکله طاس معده‌سنه نیم حبه صدقهٔ قوت ایثار ایدر بولنمامشدر » دیمیی کبی ·

§

٣

کلامده فصاحت · — کلامك « اجزاسی اولان کلمه لرك فصیح اولسیله برابر » (تنافر کلمات) دن ، (ضعف تألیف) دن ، (تتابع اضافات) دن ، (تعقید) دن ، (کثرت تکرار) دن ، (شیوه یه مغایرت) دن آزاده بولونمسیدر ·

تنافر کلمات · — کلمه‌لرك اصواتی یکدیکر یله امتزاج ایده‌میه‌رك اثنای تلفظده لسانه ثقلت عارض اولمقدر · (آشجی آش پیشمشی) ، (الی لیرا) و :

میلن اول سرور وانك سوی اغیاره کوروب
ایله‌مش مشیاش زبان حال ایله ایبام صو

بیتنك ایکنجی مصراعنده‌کی (ایله‌مش مشیاش) و :

ای تارتکه زلف میانه صار بلنجه
احوالمی عرض ایتمه‌ده یاره قبلی قرق یار

بیتنده‌کی (قبلی قرق یار) و (کابکشت هشت بهشت) ترکیبلری کبی ·

اکر تنافر آز حس اولنور ومضمون کلام دخی لطیف اولور ویاخود مقام هجو وتزیفده بولنور ایسه عفو ایدیله‌بیلیر ·

چلبی زاده عاصم مرحومك :

بو شب فرخنده‌ده ماهیه‌دن شهزاده‌ده
سیر ایدنلر رسم تیغ ذوالفقار حیدری
دیدیلر یحیی دولت صدر آصف منقبت
ایلدی آویزه چرخه تیغ نصرت جوهری

قطعه‌سنك ایلك مصراعنده‌کی (ده) لرك وسرورینك :

قاره قوری قاری آلدی نعمان

مصراعنده‌کی (قاف) لرك تنافری کبی ·

ضعف تألیف · — قواعد لسانه وبین البلغا معتبر اولان اصوله مغایر اوله‌رق ترتیب کلام ایتمکدرکه بوده کلمه‌لرك موقعلری دکشمکدن وازمنهٔ افعالك عدم تطابقدن ومعطوف ایله معطوف علیهك برجنسدن اولمامسیدن ونقصانی ادا اتدن ایلری کلیر ·

برنجیسی به مثال : (شکل ذوکثیر الاضلاع) کبی که طوغریسی (شکل ذوالاضلاع الکثیره) اولمق لازم کلیر ·

ایکنجیسی به مثال : معم تاجینك :

بلکه بسط ایتمش اولوردك سایهٔ اندیشه‌می
توردن برتسته چکسه‌ك آسمانك فوقنه

بیتنده جملهٔ شرطیه اولان ایکنجی مصراعده‌کی (چکسه‌ك) فعلیله جملهٔ جزائیه اولان برنجی مصراعده‌کی (اولوردك) فعلنك ازمنه‌ده اتحاد ایتمه‌مزی کبی ·

اوچنجی مثال : سامیك :

سنسین اوله پیر ایلهٔ سر صفحهٔ اجلال کیم
غیر یلردن جودنك ممتاز ورجحان اولمه ده

بيتنك ايكنجي مصراعنده‌كي (رجحان) كلمه‌سنك جنسندن اولميان (ممتاز) كلمه‌سنه عطف اولنمي‌كي ·

دردنجي مثال : يه ناجينك :

بن نه مسيحي ، نه مسيحادم
ذوق حقيقتده آرار آدم

بيتنك برنجي مصراعنده‌كي (مسيحي) لفظنك اداتي اولمق لازم كان (يم) ك نقصان بولونمسي‌كي ·

§

٤

تتابع اضافات · — اوچدن زياده الفاظك متوالياً وبرنوع اضافتله يكديگره مضاف قانمسيدر · (مكتبك خارجنك منظره‌سنك لطافتي) كبي ·

لسانمزده قوللانيلان عربي وفارسي اضافتلرده دخي تتابع اضافات جائز دكادر · فضولينك : (ابكار افكار · تاب نظاره‌ٔ مصائب خواتين حرمسراي نبوت · كتوره‌ميوب برده‌ٔ حجابه كيردي) عباره‌سنده آلتي كلمه‌نك برنوع اضافتله يكديگره مضاف قلنمارى كبي ·

برنوعدن اولمان يعني برعباره ايچنده تركجه ، عربجه وفارسي قاعده‌لرله تكرر وتعدد ايدن وآرالرينه ديكر جمله لركرن اضافتلر تتابع اضافاتدن صايلماز · (صحايف تاريخي بالالتزام تتبع ايدن ارباب بصيرتك پيش نظرنده الك اول كوره جكاري شي عثمانليلرك مزيت عالجنابانه‌سيدر) كبي ·

تعقيد · — كلامك مقصود اولان معنايه دلالتي واضح اولمامق ، يعني آكلادلمق ايستهنلن مقصده سويلنن سوزلرك بحق دلالت ايتمه‌سيدر ·

تعقيد ايكي نوعدر · برينه (تعقيد لفظي) ديكرينه (تعقيد معنوي) دنير ·

تعقيد لفظي · — غلط تحكمي ، غرابت ، ضعف تأليف كبي سببلرله كلامدن مقصود اولان معنانك آشكار اولمامسيدر · (پك زياده سني كورونجه ممنون اولبورم) كبي كه (پك زياده) نك ممنو نيتده‌سي برقسم كورمكه‌مي ارتباطي اولديغي آكلاشيلهميور ·

فكر فردا تلخ ايدر الت مذاق عشرتي
آكه فردايي بوكون نوش ايله باده ذوقه باق

معناسنده اولمق لازم كان :

تلخ ايدر آدمك البته مذاق عيشن
باده نوش ايله بوكون ايله فكر فردا

يعني دخي تعقيد لفظي قبيلندندر ·

تعقيد معنوي · — كلامك ترتيب وتنظيمنده برفنالق اولمامقله برابر آچيقجه برقرينه اولمامسندن ناشي سويله‌نلن سوزلرك معناي موضوعدن معناي مراده دلالتي مشكل اولقدر ·

صباحه قاله شعر يوسف آسا اولمه دامنكش
بزم انكشتمزدن دستمز اى ماه كوتهدر

یتندن مقصود اولان معنی (بز عاجزز ۰ بزدن بیهوده قاچه ۰)
دیمك ایکن بو مقصد اکلاشیلهمیور ۰

سامینك :

حاضر اول بزم اُمکافاته ایامست غرور
رخنهٔ سنك سیه پنبهٔ مینا دندر

یعنی ده طمطراقلی برتعقید معنوی بی محتویدر ۰

§

۵

کثرت تکرار ۰ — برلفظك بر فقره ده یاخود برعباره ده برقاچ دفعه تکرار ایدلسیدر نایینك :

حسن تعبیر و پرر معنی یه حسن دیکر
شوکت حسنه چوق امدادی اولور اسلوبك

یتنده (حسن) لفظلرینك تکرار ایدلسی کبی ۰
اکر بو تکرار شدت انفعالدن ، یاخود استلذاذدن ایلری کلیرسه لطیف کورولور ۰

اعتماد ایتز ایسه‌ك او محك تجربه یه
ایشته لوح ، ایشته قلم ، ایشته کتب ، ایشته فول

یتنده (ایشته) لفظلرینك تکراری شدت انفعالدن وعبداطلق حامد بکك :

رسمی ده پرملك قیاس اولونور
رسمی ده جاهلی ، رسمی ده پرنور

یتنده (رسم) رسم لفظلرینك اوچ دفعه کتیرلمسی ده استلذاذدن ناشیدر ۰ بویله لطیف تکرارلره (تکریر) دنیر و بر صنعت عد ایدیلیر ۰

شیوه یه مغایرت ۰ — کلامی بین الادباوهیچ اولمازسه بین الناس جاری اولان اصولده ترتیب ایتمکدر ۰ (شربت ایچه جکم) یرینه (شربت آله جغم) و (نماز قیلیور) مقامنده (نماز یاپیور) دیمك کبی ۰

ای وفا بندن سکا جفا جفاسندن بکا
ای صفای دل سنکدر ، ای بنم قربان سکا

یعنی ده بو قبیلدندر ۰

متکلمده فصاحت ۰ — بر ملکه‌در که آنکله کلام فصیحك تألیفنه اقتدار حاصل اولور ۰ متکلم فصیح ایچون ایکی وظیفه واردر ۰ برنجیسی : کلمات فصیحه یی تحری و انتخاب ایتمك ، ایکنجیسی ده : انتخاب ایلدیکی کلمه لری یکدیکره ملایم و مناسب برصورتده مزج و ترکیب ایلکدرکه بو یولده ترتیب ایدیلن کلام سلاستی حائز اولور ۰

§

۶

سلاست ۰ — لسان اوزره سهولتله جریان وسمعی تلذیذ ایدن کلمات فصیحه دن مرکب کلامده کی حالدر ۰ سلاست ، اساساً موقع و مقامه کوره الفاظ جزلهدن یعنی جلادت ، خطابا

قضا کبی قالین وآغیرلفظلردن ویاخود الفاظ رقیقه‌دن یعنی لطیف وخوش ونازك وملایم سوزلردن عبارت اولەرق ترکیب کلام ایتمك طرزنده برآهنکدن عبارتدرکه بوکا بین‌الادبا (اهنك‌سلاست) والفاظ جزله‌دن مرکب کلامه (کلام متین) و الفاظ رقیقه‌دن عبارت کلامه دخی (کلام لطیف) تسمیه ایدیلر .

کلام متین ، حرب ، ضرب ، تهدید ، تشجیع ، تهیج ، قصیده کبی مقامارده وکلام لطیف تغزل ، تلطیف ، تسلیه ، جلب مودت ، استعطاف مثالو موقعلرده یازیلیر .

آهنك سلاستك تقسیمی . — آهنك سلاست ایکی قسمه تقسیم اولنورکه برنجیسنه (آهنك عمومی) وایکنجیسنه (آهنك تقلیدی) دیلیر .

آهنك عمومی . — اولا کلماتك انتخاب وتنظیمدن وثانیاً عباره‌نك حسن تألیفدن عبارتدر .

انتخاب کلمات . — وضوح معنایه مساعد ولطیف ولسانده سهل الجریان اولان کلماتی سچمکدر .

تنظیم کلمات . — شرائط فصاحته رعایت ایتمکله برابر برهجادن عبارت وصدالری غیر ممتزج کلمه‌لری برعباره ده جمع ایتمه‌مك وکذلك برعباره آره سنده برحرفه مخصوص صدانك تعاقب ظهوردن منع ایتمك ، وادوات فعلی کثرت استعمالدن چکمکدر .

حسن تألیف — حالبوکه ، وقتاکه ، فرض ایدهلم که ، طوتهلم که ، بناء علیه ، ایمدی کبی مدار کلام اولان جمل کلامیه‌یی

حسن استعمال ایله مکدر . مثال : « حقـوق بین‌المللی ، حقوق دولی پامال استحقار ایدهرك اقتناعات سیاسیه یه راضی اولمایان ارباب تعدی یه حدینی طاتیته حق یه عسکرلرك شمشیر شجاعتلریدر .

دوشونملیدر که مورد قسم الهی اولان قلم ، تأمینات ملهمانه سیله احقاق حقدن عاجز ناتجه اووظیفهٔ مقدسه‌نك اجراسنی عسکرلره ، اوملت قهرمانلرینه حواله ایدیور .

البته ؛ قلمك ، علمك ایفاسندن عاجز قالدیغی برو ظیفه حیاتلرنده فازیلمك ، عمانلرنده شهادت ایله مبشر اولان او کبی مختیاران امته حواله ایدیلر . » — نوزاد بك . برمقاله‌سندن —

آهنك تقلیدی . — اشیایی چاغلتی ، شارلتی ، چین چین ، شیرل شیرل ، فیشل فیشل کبی الفاظ صوتیه ویا برطاقم اشکال وخیالات ایله تصویر ایله مکدر . سکون ، یأس کبی احوال طبیعیه وحسیات قلبیه دخی آهنك تقلیدی ایله تصویر ایدیلر . مثال:

« جوهواده صیت چکا چاك تیفدن »
آواز رعدوصاعقه‌ره کدکنان اولور »

— نفعی —

دیکر مثال : « نظرم اطرافه مستولی اولان محیط ظلمتك اعماق خفاسنده غائب اولوب کیتدیکی ، کتد یکجه ظلمت برحاله کلدیکه قراکافی ال ایله طوتمق قابل کبی کوریلیوردی .

سایه‌سنده اکلندیکم هراغاج نظرمده برغول یانی شکلنی باغلادی » — کمال بك مرحوم —

دلالت • — برشیئك برحال اوزره اولماسیدرکه اوشیئه وقوف دیکر شیئه وقوفی اقتضا ایدر • اشبو دلالت ایکی قسمدر • بری (دلالت لفظیه) ، دیکری دلالت (غیر لفظیه) در • بونلرك هرایکیسی ده (وضعیه) ، (عقلیه) ، (طبیعیه) نامله یله اوچ قسمه آیریلیرلر •

دلالت لفظیهٔ وضعیه • — قوش لفظنك اوچوبجی حیوانه دلالتی کبیدر •

دلالت لفظیهٔ عقلیه • — دیوار آرقه‌سندن ایشیدیلن سوزك اوراده برسویلین اولدیغنی اکلاتمسی کبیدر •

دلالت لفظیهٔ طبیعیه • — اوکسوروکك کوکس‌ده برآغری اولدیغنی اشراب ایتمسی کبیدر •

دلالت غیر لفظیهٔ وضعیه • — کی وصاحلده کی فنارلرك برر مقصدی افهام ایتمسی کبیدر •

دلالت غیرلفظیهٔ عقلیه • — اثردن مؤثره استدلال کبیدر •

دلالت غیر لفظیهٔ طبیعیه • — تغیروجهك تغیر حسیاته دلیل اولمسی کبیدر •

کرك دلالت غیرلفظیه‌نك وکرك دلالت لفظیهٔ عقلیه وطبیعیه‌نك طریق تفهیم وتفهمده برر قاعدهٔ مطرده آلتنه قونلمسی قابل اولمادیغندن علم بلاغتده اصل معتبر اولان (دلالت لفظیهٔ وضعیه) در •

برکلمه معنایه اوچ صورتله دلالت ایدر • وبونلره

(دلالت مطابقیه) ، (دلالت تضمنیه) ، (دلالت التزامیه) تسمیه اولونور •

دلالت مطابقیه • — برلفظك وضع اولوندیغی معنایه تمامی تمامنه دلالت ایتمسنه دنیلیر • (باغ) لفظنك معلوم برقطعهٔ ارضیه نك هیئت مجموعه‌سنه دلالت ایتمسی کبی •

دلالت تضمنیه • — برلفظك وضع اولوندیغی معنانك اجزاسندن برینه دلالتیدر •

(باغ) لفظنك یالکز آصمه‌یه و یاخود سائر متعلقاتندن برینه دلالتی کبی •

دلالت التزامیه • — برلفظك موضوع اولدیغی معنانك لوازمندن برینه دلالتیدر •

(باغ) لفظنك اوزومه دلالتی کبی • شو اوچ نوع دلالت علم بلاغتده معتبردر •

آنجق دلالت التزامیه ده لوازم معنانك الك مشهوریی مراد ایتمك مشروط اولوب بوقسم مثلا : ارسلان لفظندن (شجاعت) ، (هیبت) ، (جرأت) کبی لوازم معنانك مشهورلری طورر ایکن (چرکینلك) و یا (خرچینلق) مراد ایله‌مك مناسب اولماز •

§

٨

تقسیم الفاظ • — الفاظ معنایه دلالت ایتمك اعتباریله اساساً اوچ قسمدرکه بونلره (الفاظ منفرده) ، (الفاظ مترادفه) ، (الفاظ مشترکه) تسمیه قلنور •

الفاظ منفرده ٠ — یالکز بر معنایه دلالت ایدن لفظلردر ٠ بو معنا دخی یا برشخصه مخصص اولور ، یاخود اولماز ٠ اکر برشخصه مخصص ایسه یابحسب الوضعدر ٠ علم کبی ٠ یابحسب الاراده در ٠ ضمیرلر ، اسم اشارتلر ، موصوللر کبی ٠

اکر بر شخصه مخصص اولمیوبده اشخاص کثیره یه شامل اولور و بونکله برابر معناسنك ماصدق علیهنه تعلقده درجات متعدده سی وار ایسه (الفاظ مشککه) دنیلیر ٠ صاری ، مائی کبی که لفظك معنای موضوعه دلالتده (آچیق صاری) ، یاخود (قویو مائی) مثالو صور مختلفه سی واردر ٠

اکر بویله درجات متعدده یوق ایسه (الفاظ متواطئه) دنیر ٠ انسان ، حیوان لفظلرینك هر انسان وهر حیواندهٔ مفهوملری کمال اوزره تحقق ایتمسی کبی ٠

الفاظ مترادفه ٠ — معنای واحده دلالت ایدن متعدد لفظلردر ٠ (انسان) ایله (بشر) ، (باش) ایله (قفا) و (کله) لفظلری کبی ٠ آنجق اکثر لغویون ایکی لفظك تمامی تمامنه بر معنایه دلالت ایده میه جکی فکرنده اولدیغندن الفاظ مترادفه یی استعمالده زیاده سیله دقت لازمدر ٠

الفاظ مشترکه ٠ — برقاچ معنایه دلالت ایدن لفظلردر ٠ اکر بو لفظلر محتوی اولدقلری معنالره وضع اولدقلری اوزره دلالت ایدیورلرسه بونلره (مطلقا الفاظ مشترکه) تسمیه اولونور ٠ هم (انتها) ، هم ده (نشو نما) معنالرینه کلن (بیتمك) وهم باشه

صاریلان بزه ، هم ده معلوم آیاق قابنه دلالت ایدن (یمنی) لفظلری کبی ٠

اکر وضع اولی مهجور اولهرق دیکر معنایه دلالت ایدیورسه (الفاظ منقوله) دنیلیر ٠ فی الاصل (جرحه) معناسنه اولان (کله) لفظلری (لفظ) معناسنه دلالتی کبی ٠

اکر الفاظ منقوله برجماعت یعنی برصنعتك ، یاخود علم وفنك منسوبلری طرفندن کندی اصطلاحلرینه نقل اولنمش ایسه آکا (عرف خاص) یاخود (اصطلاح) اطلاق ایدیلیر ٠ (یعنی) و (دنمك) لفظلرینك اوزاندهٔ کسوراته دلالت ایده رك قوللانلمسی واسکی دیمك اولان (قدیم) لفظنك علم کلام اصطلاحنده (وجودینه ابتدا اولیان) معناسنده استعمال اولنمسی وقولاقچق معناسنه اولان (اذین) لفظنك علم تشریح عضاسی طرفندن قلبك اوست کوزلرینه اسم اینلمسی کبی ٠

اکر نقل جمهور تلسك ترادفیسی ایله واقع اولمش ایسه آکا (عرف عام) یاخود (تعارف) دنیلیر ٠ (میمون) لفظنك تصغیریله قیو و پنجره مانداللی مقامنده (میمونجق) و (دور) معناسنه موضوع اولان (دونم) لفظنك ١٦٠٠ زراع مربعنده کی قطعهٔ ارضیه ده استعمالی کبی ٠

اکر نقل برعلاقه ومناسبته مبنی دکلسه (الفاظ مرتجله) دنیلیر ٠ (دمیر) و (طورسون) کبی لرینك اشخاص ایچون علم اولهرق قوللانلمسی کبی ٠

§

٩

كلام • — بر نسبت تامه یی افاده ایدن جمله در • (لسان اوكرنمك ایدر) ' (حسن افندی كلدی) و (تحصیل كامله چالیش) كبی • معلوم اولدیغی اوزره جمله یا (مبتدا) ایله (خبر) دن ' یاخود (فاعل) ایله (فعل) دن مركبدر • علم بلاغتده مبتدا ایله فاعله (مسند الیه) وخبر ایله فعله (مسند) و بولنردن بشقه كلامده بولونه جق اولان مفعول ' حال ' تمییز ' ظرف ' تركیب وصفی ' تركیب اضافی كبی قیدلره دخی (متممات كلام) ومسندالیه ایله مسند ینندہ كی نسبته دخی (اسناد) تسمیه اولونور •

كلامده مقصود بالذات اولان شی مسند الیه ایله مسند ینندہ كی نسبت اولدیغندن مسند الیه ایله مسنده (عمده) و (متممات كلام) ایسه برطاقم قیوددن عبارت اولمسیله آنلره (فضله) دنیلیر •

مسند الیه ایله مسند ینندہ كی نسبت یا خارجه مطابق اولور و یاخود اولماز •

مثلا : (لسان اوكرنمك ایدر) دیدیكمز وقتده بوكا قارشی (اوت اویله در) ' یاخود (اویله دكلدر) دیمك صحیح اولور • ایشته بونسبتك خارجه مطابق اولوب اولمادیغی یعنی بو خبرك صدقه و یاكذبه احتمالی آرایله یله جكندن (لسان اوكرنمك ایدر) جمله سی كبی جمله لره (جمله ٔ خبریه) دنیلیر •

فقط (تحصیل كامله چالیش) دیدیكمز صورتده بوكا قارشی (اوت اویله در) یاخود (اویله دكلدر) دنیله مز وشو حالده

بو جمله ده كی نسبتك خارجه مطابق اولوب اولمادیغی ' یعنی صدق وكذبه احتمالی تحری ایدیلمز • ایمدی بوكا دخی (جمله ٔ انشائیه) اطلاق اولونور •

(كلسون ' كلسیدی) كبی طلب وتمنی فعللری و (آلدم ' صاتدم) مثللو دقد صیغه لری ایله ترتیب ایدیلن كلامك صدق وكذبه احتمالی اولمیه جغی ایچون بونلرده (جمله ٔ انشائیه) عدادینه داخل اولورلر • شو قدركه عقد صیغه لریله مرتب كلام حكایه ' یعنی (فلان مالی دون صاتدم) صورتنده اولور ایسه بونده صدق وكذب احتمالی موجود اولمه جغندن بومثللو كلاملر (جمله ٔ خبریه دن) اولور •

شو تفصیلاته كوره كلام اینی قسمه منقسم اولیورکه برنجیسنه یعنی (جمله ٔ خبریه) یه (كلام اخباری) وایكنجیسنه یعنی (جمله ٔ انشائیه) یه (كلام انشائی) تسمید ایدیلیر •

§

١٠

كلام اخباری • — ایسترخارجه مطابق اولسون ' ایستر اولمسون ' اوج زمانك برنده یا نسبت ثبوتیه ' یاخود نسبت سلبیه ایله خارجه نسبتی اولان كلامدر •

مثلا : (حسن افندی مكتبده در) دیدیكمز وقتده بوندن (حسن افندینك زمان حالده مكتبده اولدیغنه دائر) بر حكم چیقار یرزكه ' ایستر صادق اولسون ایستر اولمسون ' بونده برنسبت

ثبوتیه بولورز . کذلك : (حسن افندی دون مکتبه کلدی) دنیلنجه ، ایستر طوغری ایستر یالان اولسون ، (حسن افندینك زمان ماضیده مکتبده اولمادیغی) اکلارز ، یعنی بونده بر نسبت سلبیه بولورز .

نسبت خبریه نك جهتلری . — نسبت خبریه ده ایکی جهت واردر . برنجیسی (وقوع) ، ایکنجیسی ده (لاوقوع) جهتیدر . مثلا : (حسن افندی کاتبدر) دنیلدکده اولا (حسن افندی) دوشونیلور . صوکراده (کاتب) لفظی ذهنه آلنه‌رق بولفظك دلالت ایلدیکی یازیجیلق معناسنك حسن افندیده اولوب اولمادیغی تفکر اولنورکه بونك وارلغنه (وقوع) و یوقلغنه (لاوقوع) دنیلیر . اکر عقل بو وقوع و یا لاوقوع جهتلرندن بریسنی دیکرینه ترجیحاً تصدیق ایلرسه آکا (ظن) تسمیه ایدیلیر . اکر یالکز برجهتی قطعیاً تصدیق ایدرسه بوکا (یقین) دنیر . مسند الیه ایله مسند ایچون خاطرده دوران ایدن نسبته ، یعنی (حسن افندینك کاتب اولوب اولمادیغنه دائر ذهنده طولاشان حاله) دخی ، نسبت بین بین) اطلاق ایدیلیر .

جمله‌نك صدق وکذبی . — نسبت دیمکله اشبو امر معنویسنك خارجه مطابق اولوب اولمادیغی حسبیله دخی جمله ایکی قسمدر . یعنی خارجه مطابق نسبتی حاوی اولان جمله یه (جمله‌ٔ صادقه) وخارجه غیر مطابق نسبتی بولونان جمله یه دخی (جمله‌ٔ کاذبه) تسمیه اولونور . (تحصیل علم موجب سعادتدر) و (دون کیجه کونش طوغدی) کبی .

خبر ، فائدهٔ خبر ، لازم فائدهٔ خبر . — ایکی کلمه‌دن برینك مفهومی دیکر بینك مفهومنه ثابت و یاغیر ثابت اولدیغنی افاده ایدن سوزه (خبر) دنیر .

برشیئی خبر و برمك ایکی مقصده کوره در . برنجیسی بر ایشك ، یاخود بر حکمك وقوعنی دیکر بر کیمسه یه اکلاتمقدرکه بوکا (فائدهٔ خبر) تسمیه ایدیلیر . ایکنجیسی بر ایشك یاخود بر حکمك وقوعنه وقوف ومعلوماتی اولدیغنی دیکر بر کیمسه یه بیلدیرمکدرکه آکا ده (لازم فائدهٔ خبر) اطلاق اولونور . هرنه ده فائدهٔ خبر بولونورسه اوراده لازم فائدهٔ خبر دخی بولونور .

§

۱۱

کلام انشائی . — خارجه نسبتی یعنی صدق وکذبه احتمالی اولمیان کلامدر . (شو کتابی بکا کتیر) کبی . کلام انشائی ایکی قسمدر . برینه (انشاء طلبی) ، دیکرینه (انشاء غیر طلبی) دنیلیر .

انشاء طلبی . — خارجه نسبتی اولمامقله برابر بر ایشك ذهنده ، یاخود خارجده حصولی مطلوب اولدیغنی افاده ایدن کلامدر . «حسن افندی یازیکی یازدکی» «مکتبه کل» کبی .

بوده ایکی قسمدر : اگر مقصود اتدن برشیئك ذهنده حصولی مطلوب اولدیغنی افاده ایدیورسه آکا (استفهام) دنیر . « حسن افندی یازیکی » کبی .

اگر مقصود اتدن برشیئك ذهنده حصولی مطلوب دکاسه بوده ایکی درلودر : برنجیسی خارجده حصولی مطلوب اولق وایکنجیسی خارجده حصولی مطلوب اولمامقدر .

اگر خارجده حصولی مطلوب اولور و بو طلب یوکدن کوچوکه ایدیلور ایسه آکا (امر) دنیلیر . (درسکه کوزل چالیش) کبی .

اگر طلب مذکور اقراتدن اقرانه ایدیلش ایسه بوکا (التماس) تسمیه اولونور .

آرقداشلر برطابور آتش مساعددر مکان
الك یوك خصمم حیاتمدر : رفیقان اولدیرك !

بیتی ایله (برادر یارین بزه کل) جمله سی کبی .

اگر طلب واقع کوچوکدن یوکه ایدیلش ایسه آکا (دعا) ، (استرحام) ، (نیاز) دنیر . دعایه مثال ناجینك :

عفو ایله خطا ایدرسه کاهی
بر جذبه لی شاعرك الهی

استرحام و نیازه مثال : « شوکتابی بنده کزه احسان پور یکز »

اگر مقصود اتدن برشیئك خارجده عدم حصولی مطلوب اولور و بوده یوکدن کوچوکه ایسه (نهی) تسمیه ایدیلر .

کمال بك مرحومك :

بو جهان عالم ترقیدر
آنی اوکرن یقلی رسمدن
دائما عالم کاله یوریی
بکزمه تااولنجه هیچ سکاسن

قطعه سنك دردنجی مصراعی کبی .

نهیك سائر احکامی (امر) کبیدر . اگر کلام انشائی مطلوب اولان احواله دلالت وضعیه ایله دلالت ایتز ایسه (تنبیه) دنیر . (سنی بردها درسکی یاپامش کورمیه یم) کبی .

آشاغیده تفصیل اولونه جغی اوزره (ندا) ، (تمنی) دخی انشاء طلبیدندر .

§

١٢

استفهام . — استفهام ایکی قسمدر : بری (استفهام تصوری) دیکری (استفهام تصدیقی) در . اگر مسند الیه ایله آنك متعلقاتدن و یامسندك متعلقاتدن صور یلورسه بوکا (استفهام تصوری) تسمیه ایدیلیر . (بونی حسن افندی می یازدی) ، (حسن افندی مکتبه می کیتدی) ، (فیضی افندی کوله رکی کلدی) کبی .

اگر یالکز مسندن ، یعنی مسندك وقوع و یا لا وقوعندن صور یلورسه بوکا (استفهام تصدیقی) اطلاق اولنور . (درسکی بلله مدکی) ، (وظیفه کی یازدکی) کبی .

ادات استفهام (اولان (می) لفظی مسنددن بشقه‌سنه لاحق اولورسه مطلقا (استفهام تصوری) در . فقط مسنده لاحق اولورسه یاتصوری ، یاخود تصدیق اولور .

اکر مسند برجنسدن اولیه‌رق تکرار ایدیلیر ومسند الیهه ایقاع ایدیلن فعلك نوعی سؤال اولونورایسه (استفهام تصوری) اولور . (اشقیایی اوردیلرمی ، اولدیردیلرمی) کبی .

اکر مسند تکرر ایتز ویا تکرر ایدرده برجنسدن اولور ایسه (استفهام تصدیق) اولور . (درسکی یاپدکی) ، (وظیفه‌کی یازدکی ، یازمدکی) کبی .

بعضاً ادوات استفهامیه معنای حقیقیلرندن چیقاریله‌رق معنای اخبار یده قوللانیلور . شو یله‌که مسئول عنه متکلمجه معلوم ایکن تأکید حکم ایچون طلب استفهام صورتنده ایراد ایدیلیر . (بن سکا درسه چالیش دیمدمی) کبی .

استفهام انکاری واقراری دخی معنای حقیقیلرندن چیقاریله‌رق اخبار مقامنده قوللانیلان استفهاملردندر .

اکر جملهٔ استفهامیه منفی ایسه (استفهام اقراری) اولور . (بن سکا مکتبدن قاله‌دیمدمی) کبی .

اکر جملهٔ استفهامیه مثبت ایسه (استفهام انکاری) اولور .

بوکا طاقتمی کایر ، یا بوکا جانمی طیانیر
مکر امداد ایده هستی‌ده اجزای عدم
(عاکف پاشا ـ عدم قصیده‌سندن)

یلتی کبی .

بو یله معنای حقیقیلرندن چیقاریلان استفهاملر (تهدید) ، (تعزیر) ، (توبیخ) کبی بعض معنالری دخی متضمن اولور . مثلا : خلاف آرزوحرکتنده بولونان‌برینه (بر دها یاپه‌جقمیسکز) دنیلیرکه بوتهدید و (بو یله حرکتده بولوغمق سکا یاقیشیرمی) جمله‌سی‌ده تعزیر وتوبیخ ایچوندر .

بعضاً استفهاملر رجا معناسنی دخی مفید اولور . (اوطه‌یی تشریف ایدیکز) مقامنده (اوطه یی تشریف بیوررمیسکز) دنیلیر .

مسؤل عنه موجب مجازات دکلسه جملهٔ استفهامیه‌تحسینی حاوی اولور . (بوکوزل یازی یی یازان سزمیسکز) کبی .

§

١٣

امر . — امرلر (وجوب) ، (اباحه) ، (تهدید) ، (ارشاد) ، (اکرام) ، (استهزا) ، (تسویه) ، (مخاطبی عجزه‌اسناد) کبی برطاقم کیزلی معنالری حاوی اولورلر .

مثلا : « نماز قیلیکز » وجوب ، « آو آتی یییکز » اباحه ، « نه حالك وارسه کور » تهدید ، « آدم اولق ایسترسه‌ك درسه چالیش » ارشاد ، « شو بوکسك مندری تشریف بیور یکز » اکرام ، « تمام همز سنی بکله یور ایدك پیورك باش کوشه‌یه » استهزا ، « ایستر یازی یاز ، ایستر مطالعه ایت » تسویه

وغالب دده مرحومك :

انکشت خطا اوزاتمه او یله
بش پیتنه پر نظیره سو یله

پیتنك ایکنجی مصراعی دخی مخاطبی عجزه اسناد ایچوندر ۰
امرلرك بو معنازه قریب دها بعض معنازی وار ایسه ده اك
مشهورزی بونلردر ۰

نهی صیغه‌لری دخی امرلر کبی برطاقم معنازی افاده ایدرلر ۰
ندا ۰ — لغتده چاغیرمق ، اصطلاحده ادوات مخصوصه‌سیله
مخاطبه خطاب ایتمکدر ۰ ندا اداتلری ایله توجیه خطاب اولنان
مخاطبه (منادی) دنیر ۰ (ای حسن‌افندی) کبی که بوندہ (ای)
لفظی ادات ندا و « حسن‌افندی » دخی (منادی) در ۰
لسان عثمانیده « یا » ، « آ » ، « ای » لفظلری ندا
اداتلرندندر ۰ بونلردن (یا) لفظی بعید ایچوندر تایینك :

شرمسارم یارسول‌الله وداعکدن سنك

مصراعی کبی ۰ (آ) لفظی قریب ایچوندر ۰
(آ ولی افندی نیچون بجله اوقیورسك) کبی ۰
(ای) لفظی هم بعید ، هم قریب ایچوندر ۰

قریب ایچون اولدیغنه مثال نوزاد بکك شو :

آچ ای ذات البدایع ستره‌ٔ وجه دلاراکی
کورونسون نور عصمت دیده یه رخسارشکفته

پیتیدر ۰

بعید ایچون اولدیغنه مثال ندیمك :

کل ای فصل بهاران مایهٔ آرام وخواهسین
انیس خاطرم ، کام دل پر اضطرابسین

پیتیدر ۰

بعضاً ندا اداتلری خذف اولنه‌رق آ کا مقابل منادانك حرکهٔ
اخیره سی اشباع ایدیلیر ۰ (حسن افندی ، ولی افندی) کبی ۰
ندا اداتلری بعضاً تکرار ایدیلیر ؛ بعضاً ده ترکیبلر اوزرینه
داخل اولور ۰ نوزاد بکك :

ای پر نکاه ناز ایله دنیایی کولدیرن
ای خنده سیله عالمه شوق دیکر ویرن
ای ایسته یجه دهری ایدن غرقهٔ نشاط
لطف جنان نواز یله قیل بخش انبساط

پیتلرنده هر ایکیسی ده موجوددر ۰

تمنی ۰ — آرزو ایتمك معناسنه در ۰ لسان عثمانیده (آه)
(کاشکی) لفظلری تمنی اداتلریدر ۰ بولفظلرك داخل اولدقلری
جمله‌لره (متمنی) دنیر ۰

اشبو ایکی ادات تمنی نك بعضاً ایکیسی‌ده یردن کتیریلیر ۰
(آه کاشکی چوجقلغمده اوقومق اوکرنه ایدم) کبی ۰ بعضاً
(متمنی) خذف اولنور ۰ (آه بوکون درسمی‌هانکی کتابدن بلهیم)
دنیلیر که اشبو جمله‌نك ایچنده (کاشکی کتابمی اوده اوقومیه ایدم)
کبی بر محذوف اولدیغی آکلاشیلیر ۰

بعضاً ادات تمنی خذف اولنور • (صباح اولسه ده مکتبه گیتسه‌م) کبی •

متمنی ممکناتدن اولدیغی کبی بعضاً محالاتدن دخی اولور • (کاشکی بو گیجه گونش طوغسه) کبی •

بعضاً تمنی تنزل معناسنی افاده ایدر و (باری) کلمه سنه مقارن اولور • (عقلی اولسه ایدی باری) کبی •

§

١٤

انشاء غیر طلبی • — ذاتاً کلام اخباری اولدیغی حالده انشا مضامنه نقل اولونان جمله‌لردر • مثلا : (حسن افندی بوگون مکتبه گایر) جمله‌سی کلام اخباری ایکن (اوله که حسن افندی مکتبه گایر) صورتنه قونلغله انشاء غیر طلبی اولور •

انشاء غیر طلبی پرقاج قسمه منقسم اولوب اصل معروف ومشهور اولانلری شونلردر :

ترجی • — لغتده اومق معناسنه اولوب اصطلاحده بر تعبیر مخصوص ایله امید گوسترمکدن عبارتدر • لسان عثمانیده (اوله که) ، (اومارمکه) ، (شاید که) ، (قورقارمکه) لفظلری ترجینك ادوات مخصوصه سندندر •

ای دیده نگاه اظهار اول شعلهٔ عشقه
شاید که او آتش سنی ده ایلیه سوزان

بیتی و (اومارمکه رجام اولورمقبول) مصراعی و (اوله که جناب حق صوچلرمزی عفو پوره) جمله‌سی ترجیه مثالدر •

(قورقارمکه) لفظیله باشلایان ترجیلره (اشفاق) دنیر • (قورقارمکه بوگیدیشله بر باد اولورسین) کبی •

ترجی ادالری یالکز وقوعی مأمول اولان احواله دائر بولونان جمله‌لره داخل اولوب محققاته داخل اولماز • بناءً علیه (اومارمکه بوگیجه رحمت یاغار) دنیله بیلیر سه ده (اومارمکه صباح گونش طوغار) دنیله‌مز •

(تعجب ، مدح ، ذم ، عقد) صیغه‌لری دخی انشاء غیر طلبیدندر • « تعجب ، مدح ، ذم » صیغه‌لری اکثریا ادوات استفهامیه ایله یاپیلیر •

نه گوزل نهر صفاور ، نه لطیف آب روان
گوسترن بونلری عالمده بتون قدر ندر

بیتی کبی که بونده (نه گوزل ، نه لطیف) جمله‌لری « مدح » و (نصل قدرندر) جمله‌سی ده تعجبدر • « نه چرکین شی » کبی ترکیبلرده ذمدر • بونلرك اوچنه بردن (استغراب) دنیلیر •

(استغراب) ده قوللانیلان استفهام ادالرندن بر سؤال ضمنی اکلاشلدیغی ایچون جواب اوله‌رق بعض اسباب استغراب گوسترییلور •

نه شاهنشه ، سریر آرای دیوانخانهٔ عالم
نه شاهنشه ، بسام انداز اورنك سلیمانی

بیتی کبی •

(آیا) ، (عجبا) ، (زهی) لفظلری دخی استفهامی حاوی جمله ره داخل اولور . فقط یالنزدن (زهی) لفظی اکثریا مقام استهزاده و بعضاً مقام استحسانده قوللانیلور . (زهی تصور باطل ، زهی خیال محال) مصراعنده مقام استهزاده وتفعیلك :

تعالی الله زهی رخش همایون همایه
که تصویر دلارامی پرد اکنجه دنیایه

بیتنده دخی مقام استحسانده قوللانلشدر .

عقد صیغه ری دخی اخذ واعطاده قوللانیلان (آلدم ، صاتدم) لفظلریدر .

§

١٥

مسند الیه ، — کلامك برنجی رکنی مسند الیهدر .

مسند الیهك تقدیمی . — معلوم اولدیغی اوزره اسم مسندله جمله یاپمق ایچون اولا مبتدا ، یاخود فاعل یعنی (مسند الیه) وصوکرا مفعول ، حال ، تمیز ، ظرف وسائره کبی متعلقات جمله یعنی (متممات کلام) ونهایت خبر ، یاخود فعل یعنی (مسند) کتیرلمك قاعده اقتضاسندن اولمسیله مسند الیه جمله ده دائما اك باشه کتیریلیر .

بناءً علیه (حسن افندی ، کوزل فکرلر تصویر ایدیکی ایچون ، کاتبدر) و (علی افندی دونکی کون مکتبه کیتدی) دیله یلوب یوسوزلر ترسنه سویلنه مز .

مسند الیهك تأخیری . — بعضاً قصر کبی ، ضرورت شعریه کبی سبلره مبنی مسندالیه تأخیر قلنور . قصره مثال : (حسن افندیدر یوکا سبب) ضرورت شعریه مثال : (یاقشماز اهل کمال ووقاره فرط مزاح) .

مسند الیهك ذکری ویا حذفی . — مسند الیهك کلامده ذکری لازمه دندر . فقط بعضاً قرینهٔ ظاهریه مبنی حذفی واجب اولور . مثلا : (حسن افندی یوکون مکتبه کلدیمی) سؤالنه قارشی (کلدی) جوابی ویریلیر .

بعضاً مطلوب اولان شی اصل فعلك وقوعنی خبر ویرمکدن عبارت اولمسنه مبنی مسندالیه حذف ومسند مجهول صیغه سیله ایراد اولنور . (حیدودلر اولدیرلدی) کبی .

بعضاً دخی تعمیم ایچون اصل مسند الیه ذکر اولنمیوب صفتلرندن برینك ذکریله اکتفا ایدیلیر . (البته کیدر کلن جهانه) مصراعنده اولدیغی کبی .

مسند الیهك بووجهله حذفی لازمه دن ایکن بعضاً ذکری التزام اولنور . بوده (حصر) ، (زیادهٔ ایضاح) ، (اظهار تعظیم) ، (تبرك) و (استلذاذ) کبی نکته لره مبنی بولنور . مثلا (بوکوزل یازیی یازان محمد افندیدر) سؤالنه قارشی (اوت محمد افندیدر) دینلمسی (حصر) ، (زیاده ایضاح) و (استلذاذ) ایچون اولدیغی کبی (استانبولی

فتح ایدن سلطان محمدخیدر) سؤالنه قارشی‌ده (اوت سلطان محمددر) دینلمسی تعظیماً وتبرکاًدر .

بعضاً دخی بنه بومثالوزنکته‌لره مبنی مسندالیهك برکره ذکری ایله‌ده اکتفا ایدلیوب تکراری جهتنه گیدیلیر . مثلا : (یاوز سلطان سلیم گیمدر) دینلنجه مشارالیهی : (براردوسنك محیومندن احتراز ایده‌جکی مهلکه‌لره تك باشنه آتیلان سلطان سلیمدر ، مواقع حربیه‌نك هر نقطه‌سنده آن واحده‌ده دهشتهای جلادت ارله‌رق قدرت انسانیه آراسنده برقوهٔ معنویه کوسترن سلطان سلیمدر ، آوروپاده ، آسیاده ، آفریقاده بولنان اقوام اسلامیه‌یی حکومت واحده آلتنه جلب ایتمکه چالیشان سلطان سلیمدر) . دیه توصیف ایتمك گبی .

استنطاقلرده مظاونك انکاره مجبالی قالمیه‌جق برصورتده افاداتی تسجیل ایچون مسندالیهك ذکرینی التزام قاعده‌سنه فوق‌العاده رعایت ایدلمك لازمه‌دندر .

مسند الیهك معرفه اولمسی . — براسمك معرفه اولمسی معین بر معنایه دلالت ایله‌مسی ونکره اولمسی‌ده غیر معین بر معنایی گوسترمه‌سیدر . هیچ بیلنمین برشی اوزرینه ایسه حکم جائز اولمه‌یه جغندن مسند الیهده اصل اولان جهتك معرفه اولمسی طبیعیدر . زیرا آکاندن طوغمه بر اعمایه (بیاض سیاهك ضدیدر) دنیله‌من .

§

١٦

لسان عثمانیده تعریف . — لسانمزده تعریف اوچ نوعدر . برنجیسی (تعریف وضعی) ، ایکنجیسی (تعریف لفظی) ، اوچنجیسی (تعریف معنوی) در .

تعریف وضعی . — ایکی درلودر . برنجیسی مجرد وضع سبیله شخص معینه‌دلالت ایدن لفظلردرکی معرفه‌لکدر . علملر گبی . ایکنجیسی شخص معینه‌دلالتی اراده‌یه محتاج اولان لفظلرده‌کی معرفه‌لکدر . ضمیرلر ، اسم اشارتلر ، موصوللر گبی .

تعریف لفظی . — کندیلرنده علامت تعریف ملفوظ اولان کلملردر . لسانمزده علامت تعریف مفعول به ادائی اولان (ی) دن عبارتدر . (مکتوبی یازدم ، کتابی گوندردم) گبی که (معهود مکتوبی) و (معهود کتابی) دیمك اولور .

تعریف معنوی . — قرائن حالیه‌دن برچه معنای معین اولان اسم عاملردرکی معرفه‌لکدر . بوده‌درت قسمدر . برنجیسی : براسم عامدن قرائن حالیه‌دن برچه بر فرد معینه مراد اولنمقدر . (کتاب کلدی ، مدیر افندی بوللامش) گبی که بوکا (تعریف خارجی) دنیر .

ایکنجیسی : براسم عامك دلالت ایلدیکی معنالردن یالکز برینی مراد ایتمکدر . (صوباجی کلدی) گبی که بوکا (تعریف ذهنی) تسمیه ایدیلیر .

اوچنجیسی : براسم عامدن نفس حقیقت وماهیت مراد

ایدلکدر . (توتون انسانه مضردر) کبی که بوکا (تعریف جنسی) اطلاق اولنور .

دردنجیسی : بر اسم عامدن حاوی اولدیغی معانیدنك علی الاطلاق آیری آیری کافه‌سی مراد قلنمقدر . (قوش اوچار) کبی که بوکا (تعریف استغراق) دنیلیر .

استغراق دخی ایکی درلودر . بریسی (استغراق حقیقی) دیکری (استغراق عرفی) در .

استغراق حقیقی . لفظك بحسب اللغه شامل اولدیغی جمیع افرادی احاطه‌در . (هرکس کندی فائده‌سنی آرار) کبی .

استغراق عرفی . بحسب العرف لفظدن متفهم اولان افرادی احاطه‌در . (هرقومجی بویوزوکی معاینه ایتدی) کبی .

استغراق حقیقی استغراق عرفیدن اعم اولدیغی کبی تعریف ذهنی معرفه ایله نکره آراسنده بر واسطه اولوب نه بسیتون نکره ، نه ده بسیتون معرفه‌در .

مسند الیهك اضافتله تعریفی . — مسند الیه اضافتله‌ده تعریف اولنور . بوده تشخیص وتخصیص ایچون‌در . اگر براسم عام برعلمه مضاف قلنیرسه تشخیص ایچون اولوز . (محمد افندینك کتابی) کبی . اگر براسم عام براسم نکره‌یه مضاف قلنیرسه تخصیص ایچوندر . (بر آدمك اوی) کبی .

مسندالیهك علمیتله تعریفی . — مسند الیهك علمیتله تعریفی کافهٔ اوصاف ذاتیه‌سیله وجمیع مشخصاتیله ذهنده احضار ایچوندر . بوده یامدحی ، یاخود ذمی مشعر اولوز . (دری زاده ایچو کبی یازی یازار) و (قره‌چلبی غـدارردر) کبی که براجی مثاله مدحه ، ایکنجیسی‌ده ذمه اشارتدر .

§

١٧

مسند الیهك مضمریتله تعریفی . — مسند الیه مضمریتله‌ده تعریف اولنور . بوده مقامك خطاب ، غیبت ، تکلم اولدیغنه کوره‌در . (بن کلدم ، سز کوتوردیکز ، اوکیتدی) کبی . تعریف بحثنده کوسترلدیکی اوزره مسند الیهك مضمریتله تعریفی علمیتله تعریفی کیبدر .

خطابده اصل اولان معین اولمقدر . بعضاً تعمیم ایچون غیر معین دخی اوله بیلیر . ناجینك :

وار آرا برمشتری مرده هوش
آلداده ماز سك بی حکمتفروش

بیتی کبی .

بعضاً نفس متکلم ضمیری تواضع ایچون ومخاطب ایله غائب ضمیرلری‌ده تعظیم ایچون جمع ایدیلیر . (کلـدم) یرنده (کلدك) ، (تشریف بیورك) مقامنده (تشریف بیوریکز) و (یازیپور) یرینه (یازیپورلر) دیمك کبی .

بعضاً مخاطبه دها زیاده تعظیم ایچون جمع مخاطب یرینه جمع غائب ضمیری کتیریلیر . (ذات عالیکز) مقامنده (ذات عالیلری) دیمك کبی .

مسند الیهك اسم اشارتله تعریفی . ــ بو تعریف مسند الیهك ذهناً وياخارجاً حضوزینی بیلدیرمك ایچوندر . (بوعقل ، شو کتاب) کبی .

بعضاً تعظیم وتبرك ایچون دخی اولهبیلیر . (فلان محاربهیی بو قوماندان قازاندی) کبی . فقط (بو) اسم اشارتیله حضاردن یرینه اشارت ایدلدیی اکثریا تحقیره حمل اولونور .

مسندالیهك موصولیتله تعریفی . ــ مسند الیهك موصولیتله تعریفی اکثریا صلهدن بشقه احوالك بیانمه مسندن ناشیدر . (رئیس دره چفتلکنی باصان جیدودلر طوتلدی) کبی

بعضاً مسند الیه ، ذکری مستهجن کورولمکدن طولایی وبعضاً دخی بناء خبره اشارت یعنی خبرك نه اساسه مبتنی اولدیغنی ایما ایچون صله ایله تعریف ایدیلیر . (درسنه چالیشمان مکافات کورر ، چالیشمیانده جزالانیر .) کبی . بوجهلردن صهلر قادیرلسه حکملر سیبسز قالیر .

بعضاً دخی مخاطبك یاخود دیکر برینك خطاده بولندیغنی کوسترمك ایچون مسند الیهك صله ایله تعریفی جهتنه کیدیلیر . (بسلهیوب بیوتدیکك آدم کوزیکی اویدی) ، (عقلی اولان طلبه درسه چالیشیر) کبی .

مسند الیهك تنکیری . ــ مسند الیهده اصل اولان معرفه اولمق ایکن بعض دفعه تنکیری جهتنه کیدیلیر . بوده اکثریا وحدت ایچوندر . (برآدم کلیور .) کبی .

بعضاً تفخیم وبعضاً تصغیر ایچون اولور . تفخیمه مثال : (حسن افندیيه برحال اولدی که تعریف ایدهم) . تصغیره مثال : (دشمنك براوقی بیك اوقدن زیاده تأثیر ایدر) .

نکره اولان جملهلر متنی ایهه عمومیت اکلاشیلیر . (جیندهبر پاره یوق) کبی .

مسند الیهك توصیفی . ــ تخصیص یعنی رفع احتمال ایچوندر . (معلم محمد افندی) کبی .

بعضاً (مدح) ، (ذم) ، (ایضاح وکشف) و (ترحم) ایچوندهاولور . (عاقل آدم) ، (جاهل حریف) ، (کوزل سیلی محمد افندی) ، (بیچاره چوجق) کبی .

مسند الیهك تأکیدی . ــ بعضاً (رفع توهم) وبعضاًده (احاطهٔ افراد) ایچون اولور . برنجیهه مثال : (حسن افندی کندی یازدی ، ترزی کندی دیکدی) کبی . ایکنجیهه مثال : (مکتب افندیلری شمدی هپ درسدهبولونیورلر) کبی .

مسند الیهك بیانی . ــ بعضاً ایضاح وبعضاً مخاطبی اعظم ایچون اولور . برنجیهه مثال : (قارداشك محمد افندی درسه چالشیور) کبی . ایکنجیهه مثال : حسن افندی قولکز درسنه پك کوزل چالیشیور) . کبی

§

١٨

مسند ـ مسند دخی کلامك اجزای اصلیه‌سندندر .
فقط مسندالیك نوعما اوصافندن اولمسیله کلامده دائما مسند الیهدن صوکره کتیریلیر . (حسن افندی چالیشقاندر) ، (محمدافندی کوزل اوقیور) کبی .

مسندك تقدیمی ـ مسند الیه بحثنده کورولدیکی اوزره قصر ، ضرورت‌شعریه کبی بعض نکته‌لرمبنی مسند بعض‌دفعه مسند الیهه تقدیم‌اولنور . (حسن افندیدر بومکتبده چالیشقان) وعبدالحق حامید بکك :

پاره ایتمز ، سنك اولسون ثروت
یتیشیر ، بر قیرمه نقد عفت

بیتی کبی .

مسندك‌حذف وذکری ـ قرائندن برشی وار ایسه مسند دخی حذف اولنور . (کاشانی کیم یاراتدی) دیین برسائله جواباً (جناب مولا دیمك) کبی .

مسندك بووجهله حذفنه قرینه وار ایکن بعض دفعه‌ده ذکری التزام اولنور . بوده (احداث تعجب) ، (غباوته تلمیح) ، (تهدیدوتوبیخ) کبی‌نکته‌لره مبنیدر. احداث تعجبه مثال : (بوکوزل رسمی کیم یاپدی) دیمه (شوکوچك‌جوجق) دیمك کبی . غباوته تلمیحه مثال : (کاشانی کیم یاراتدی) سؤالنه (جناب مولا یاراتدی) دیه جواب ویرمك کبی .

تهدیده مثال : (بوجامی کیم قیردی) دیمه جواباً (بن‌قیردم) دیمك کبی . توبیخ‌مثال . درسنه چالیشمدیغندن طولایی تکدیر ایدیلن برشاکردك اکلامامازلقدن کله‌جك خواجه‌سنه (کیم چالیشمیور) دیمسنه مقابل (سن‌چالیشمیورسك) جوابنی آلمسی کبی .

مسندك تعریف وتنکیری ـ مسند دخی مسند الیه کبی واو نکته‌لره مبنی عامیتله ، موصولیتله ، اضافتله تعریف اولنور واکثریا تعریف وتنکیردن عاری اولور .

بعضاً مسنده ادات تنکیرداخل اولور . بوده یا (وحدت) ، یاخود (تفخیم) ایچوندر . وحدته مثال : (دون بزه کلن پرذاتدر) کبی . تفخیمه مثال : (فضل وکمال‌انسان ایچون برشرفدر) کبی .

مسندك توصیفی ، تأکیدی ، بیانی مسندالیه کیدر . یعنی مسند الیه حال نکته‌لره مبنی توصیف ، تأکید وبیان اولنور ایسه مسند دخی ارنکته‌لره بناء توصیف ، تأکید وبیان اولنور .

مسندك تقدیری ـ مسندالیه متعدد وبرجنسدن ایسه هر مسند الیه ایچون عطف طریقیله برمسند تقدیر ونهایت کلامده یالکز برمسندك ذکریله اکتفا ایدیلیر . بوده یا (ایجاز) ایچون اولور . (حسن ، محمد ، مصطفی افندیلر درسلرینی اوقودیلر) کبی . یا (مثانت کلام) ایچون اولور (علم

تحصیل ایله ، هنر سعی ایله ، فضیلت علم وهنرله کسب اولنور) کبی .

بوبابده دقت ایدیله جك بر جهت واردر که اوده مسندلك هانکی مقاملرده مفرد وهانکی مقاملرده جمع اولهرق کتیریلهجکدن عبارتدر .

اگر مسندالیه متعدد اولور واسناد هیئه مجتمعاً ایدلمش بولونور ایسه مسند مفرد اولهرق کتیریلیر . (حسن ، محمد ، مصطفی افندی درسنی اوقودی) و (الما ، آرمود ، پورتقال اغاجی میوه دارددر .) کبی .

اگر اسناد هیئتك افرادینه آیری آیری ایدلش ایسه مسند جمع اولور . (حسن ، محمد ، مصطفی افندیلر مکتبدهدرلر) و (سکوت ، سروی ، میشه اغاجلری میوه دار دکلدرلر) کبی .

تغلیب . — لغتده غلبه ایتمك واصطلاحده بیانلرنده مناسبت بولونان ایکی شیئك برینی آخرك اوزرینه ترجیح ایتمکدر .

اگر مسندالیهلر متعدد ومختلف اولور یعنی کیمی غائب ، کیمی مخاطب ، کیمی متکلم بولنور ایسه مسند تغلیب طریقیله مسند الیهلرك اشرفنه تابع اولور . تکلم خطابدن وخطاب غیبتدن اشرفدر . شو قدرکه تکلم وخطابك وغائب وتکلمك اجتماعنده مسند اکثریا جمع متکلم صورتنده کتیریلیر . مثالر : (حسن افندی ، محمد افندی درسی اوقودق) ، (حسن افندی وسن درسی بیلمیورسك) ، (سن وبن درسی بلهدك) کبی .

§

١٩

اسناد . — برشیئك دیکر برشیده وقوع ویا لاوقوعنی بیان ایتمکدر . اسناده مسند الیه ایله مسندك ذاتاً متحد ومفهوماً مغایر اولمازی شرطدر . بویله اولمازسه خبردن فائده حاصل اولهماز . بناءً علیه (شاعر شاعردر) و (کتاب قلمدر) دنیلهمز .

مفهومدهکی مغایرت جزئی دخی اولسه کافیدر . (شاعر بوشاعردر) کبی .

اسناده جمله فعلیهلرده ترکیبلرك هیئتی وجمله اسمیهلرك مشتملرنده (در) ومتعلقاتنده (دکل) ادائلری دلالت ایدر . (وار ، یوق) لفظلری دخی ادات خبر اولمقسزین اسناده دلالت ایدهبیلیر .

اسناد یا خبری مخاطبه اکلاتمق ، یاخود متکلمك او خبره وقوفنی مخاطبه افهام ایتمك ایچون اولور . بناءً علیه مخاطبك حالنه رعایت لازم کلیر .

اگر مخاطب کندیسنه خبر ویریلهجك حکمك مضمونی حققنده متردد وکلسه اسناد سادهجه اولور . مثلا : حسن افندینك دون مکتبده اولدیغنه دائر مخاطبك ترددی یوق ایسه بالکز (حسن افندی دون مکتبده ایدی) دنیلیر .

اگر مخاطب متردد ایسه اسندك تأکیدی مستحسن کوریلور . (کاشفای یارادان جناب مولا دکلیدر) دیین برمتردده قارشی (شبهه می وار ، البته جناب مولادر) دیمك کبی .

اگر مخاطب حکمی منکر ایسه اسنادك تأکیدی واجب اولور . طبیعیوندن بریسته قارشی (کائنات البته برخالق واردر و اوده شبهه‌سز جناب مولادر) دیمك کبی .

بعضاً مخاطب منکر بیله اولسه حکمك مقتضای اوزرینه حرکت ایتمدیکی ایچون منکر کبی عد ایدیلمك اسناد تأکید اولنور . بر تنبیه قارشی (جالیشمق کرکدن فائده‌لیدر) دیمك کبی .

لسان عثمانیده (محقق) ، (حقیقةً) ، (صحیحاً) ، (کرکدن) ، (البته) ، (شبهه‌سز) ، (آکاه‌شبه‌ٔ) ، (طوغریسی) سوزلری الفاظ تأکیدیه‌دندر .

قسملر دخی اسنادی تأکید ایدرلر . (والله بردها درسی اوکره‌نیرم) کبی .

(اصلا) ، (قطعا) ، (هیچ) لفظلری‌ده نفی تأکید ایچوندر . (علی افندی درسه‌هیچ جالیشمیور) ، (مکتبه اصلا اوغرامیور) ، (قطعا برشی بیلمیور) کبی .

(ماضیٔ نقلی) و (مستقبل) و (فعل وجوبی) صیغه‌لرینه (در) لفظنك علاوه اولنمسی دخی تأکید ایچوندر . (حسن افندی درسه کوزل جالیشمشدر) ، (احمد افندی بوکون مکتبه کله‌جکدر) ، (طلبه درسلرینه جالیشملیدر) کبی که بومثاللرده (البته) ، (شبهه‌سز) کبی الفاظ تأکیدیه‌مقدردر .

کلامك آخرینه علاوه اولونان (آ) ، (یا) ، (یه) حرفلری دخی اسنادی تأکید ایچوندر . (حسن افندی جالیشقاندرآ) ، (مکتبه دوام ایدیوریا) ، (سنی چوق اوزدیه) کبی .

بونلر اسنادی تأکید ایله رد انکار مقامنده قوللانلدقلری کبی (استحقار) ، (استهزا) ، (استلذاذ) ، (توبیخ) مقاملرنده دخی استعمال ایدیلیر .

§

٢٠

متممات کلام . — سوزده‌کی فائده‌یی اسناده‌کی حکمدن دها زیاده لندیرمك ایچون کلامه (صفت) ، (حال) ، (تمیز) ، (مفعول) ، (ظرف) کبی بر طاقم قیدلر علاوه اولنورکه بونلره (متممات کلام) دنیلیر .

قیدلر مه‌قدر چوق اولور ایسه خبرده‌کی فائده اوقدر زیاده اولور . مثلا (حسن افندی کاتبدر) دینلدکده بوکلامدن برفائده اکلاشیلیور ایسه‌ده (ازمیر مکتب اعدادیسنك بشنجی سنه‌ی طلبه‌سندن ازمیرلی علی افندی زاده حسن افندی‌کاتبدر) دنیلیرسه کلامده‌کی قیدلر حسیله خبرده‌کی فائده زیاده‌لشیر . یعنی کاتب حسن افندی عنعنه‌سیله اکلاشیلیر .

کلامده مسندالیه ایله مسنددن بشقه هانکی قید موجود ایسه (مناط حکم) اودر وقیدلر متعدد ایسه‌الك صکره‌کی قید

حکمك مجراسیدر . مثلا : (احمد افندی استانبوله کیتدی) جمله‌سنده (استانبول) مناط حکم و (احمد افندی آیدیندن کلوب اون بش کون ازمیرده اقامتدن سکره استانبوله کیتدی) جمله‌سنده دخی (استانبول) حکمك مجراسیدر .

صفت . ــ هیچ برشیئك قیدی اولمیوب یالکز موصوفك حال ووصفی بیلدیرر . (حسن افندی کوزل یازی یازار) کبی .

حال . ــ یافاعلك ، یاخود مفعولك هیئتی مبین اولور . برنجیه مثال : (حسن افندی کوله‌رك کلدی) ایکنجیه مثال : (حسن افندی‌یی کوله‌رك یازی‌یازیور کوردم) کبی .

بعضاً فعلك حالت صدور وتعلقی بیان ایدر . (درسه کیردم . حالبوکه طلبه تنفسده ایدی) کبی

فاعلك هیئتی مبین اولان حال اکثریا حال ترکیبی صورتنده ایراد ایدیلیر وحالك زماناً فعله مقارنتی کوسترر (حسن افندی پیاده اوله‌رق کلدی) کبی .

حال بعضاً فعل التزامینك مفرد غائبی تکرار صورتنده‌ده اولور (کوله کوله کلدی) کبی .

اکر حال صفت اولور وحال ایله ذوالحال آراسنه بیانجی برکلمه کیرمزسه تکرار اولنور (حسن افندی فرحلی فرحلی کلدی) کبی . فقط آرایه بشقه کلمه کیرسه تکرار ایدلز . (حسن افندی دون فرحلی کلدی) کبی .

حال اولان کلمه صفت اولماز و کندیسندن فعل التزامی

یاپیله مازسه مطلقاتکرار ایدیلیر . (آووج آووج صاچیور) کبی .

عربی صفت واسملر دخی تنوینلی ، تنوینسز حال اولور . (حسن افندی محزوناً کیتدی) و (نقد وبردی) کبی . فقط تنوینسز اولور ایسه اکثریا تکرار اولنور . (محزون محزون طوردیور) ، (کتابی جزء جزء اوقودی) کبی.

مفعول . ــ مفعول ایکی قسمدر . بری (مفعول صریح) دیکری (مفعول غیر صریح)در (مفعول صریح) (مفعول به) دیمکدر .

بعضاً برفعل متعدینك یالکز فاعله تعلقی قصد اولنه‌رق مفعول صریح حذف اولنور . (بیان‌ده بر بیلمین‌ده) کبی .

بعضاً بوحذف تعمیم ایچون اولور . (فلان چوق تمجید ایدیور) کبی .

مفعول صریح معرفه اولورسه فعلدن آیریله‌بیلیر . فقط نکره اولورسه آیریله‌مز . بناءً علیه (اوکتابی دون آلدم) دنیله‌بیلیرسه‌ده (بر کتاب بوکون آلدم) دنیله‌من .

مفعول غیر صریح . ــ حروف اضافینك برله مفعول واقع اولان اسمدر . (استانبولدن کلدم) ، (شوایش ایچون کیتدم) جمله‌لرنده‌کی (استانبول) و (شو ایش) کلمه‌لری کبی .

عربی اسملر بعضاً تنوینلی اوله‌رق (مفعول له) واقع اولور . (حسن افندی‌یه رغماً شوایشی یاپدم) کبی.

مفعول مطلق ـ معنای فعلی تأکید ایچون حاصل مصدر صیغه‌سنك مفعول واقع اولمسیدر و بونلره دائما ادات تنکیر داخل اولور . (براودوش اوردم) ، (برچقش چیقدم) کبی .

تمیز ـ نسبتده ابهامی رفع ایچوندر . بوده بعضاً اسنادك و بعضاً برنسبت تقییدیه‌نك قیدی اولور . برنجیه مثال : (بن آکا ثروتجه فائقم) ایکنجیه مثال : (بنم آکا ثروتجه تفوقم مسلمدر) کبی .

عربی اسم ومصدرلر تمیز واقع اولهبیلیر . (بو کتاب شو کتابه نسبةً بیوکدر) کبی .

ظرف ـ ایکی قسمدر . برنجیسی برمحلی ارائه ایدن ظرفلردرکه بونلره (ظرف مکان) وایکنجیسی برزمانی کوسترن ظرفلردرکه بونلره ده (ظرف زمان) تسمیه ایدیلیر .

ظرفلر مسند مقامنده بولنور ومسند الیه دخی معرفه اولور ایسه (موجود ، واقع ، کائن) کبی برفعل تقدیر اولنور وبرکا (ظرف مستقر) دنیلیر . (حسن افندی اوده‌در) ، یاخود (دکلدر) کبی .

اگر مسند الیه نکره اولورسه ظرف انك اوزرینه تقدیم اولنه‌رق (وار) ، یا (یوق) لفظلری مسندمقامنده کتیریلیر . (قوناقده بر آدم وار) یاخود (یوق) کبی .

لسان عثمانیده تنوینلی اولهرق قوللانیلان عربی اسم ومصدرلرك تنوینلری قالدیریلهرق برلرینه (ده) کتیریلورومعنی صحیح

اولور ایسه (ظرف) و (اولهرق) کتوریلورسه (حال) و (ایچون) کتیریلیرسه (مفعولله) و (جه) کتیریلیرسه (تمیز) اولدیغی اکلاشیلیر .

قصر ـ لغتده قیصانمق ، حبس ایتمك معنالرینه‌در . اصطلاحده برشیئی دیکر برشیئه حصر وتخصیص ایتمکدرکه بوده مسند الیه ایله مسندك ومتعلقات فعلك عبارهجه مقاملری دکیشمکدن ایلری کلیر . بویله تبدلات سبیله‌یاپیلان قصرلر وضعی دکلدر .

قصرده بر نسبت سلبیه ، برده نسبت ایجابیه واردر . مثلا : (شاعر عبدالحق حامد بکدر) دیلنجه عبدالحق حامد بکك شاعر اولمقلغی ایله برابر آندن بشقه‌سنك شاعر اولماسی کبی ایکی حکم چیقاریلورکه حکم اول قصرك نسبت ایجابیه‌سی وحکم ثانی نسبت سلبیه‌سیدر .

بعضاً بوحکملرك بریسی ضمناً ودیکری صراحةً کوستریلیر . بوقاروکی مثاله اولدیغی کبی . بعضاً ایکیسی‌ده صراحةً کوستریلور . (ادیب کامل بکدر ، بشقه‌سی دکلدر) کبی .

متعلقات فعلك مقاملری دکیشمکدن حاصل اولان قصرلرده فعله الك یقین بولونانی اوزرنده قصرك حکمی جاری اولور . مثلا (عربه ایله دون کوز تپه‌یه کیتدم) جمله‌سنده قصر (کوز تپه) ده و (کوز تپه‌یه دون عربه ایله کیتدك) جمله‌سنده (عربه ایله) ده جریان ایدر .

بعضاً قصره بالوضع دلالت ایدن ادوات قوللانیلیر . (آنجق

160

استانبوله کیدم) کبی . لسان عثمانیده قصر ایچون (آنجق ، فقط ، دکل ، بشقه ، یالکز ، همان ، مکر ، الا ، ماعدا ، بلکه) ادالری استعمال اولونور .

قصر ایکی قسمدر : بریسی صفتی موصوفه قصر ایتمکدر . (عثمانلیلر ایچنده اك کوزل ادیب کمال بکدر) کبی . دیکری موصوفی صفته قصر ایلهمکدر . (احمد مدحت افندی آنجق رومانجیدر) کبی .

کرك صفتی موصوفه ، کرك موصوفی صفته قصر اولسون ، قصر بنه ایکی قسمدر : برینه (قصر حقیقی) ، دیکرینه (قصر اضافی) تسمیه ایدیلیر .

قصر حقیقی . — یاحقیقةً ، یاخود حکماً مقصورك مقصور علیهدن غیریه تجاوز ایتمهسیدر . بوجهتله قصر حقیقی دخی ایکی قسمدر که برینه (قصر حقیقی تحقیقی) ، دیکرینه ده (قصر حقیقی ادعائی) دنیر .

قصر حقیقی تحقیقی . — مقصورك مقصور علیهدن ماعدایه حقیقةً تجاوز ایتمهسی ، یعنی قصر معاملهنك نفس الامره موافق بولونمسیدر . (ازمیرده آنجق برمکتب اعدادی واردر) کبی .

قصر حقیقی ادعائی . — مقصورك مقصور علیهدن غیریه حکماً تجاوز ایتمهسی ، یعنی مقصور علیهك افراد سائرهسنی ، یاخود برطاقم صفاتی یوق حکمنده طوتهرق کندی ، یاخود

برصفتی اوزرنده قصر معاملهسنك اجراسی جهتنه کیدلمیدر . (کاتب آنجق حسن افندیدر) ، (حسن افندی آنجق کاتبدر) کبی .

قصر اضافی . — دیکر بر شیئه نسبتله اجرا ایدیلن قصردر . بوده اوچ قسمدر : (قصر افراد) ، (قصر قلب) ، (قصر تعیین) در

قصر افراد . — برشیئك برقاچ شیده ، یاخود برقاچ شیئك برشیده اشتراکی حقنده کی اعتقادی ابطال ایچوندر . برینی هم شاعر ، هم کاتب ظن ایدنه (او کاتبدر) دیبوب آنك شاعرلکی حقنده کی اعتقادی ابطال ایلمك کبی .

قصر قلب . — مخاطبك متعقد اولدیغی شیئك عکسنی بیان ایچوندر . الده ارلان برکتابی مثلا : حکمته دائر ظن ایدن بر مخاطبه (بوکتاب بلاغت کتابیدر) ، یاخود (حکمت کتابی دکلدر) دیمك کبی .

قصر تعیین . — برشی حقنده واقع اولان تردده قارشی تعیین حقیقتله رفع اشتباه ایچوندر . مثلا : الده کی کتابك حکمتمی ، بلاغت کتابیمی اولدیغنده متردد بولونان برمخاطبه (بلاغت کتابیدر) ، یاخود (حکمت کتابی دکلدر) دیمك کبی .

§

٢٢

عطف . — یابرکلهیی دیکر برکلهیه ، یاخود برجلهیی

دیکر برجمله‌یه ربط ایتمکدر . (محمد افندی ، حسن افندی درسلرینی بلهمشلر) و (محمد افندی درسنی بلهمش ، حسن افندی‌ده یازی یازمش) کبی .

لسان عثمانیده اصل ادات عطف (ده) لفظیدر . (و) حرفنك شفاهیاتده قوللانلماسی حسبیله برطاقم ادبا یوق لسان عثمانیده حروف عاطفه‌دن عد ایتمك ایسته‌مشلر ایسه‌ده محرراتده استعمالنه شدتله لزوم اولمسنه مبنی حرف مذکوری‌ده لساننزده حروف عاطفه‌دن صایق مناسبدر .

جمله وکلمه‌لر بینلرنده جهت جامعه بولنور ایسه ، یعنی آرالرنده (تضایف) ، (تضاد) ، (تماثل) کبی علاقه‌لر وارایسه بونلرادوات عطفیه ایله یکدیکره عطف ایدیلیر واولکی جمله ویاکلمه‌یه (معطوف الیه) وصکره‌کی‌یه (معطوف) دینر .

عطف اکثریا معناً اولور . (حسن افندی کیتدی ، محمد افندی کلدی) کبی .

عطفده دقت ایدیله‌جك شی معطوف علیه ایله معطوف بینلرنده جهت جامعه اولمسنزین اجرای عطف ایتمه‌مکدر . مثلا : (کائناتی جناب حق یاراتدی) دینلوبده بوکا (سیوری سینك‌ده دون فلانجه‌یی ایصیردی) جمله‌سی عطف اولونسه جائز اولماز .

بعضاً جهت جامعه‌یله بولونسه شایان التفات اولامق حسبیله عطف ینه جائز اولماز . مثلا : علم هیئتدن بحث ایدیلیورکن

(کوناش بیوکدر) دینلسه‌ده صکره آره‌لرنده بالتسبیه تماثل علاقه‌سی اولمق جسبیله بوکا (آسیا قطعه‌سی‌ده بیوکدر) جمله‌سی عطف ایدلسه عطف صحیح اولهماز .

مساوات . ــ افاده‌یی افکار وحسیاته موافق دوشورمك ، یعنی سوز ، آکلادملق ایسته‌نیان فکره کوره آز وچوق اولامقدر . عزت ملانك :

منصوره کلوب اهالیٔ شام . والیلری ظلمن ایتمش اعلام
منصور دیمش که لطف باری . طاعون یوق آبده کزده‌باری
ایتمش بریسی خطابه آغاز . اولمش بوجواب ایله‌سخن‌ساز
بتمکسزه مرادکز اهالی . طاعون برینه کچر بو والی
طاعون‌اوله‌هم‌ده‌ظلم‌جانسوز . برقولتوغه‌صیغماز ایکی قاریوز

بیتلریله (حسن افندی اوفاق تفك آلمق ایچون چارشویه کیتدی) جمله‌سی کبی .

بعضاً برفکر ایکی طرز ایله افاده اولندیغی حالده بواسلوبك هرایکیسی‌ده مساواته ماصدق اولهبیلیر . مثلا : (فرصت هر وقت الهکچمز) جمله‌سنده مساوات اولدیغی کبی بوجمله‌نك مضمونی دیکر برصورتله بیاندن عبارت اولان ترکیبنك شو :

فرصت که هوای تیز پردر
ایرمك آکا بر دخی هنردر
فرصت دیدیکك دم‌سحردر
کویاکه صباح خوش اثردر

افسوس اولور اول نسیم نافع
برغفلت یکدم ایله ضایع
نشیده‌سی‌ده حاوی اولدیغی فکر ایله تماماً مساویدر .

§

٢٣

ایجاز . — فکردن آز افاده ایله معنای مرادی تماماً آکلاتمقدر . اصول فقهده کی (کلامك اعمالی اهمالدن اولادر) قاعده‌سی کبی که یونك حاوی اولدیغی فکر (بر کلامك برمعنایه حمل ممکن اولدقجه او کلام اهمال ' یعنی معناسز عد اولونمامایدر) صورتنده تفسیر ایدلشدر .

تنظیم قوانینده ومؤلفات علمیه وفنیه‌ده وتعقیددن بری اولمق شرطیله ایجازه رعایت لازمه‌دندر . فقط تعبیر معنای مراددن آز اولور ومعنی حقیله افاده ایدیلهمین ایسه (ایجاز مخل) ' یاخود « اخلال » دنیلیر که بودرلو ایجاز مقصدی وسوزك آهنکنی بوزاجیغندن عندالبلغا مقبول صایبلماز . « فکری درمیانه وقت بولهمدم » جلهسنده کی « درمیان » تعبیرینی قاعدةً ترکیب ایتمك لازم کلن « ایتمك » فعلنك حذف وایجازی کبی .

ایجاز ' اساساً ایکی قسمدر : برنجیسنه « ایجاز حذف » ' ایکنجیسنه « ایجاز قصر » دنیر .

ایجاز حذف . ــ قرینهٔ لفظیه ویا عقلیه‌یه مبنی اجزای کلامدن ، یاخود متممانلدن برینك حذفیدر . تعریفك :

نامه‌می نسخهٔ مجموعهٔ اسرار ازل
خامه‌می لولهٔ سرچشمهٔ فیض جاوید

بیتنده مضاف الهلرك حذفی کبی . « مقالی یاقدم » جمله‌سنده دخی مضاف حذفی اولونمشدر .

ایجاز قصر . ــ مطلقا آز سوزله چوق معنی افاده ایتمکدر . بویولله اولان فقرهلره « جوامع الکلم » دنیر . « مقتصد زوکورت اولماز » و « بارقهٔ حقیقت تصادم افکاردن چیقار » کبی .

اطناب . ــ مقصدی برفائده مقابلنده اولمق ــ معنای مرادن زیاده تعبیر ایله اکلاتمقدر . ابوالسعود مرحومك :

عالمك صف نعال اولسه مقامی غم دکل
هرنه دکلو منصب عالی که وار اجمالدهدر
دورعالم بویله‌در، شاخ اوزره کورکیم میوه‌لك
خامی بالاده ، کامله ایرمشی اسفلده در

قطعه‌سنده اولدیغی کبی .

برشیئی اولا اجمال وصورکرا تفصیل ایتمك دخی اطناب قبیلندر . « انسان فوجادقجه کندیسنده ایکی خصلت کنجایر ، یونلردن بری حرص ، دیکری طول املدر » کبی .

اکر تزاید تعبیر فائدهٔ مقابلنده دکلسه ومقه

اخلال ایتمیور ایسه « تطویل » دنیر . مثلا : « مدیر افندی مکتبدهمی ؟ » سؤاله « اوت افندم . مدیر افندی مکتبدهدر » دیمك کبی .

اکر تزاید وقع هم فائده مقابلنده دکل ، هم ده مقصدی اخلال ایدیورسه « حشو » دنیر . « ابطال حق غدر ویهودهدر » جملهسنده « یهوده » لفظنك فضله اولهرق کتیرلمسی کبی .

§

٢٤

فن ثانی . بیان

طرق افاده . — برفکری افاده ایچون الفاظ اوچ طریق ایله استعمال اولونورکه برنجیسنه « حقیقت » ، ایکنجیسنه « مجاز » واوچنجیسنه « کنایه » دنیلیر .

حقیقت . — برلفظی معنای حقیقیسی اوزره قوللانمقدر . « حسن افندی کاتبدر » جملهسنده اولدیغی کبی .

مجاز . — معنای حقیقیی ارادهیه مانع قرینهنك وجودینه مبنی الفاظك لوازم معنادن برنده استعمال ایدلمسیدر . (قشلهده مسلح ارـلانلرمز وار) جملهسنده کی کبی .

کنایه . — معنای حقیقینك ارادهسنی مانع قرینه بولونمامقله برابر برلفظی لوازم معنادن برنده استخدام ایلهمکدر . (فلانك قپوسی آچیقدر) کبی .

بیانك موضوعی . — مجاز ، تشبیه ، کنایهدر .

مجازك تقسیمی . — مجاز ایکی قسمدر : برنجیسنه (مجاز عقلی) ، ایکنجیسنهده (مجاز لغوی) ، یاخود (مجاز مطلق) تسمیه ایدیلیر .

مجاز عقلی . — اسناددهمجازدر . بوده برفعلی فاعله دکل سببنه ، یازمانه ، یاخود مکانه اسناد ایلهمکدر . سببنه اسناد : (مصری یاوز سلطان سلیم فتح ایلدی) کبی . زمانه اسناد : (بهار اونلری یتشدیردی) کبی مکانه اسناد :

نابینك : چوق نعمتك حقی واراوستکده حجاب ایت
آداب ایله باس یابکی روینه ترابك
یتی کبی .

بعضیلرنجه مجاز اولان شی دیکر بعضیلرنجه حقیقت اولهبیلیر . مثلا : « یاغمور یری احیا ابتدی » سوزی موحدینه کوره مجاز اولدیغی حالده طبیعیونه کوره حقیقتدر .

مجاز عقلیده بعضاً طرفین حقیقت اولور . « پادشاهمز برچوق مکتبلر یاپدی » کبی

بعضاً طرفین مجاز اولور . « زمانك نوجوانلغی یری احیا ایلدی » کبی .

بعضاً طرفینك بریسی حقیقت ، دیکری مجاز اولور . مستدالیهك حقیقت ومسندك مجاز اولدیغنه مثال : « موسم بهار

یری احیا ابتدی » کبی . مسندك حقیقت ومسند الیهك مجاز اولدیغنه مثال :

کوکل ای ماه مهر انکیز کچمز سندن ایسترسه
فلك هر کیجه برمه ، کوندہ بر خورشید کوسترسون

بیتی کبی .

کلامده مجاز عقلی اولوب اولمادیغی حذف کبی قرینهٔ لفظیه ومسندك مسند الیهه قیامی یاعقلاً ، یاشرعاً ، یاخود عادةً محال اولمق مثللو قرینهٔ معنویه ایله آکلاشیلیر .

§

٢٥

علاقه ـ الفاظك لوازم معنادن برنده مجازاً استعمالنه سبب اولان مناسبتدر . اکر بومناسبت مشابهتدن بشقه برعلاقه یسه « مجاز مرسل » واکرمشابهت علاقه‌سی ایسه « استعاره » تسمیه اولونور .

لسان عثمانیده الك زیاده متداول واصل اولان مجاز مرسل علاقه‌لری بروجه آتیدر :

١ ـ « کلیت جزئیت علاقه‌سی » درکه یاکل ذکر ایدیلهرك جزء مراداولنور ، یاخود جزء ذکر ایدیلوب کل اراده قلنور . ذکر کل ارادهٔ جزئه مثال :

سیر ایدك « عثمانیانك » حملهٔ شیرانه‌سن
بردن اولشدرهزاران سیف سطوت منجلی

« تاجی ـ سلیمیه‌سندن »

ذکر جزء ارادهٔ کله مثال : « طرناغمی کسدم » کبی .

٢ ـ « حالیت محلیت علاقه‌سی » درکه یا محل ذکر اولونوب حال اراده‌ایدیلیر ، یاخود حالك ذکریله محل مراد اولونور . ذکر محل ارادهٔ حال :

اوله دلبستهٔ « جام » کفام
که ایدر آدمی رسوای انام

بیتی کبی .

ذکر حال ارادهٔ محل : « غازدن چیقدیلر ، سیره کیتدیلر » کبی .

٣ ـ « سببیت مسببیت علاقه‌سی » درکه یاسبب ذکر اولونوب مسبب یاخود مسبب ذکر ایدیلوب سبب مراد قلنور . ذکر سبب ارادهٔ مسبب : « حسن افندی قلمیله کچیدور » کبی . ذکر مسبب ارادهٔ سبب : حسنی بك :

باش آچوب دیدی که « رحمت » کلیور
ابر نیسان عنایت کلیور

بیتی کبی .

٤ ـ « عمومیت خصوصیت علاقه‌سی » درکه عمومه دلالت ایدن برکلمه‌نی معنای خصوصیده ومعنای خصوصی‌یه مخصوص برکلمه‌نی معنای عمومیده استعمال ایتمکدر . اولکیسنه « ذکر عام ارادهٔ خاص » ایکنجیسنه « ذکر خاص ارادهٔ عام » دنیر . برنجی‌یه مثال : « حیوانه کزدم » کبی . ایکنجی‌یه

مثال : آدی مسلمان اما ، باشنی «سجده»یه بیله قویدیغی یوقدر» کبی .

٥ . — « آلیت علاقه‌سی » درکه برشیئ مخصوص اولان آلتی ذکر ایده‌رك اوشیئی اراده ایله‌مکدر . « السنهٔ مستعمله آراسنده‌اك تازك لسانلردن بری‌ده عثمانی‌لسانیدر» عبارهسنده‌کی « لسان » لفظلرندن « لغت » اراده اولونمشی کبی .

٦ . — « کونیت علاقه‌سی» درکه برشیئ مقدما بولوندیغی حالك اسمیله ذکر ایتمکدر . « پاشا باغچه‌سی » ، « فلان قاتل اعدام اولوندی » کبی .

٧ . — « اولیت علاقه‌سی » درکه بر شیئ استقبالاً آلاجغی نام ایله ذکر ایله‌مکدر . « آریه‌لر بیتدی » کبی .

اشبو علاقه‌لرده استعمال عمومیه وفهمی اشکال ایتمیه‌جك احواله دقت تحت اخذ اولنمشدر . مثلا : ازمیری ذکر ایدوبده کرهٔ ارضی اراده ایتمك کبی کولنج مجاز مرسللر یاپامایز .

بعضاً مجاز مرسل لفظ مرکب دخی اولور . « جمله اقرانم منقرض اولدی ، قدریمی بیلن قالمدی » کبی که سببیت علاقه‌سیله « محزونم مکدرم » معناسی قصد اولونور .

عقد صیغه‌لریله انشا مقامنده استعمال ایدیلن سائر جمل خبریه دخی بوقبیلدندر .

§

٢٦

تشبیه . — برشیئی وصفده مشترکی اولان دیکر برشیئه بکزتمکدر . تشبیه استعاره‌نك اصلیدر . ارکان تشبیه درتدر : برنجیسی « مشبه » ، ایکنجیسی « مشبه‌به » ، اوچنجیسی « وجه شبه » ، دردنجیسی « ادات تشبیه » در .

« مشبه » ایله « مشبه‌به » تشبیهك طرفینی اولدیغی کبی « وجه شبه » دخی مشبهك مشبه‌به بکزه‌دلسنه واسطه اولان امر مشترکدر .

لسان عثمانیده « کبی » ، « صانکه » ، « کویا » لفظلری آکثریتله قوللانیلان ادوات تشبیهدندر . لسانمزده ادات تشبیه هانکی کلمه‌نك نهایتنه کلیرسه اوکلمه مشبه‌بهدر . مثلا : « کیرج کبی طوپراق » دنیلنجه « کیرج » لفظی « مشبه‌به » ، « کبی » لفظی « ادات تشبیه » ، « طوپراق » لفظی « مشبه » وطوپراغك کیرجه بکزه‌دلسنه وسیله اولان امر مشترك ، یعنی « بیاضلق » دخی « وجه شبه » در .

تشبیهك شرطی . — تشبیهده ایکی طرفك ذکری شرطدر والا « استعاره » اولور . فقط بعضاً قرینه‌یه مبنی طرفلرندن بریسی حذف اولونه‌بیلیر . مثلا : « قرداشك زه‌ده‌در » سؤالنه قارشی « ارسلان کبی حدود بوینده کزبیور » دنیلمشی کبی .

تشبیهك اقسام اساسیه‌سی . — تشبیه اساساً ، یعنی ارکان

تشبیهدن برینك خذف واثباتی اعتباریله بش نوعدر : برنجیسی « تشبیه مفصل » ، ایکنجیسی « تشبیه مجمل » ، اوچنجیسی « تشبیه مرسل » ، دردنجیسی « تشبیه بلیغ » در .

تشبیه مفصل . — تشبیهده وجه شبهك ذکر ایدلمسیله اولور . « حسن افندی شجاعتده ارسلان کبیدر » کبی .

تشبیه مجمل . — وجه شبهك تشبیهده کوسترلهمسیدر . « عسکرلرمز ارسلانلاردر » کبی .

تشبیه مرسل . — ادات تشبیهك تشبیهده مذکور اولمسیدر . « حسن افندی فلاطون کبیدر » کبی .

تشبیه بلیغ . — تشبیهده ادات تشبیهك خذف ایدلمسیله در . ابن کمالك یاوز سلطان سلیم حقندکی مرثیه سندن اولان شو :

آز زمان ایچره چوق ایش ایتمشیدی
سایه سی اولمش ایدی عالمکیر
شمس عصر ایدی ، عصرده شمسك
ظلی ممدود اولور ، زمانی قصیر

قطعه سی کبی .

شو درت نوع تشبیه ایکیشر ایکیشر هر برماده ده اجتماع ایده بیلیر واوحالده برنجیسنه « تشبیه مفصل مرسل » ، ایکنجیسنه « تشبیه مفصل بلیغ » ، اوچنجیسنه « تشبیه مجمل مرسل » ، دردنجیسنه « تشبیه مجمل بلیغ » دنیلیر . بنه یوقاریده کی مثالار کبی .

بلاغتده برنجی درجه ده معتبر اولان « تشبیه مجمل بلیغ » وایکنجی درجه ده اعتبار ایدیان « تشبیه مفصل بلیغ » در .

وجه شبه اعتباریله تشبیهك تقسیمی . — وجه شبه اعتباریله تشبیه ایکی قسمدر : برنجیسنه « تشبیه عادی » ، یاخود « تشبیه قریب مبتذل » ، ایکنجیسنه « تشبیه غریب » ، یاخود « تشبیه بعید غریب » تسمیه ایدیلیر .

تشبیه عادی . — وجه شبهك ایلك نظرده خاطره کله بیله جکی تشبیهلردر . « کیرج کبی کاغد » کبی .

تشبیه غریب . — وجه شبهك تعینی اعمال فکر ونظره محتاج اولان تشبیهلردر .

کهی بر بحر ، کاهی برزمین تو ایدر پیدا
قلم ملك سخنده خسرو بحر وبر اولمشدر

بیتنده کی تشبیه کبی .

§

٢٧

تشبیهك طرفینی اعتباریله اقسامی . — تشبیه طرفینی اعتباریله درت قسمدر : برنجیسی « بسیطی بسیطه » ، ایکنجیسی « مرکبی مرکبه » ، اوچنجیسی « بسیطی مرکبه » ، دردنجیسی « مرکبی بسیطه » تشبیهدر .

بسیطی بسیطه تشبیه . — طرفین بسیط اولدیغی حالده یاهیچ بری مقید اولماز .

نظمیتك : جهان سرعتله کویا فلکدر کاسهٔ سمی
سرمینی ثوابت ، لعل زرینلر یکی آبی . بیتی کبی .

یاخود طرفیندن بری مهمل ، دیکری مقید اولور .
باقینك : رخك برك کل سیرابه بکزر . مصراعی کبی .
یاخود طرفیندن ایکیسیده مقید اولور . باقینك :

فروغ داغ عشقك سینه‌م اوزره
شعاع مهر عالمتابه بکزر . بیتی کبی .

اشبو قیدلردن مقصد تشبیهده تأثیری اولان قیدلر اولوب تشبیهده دخلی اولیان قیود معتبر دکلدر .

مرکبك مرکبه تشبیهی . — طرفینك مرکب اولمسیدر .
مثال : « دریا اوقدر لطیف وراکد ایدیکه اوزرنده اولان اوفق موجه‌لر قوبی پشیل برچنار اره قوغش وبیاض کوکرچین آلایی ظن اولونیوردی » . (کمال بك)

بسیطی مرکبه تشبیه . — طرفیندن برنجیسنك بسیط ، ایکنجیسنك‌ده مرکب اولمسیدر . نفعینك :

ماه‌نو صاغه کوروب غرهٔ شهر صوی
جامع مغفرته بر عالم والاشان . بیتی کبی .

مرکبك بسیطه تشبیهی . — طرفیندن برنجیسنك مرکب ، ایکنجیسنك‌ده بسیط اولمسیدر .

خورشید پنجهٔ سنی طاقنمش جبینه
اول زلف زردن دو کولن تارلرمیدر . بیتی کبی .

تشبیهك طرفینی متعدد اولمسی . — تشبیهك طرفینی بعضاً متعدد اولور . اکر بو وجهله طرفین متعدد اولورده مشبه ایله

مشبه‌بهلر آیری ، آیری بن یانه کلیرسه « تشبیه مفروق » دنیر .

رخی کل ، لبلری مل ، قامتی سروران اولسون
اولورسه باری دایر بویله شوخ نکته‌دان اولسون . بیتی کبی

اکر مشبهلر برطرفده ومشبه‌بهلر برطرفده بولونورسه « تشبیه ملفوف » تسمیه ایدیلیر .

برجینك ، بر دخی زلف سیه‌فامك بیایر
دل نه صبحن فرق ایدر ، بالله نه‌اقشامك بیایر . بیتی کبی

یوقاریکی مثالارده اولدیغی کبی دائما وجه شبهده اتم اولان جهت مشبه‌به قلنور . فقط بعضاً بونك عکسی اجرا ایدیلیر ، یعنی وجه شبه جهتیله مشبه اتم اولور . بوکاده « تشبیه مقلوب » دینر . « بهار صباحارنده چنستانه تماس ایدنکلن نسیم لطیف ، یاپراق تموج کیسوسندن حاصل اولان روحپرور رایحه‌لر قدر عنبر آمیز در . » عبارسنده اولدیغی کبی .

زمانمزده تشبیهك اك مقبول ومرعی اولان قسمی مشبهك متعلق اولان وقایع واشخاص واشیانك حال وشان وموقع وزمانه مناسب اولان شیلردن آلنان تشبیهلردر . مثال : « فی‌الحقیقه قریستوف قولومب سفینهٔ نوحدن طوپراق تحریسنه کیدن کوکرچین کبی شدتلی برطوفان اعتراض آره‌سندن چیقه‌رق آمریقایی کشف ایله عالم انسانیته‌ینه اوعالم ایچنده برجهان دیکر الحاق ایتمکه‌ینه اوعصر ایچنده موفق اولمش ایدی . »
« کمال بك »

168

تشبیهدن غرض ـ اکثر تصویراتده تشبیهدن غرض یامشبهك بیان امکانی ، یااظهار حال وکیفیتی ، یاخود سامعه قارشی تقدیر احوالی خصوصندن عبارتدر . یوقاریدهکی مثالارده اولدیغی کبی .

§

٢٨

استعاره ـ لغتده عاریةً برشی ایستهمك واصطلاحجه مشابهت علاقهسنه بناءً برلفظی معنای حقیقینك غیریده استعمال ایلهمکدر . بووجهله استعاره ایدن کیمسهیه « مستعیر » ومشبهبهك لفظنه « مستعار » ومعناسنه « مستعارمنه » ومشبهك معناسنه « مستعارله » دینیر . مثلا : « قشلهدهمساج برارسلان کزییور » دینلدکده بوسوزی سویلهین کیمسه « مستعیر » ، ومشبهبه اولان « ارسلان » لفظی « مستعار » وبوتك معناسی اولان « ییرتیجی حیوان » « مستعار منه » ومشبه اولان یعنی ارسلانه تشبیه ایدیلن بر عسکرك معنامی بولونان « جسور آدم » « مستعارله » اولور .

استعارهنك تقسیمی ـ استعاره ایکی قسمدر : بری « استعارهٔ مفرده » ، دیکری « استعارهٔ مرکبه » در .

استعارهٔ مفرده ـ طرفینی مرکب اولیان تشبیهدهکی استعارهدر . بودخی ایکی قسمدر : برنجیسنه « استعارهٔ مصرحه » ، ایکنجیسنه « استعارهٔ مکنیه » تسمیه ایدیلیر .

استعارهٔ مصرحه ـ مستعارمنهك لفظی ذکر اولونهرق قرینه دلالتیله مستعارله مراد ایدلمکدر . نفعینك : « التفات ایتمز کذار ایلر خرامان شیرز » مصراعی کبی . بوده ایکی قسمدر : بری « استعارهٔ مصرحهٔ اصلیه » ، دیکری « استعارهٔ مصرحهٔ تبعیه » در .

استعارهٔ اصلیه ـ مستعارمنهك مذکور اولان لفظنك اسم عام ، یاخود مصدر اولمسیلهدر . مثلا « حسن افندینك حالی درایتی سویلیور » دینیلدکده « سویلیور » فعلندن (سویلهمك) مصدری آلتهرق « دلالت ایتمك » معناسنده قوللانلمسی کبی .

استعارهٔ تبعیه ـ مستعارمنهك لفظی ذات فعل ، یافرع فعل ، یاخود حرف اولمسیلهدر . کچنکی مثالده « دلالت ایلهمك » مصدرینه تبعاً « سویلیور » فعلنك مقابلی اولان « دلالت ایدییور » فعلنك التفسی کبی .

اسم خاصلرده استعاره جریان ایتمز . مکرکه بروصف ایله اسم عام حکمنه قونسون . « نفیٔ زمان » کبی .

استعارهٔ مصرحهدیکر تقسیم ایلهده اوچ قسمدر : « مطلقه » ، « مجرده » ، « مرشحه » در

استعارهٔ مطلقه ـ مستعارلهوه مستعارمنهملایم اولهرق قرینهدن بشقه برشی ذکر اولونمامقدر . « قشلهدهکی ارسلانلر هیچ برشیدن قورقمازلر » کبی که « قشله » قرینه اولوب کرك مستعارله وکرك منهك ملایمی بوقدر .

استعارهٔ مجرده . ــ یالکز مستعارلهك ملایمی ذکر اولونمقدر . « قشلهده مسلح براوسلان کزییور » کبی که (قشله) قرینه و (مسلح) لفظیده مستعارلهك ملایمی اولهرق (تجرید) اولور .

استعارهٔ مرشحه . ــ یالکز مستعار منهك ملایمی ذکر اولونمقدر . « درین بر دکزله مباحثه ایلهدم » کبی که بوندہ « مباحثه » قرینه و « درین » لفظی مستعارمنه اولان « دکز » ك ملایمی اولهرق « ترشیح » اولور .

استعارهٔ مکنیه . ــ مستعار منهك لفظی مطوی و مستعارلهك لفظی ایله مستعار منهك لوازمندن برشی مذکور اولمقدر . فاضلك :

که هنوز غنچهٔ تشکفته ایکن
آنی دست اجل ایتدی پامال

بیتی کبی که بوندہ « اجل » هلاك ایتمکده زیانکار بر حیوانه تشبیه وبرتشبیهه مذکور حیوانك لوازمندن اولان «دست» ایله اشارت ایدلمشدر . اجلك ذهناً مذکور حیوانه تشبیهی (استعارهٔ مکنیه) واجله ست اثباتی (استعارهٔ تخییلیه) در.

استعارهٔ تخییلیه استعارهٔ مکنیه‌نك قرینه‌سی اولهرق بونلر داعًا بربرندن آیرلماز .

استعارهٔ مرکبه . ــ مرکبك مرکبه تشبیهنده تمثیل طریقیله ایدیلن استعارهدر . بونك وجه شبهیده مرکبدر . بوکا (استعارهٔ تمثیلیه) دنیر . مثلا (فهمی افندی صمان آلتندن صو یورودهییور) دینلنجه بوندن فهمی افندینك کیرلیجه برایش یاپدیغی اکلاشیلور ، یعنی (صمان آلتندن صویورو تکدن) برهیئت آلتوب (کیرلیجه برایش یاپق) هیئتنه نقل ایدلمش اولور .

استعارهٔ تمثیلیه شایع اولورسه (ضرب مثل) دنیر . (بیوك باشك آغریسی بیوك اولور) کبی .

§

٢٩

کنایه . ــ لغتده کیزلهمك ، اصطلاحده برلفظی معنای حقیقیسنك ارادهسنه برمانعه بولونمقله برابرلوازم معنادن برنده استعمال ایتمکدر . بووجهله قوللانیلان لفظه (مکنی‌به) وبونك دلالت ایلدیکی لوازم معنایه (مکنی عنه) دنیر .

مکنی‌عنه یاذات اولور ، شرایدن کنایه‌اولهرق (ام‌الخبائث) دیمك کبی . یاصفت اولور ، حماقتدن کنایهٔ (سادهدل) دیمك کبی . یانسبت اولور ، سخاوتدن کنایهٔ (قپوسی آچیقدر) دیمك کبی .

کنایه‌نك اقسامی . ــ کنایه (تعریض) ، تلویح) ، (رمز) ، (ایما) ، (اشارت) کبی اقسام متعددهیه آیریلور .

تعریض . ــ سوزی ماهرانه برصورتده معنای صریحدن صرف ایله لوازم معنایه توجیه ایتمکدر . مخاطبك حلیهٔ انسانیتدن بری اولدیغنه کنایهٔ (انسان بی نوعنه آجیر) دیمك کبی .

تلویح . ــ کنایهده معنای مرادهٔ انتقال ایچون لازم وملزوم آراسنده برچرق واطار بولونمقدر . (فلانك مطبخنده کوندہ شوقدر چوق اودون یانیور) کبی که بوندن چوق چك پیشدیکی وآندنده صاحب خانهنك چوق مسافری اولدیغی وبوندن دخی سخاوتلی ایدوکی اکلاشیلیر .

رمز . ــ معنای مراده انتقال ایچون واسطه‌نك آزاولسی وملزومك‌ده کیرلی بولونمسیدر . (صافدرون) کبی‌که بوندن (احق) معنامی رازتفکرله چیقاریلیر .

ایما . ــ لازم‌وملزوم آراسنده واسطه آز اولق وملزومده خفا دخی بولونمق ومع هذا لازمهٔ معنایه انتقال تفکره محتاج بولونمقدر . (سخاوت فلانلهدنیادن کیتدی) کبی‌که متوفانك اهل کرم وعنایتدن اولدیغی ادراك اولنیلیر .

اشارت . ــ ایما کبی‌در . شو قدرکه بونده لازمهٔ معنایه انتقال ایچون دوشونمك لازم کلز . (یاك‌دامن) کبی‌که بوندن (عفیف) معنامی‌مراد اولوندیغی‌وهلهٔ ادراك اولنیلیر .

مکنی عنه صفت ونسبتدن بشقه برشی اولورسه مکنی‌به یاخود معنای بسیطدن عبارتدر . شرابدن کنایةً (بنت العنب) دیمك کبی . یاخود مکنی‌به معانیٔ مجتمعه‌دن عبارتدر . انساندن کنایةً (طوغری بویلی ، ایکی ایاقلی ، قانلی ، جانلی) دیمك کبی .

بوایکی تقدیرده مکنی بهدن مکنی عنه انتقال دوشونمکه محتاج دکلسه (رمز ناقص) دنیر . بوقاریکی مثاللر کبی .

اکر انتقال دوشونمکه محتاج ایسه (بیلمجه) ، (معما) ، (لغز) تسمیه اولونور .

بیلمجه‌یه مثال : (قبل طوریا ایچنده کومش یوزك) کبی .

معماولغزه مثال : (نابی) اسمندن کنایه اولهرق :

یندہ یوق صیر وسکون ، سنده وفادن ذره
ایکی یوفدن نه چیقار فکر ایدهلم برکره . بیتی کبی

§

٣٠

فن ثالث . بدیع

انسان ــ حقیقی اولسون ، مجازی اولسون ــ ترتیب وترکیب ایلدیکی کلام بلیغه برطاقم‌وجوه تحسین ایله زینت ویرمك ایستر که بووجوه تحسینه (صنایع بدیعیه) دنیر .

صنایع بدیعیه‌نك تقسیمی . ــ محسنات کلام یامعنی ، یاخود لفظ جهتیله اولهجه‌نی ایچون صنایع بدیعیه ایکی قسمه تقسیم اولونمشدر . برنجیسنه (صنایع معنویه) ، ایکنجیسنه (صنایع لفظیه) دنیر .

صنایع معنویه . ــ معنایه عائد محسناتدر . انسان عنایده جاری اولان صنایع معنویه اون درت قدردر .

١ . ــ (طباق) صنعتیدرکه تضاد ویا ایجاب وسلب وامثالی احواله تقابل ایدن شیلری برآراده جمع ایتمکدر . بوکا (تضاد) ، (مطابقت) دخی دیرلر . عاکف پاشانك :

(جان بولور) طرف لسانکله حروف (هستی)
(چاك‌اولور) ناوك غمزکله سویدای (عدم) . بیتی کبی

٢ . ــ (مراعات نظیر) صنعتیدرکه بینلرنده مناسبت

اولان شیلری ومعنای مراده دیکر جهتدن دخی مناسبت معنویه‌سی بولونان الفاظی برمعناده ذکر ایتمکدر. ایکنجی‌شق‌ایله یاپیلان صنعته (ایهام تناسب) دخی دیر . یالکز مراعات نظیره مثال :

(کرداب) غمده (صرصر) آهمله (فلك) دل
البته بر (کنار) ه چیقار (روزکار) در

بیتی کبی .

ایهام تناسبه مثال : کمال بکك

سنك بار ظلم اولان تخریب (قلب عالم) ه
حشر اولور حجاج ایله بیك کبه بنیاد ایتسه ده

بیتی کبی .

٣ ـ (مشاکله) صنعتیدرکه برکره ذکر ایدیلن بر لفظی‌اولکی معنایه آز چوق‌مغایر اولهرق تکرار ذکر ایتمکدر.

عبد الحق حامد بکك :

نه ایدم بن ، نه طبیبی بر (قز)
یاکه صحراده ربیعی بر (قز) . بیتی کبی

٤ ـ (عکس) صنعتیدرکه کلامك برجزئی دیکرجزئی اوزرینه تقدیم ایتمکدر . (قومك سیدی آنلرك خادمیدر ، قومك خادمی آنلرك سیدیدر) کبی .

٥ ـ (رجوع) صنعتیدرکه بر سوزی دها یارلاق ، دها مؤثر سویلمك ایچون اولکی سوزدن رجوع ایلهمکدر .

شناسینك :

ایدر عصیانه کوکلده ندامت غلبه
نیلهیم یوز بولهم یأس ایله عفو طلبه
نه‌دیدم ! توبه‌لرا اولسون بوده‌فعل‌شردر
بنم عذرم کنهدن ایکی قات بدتردر
نور رحمت نیه کولدرمیه روی سیهم
تکرینك‌مغفرتندن‌ده بویوکمی کنهم . بیتلری کبی

§

٣١

٦ ـ (لف ونشر) صنعتیدرکه برقاچ لفظ ذکر اولوندقدن صوکرا هر برینه‌عائد دیکر الفاظ ذکر ایدیلمکدر . بوده‌ایکی‌قسمدر : برنجیسنه (لف‌ونشرمرتب) ، ایکنجیسنه (لف‌ونشر مشوش) دیر .

(لف ونشرمرتب . ـ ابتدا ذکر ایدیلن الفاظك ترتیبنه رعایتله هر برینه عائد دیکر الفاظ کتیرمکدر .

کاظم پاشانك :

مشق ایلدی (پروانه) و (شمع) و (کل) صدیرك
(یانماغی) ، (یاقلماغی) ، (یاقه ییرتماغی) بندن

بیتی کبی

لف ونشر مشوش . ـ ابتدا ذکر ایدیلن الفاظك ترتیبنه

رعایت ایمکسزین هر برینه عائد دیکر الفاظ کتیرمکدر . مثال :

فکر زلفك دلده تاب سوز عشقك سینه ده
ناردر کلخنده کویا ماردر کنجینه ده

بیتی کبی

٧ . ــ (حس تعلیل) صنعتیدرکه برشیئ غیر حقیقی ، فقط لطیف برسبب بولنقدر .

پریشان اهل عالم آه وفغان ایتدیکمدندر
پریشان اولدیغم خاقی پریشان ایتدیکمدندر بیتی کبی .

٨ . ــ (مبالغه) صنعتیدرکه برشیئ وصفده ماهیتنك یا برقاچ درجه مافوقنه چیقارمق ، یاخود مادونته ایندیرمکدر . بوده اوچ قسمدر : برنجیسنه (تبلیغ) ، ایکنجیسنه (اغراق) اوچنجیسنه (غلو) دنیر .

تبلیغ . ــ عقلاً وعادةً ممکن اولان مبالغه درکه عندالبلغا مقبولدر . ناجینك :

پرغضب یوق جواب موساده
الی تیغ حیات فرساده
پرجواب آلینجه کندندن
فارسان اولق ایستیوب رهزن
حمله کوستردیلر اوشیر نره
جمله سین پاره پاره بیقدی یره

بیتلرندهکی کبی .

اغراق . ــ عقلاً ممکن ، عادةً محال اولان مبالغه درکه عند البلغا معقول کوریلور . حقی بکك :

فتح خیبر ارلهلی ایلمه مشدر کیمسه
زور بازوایله بر بویله حصاری تسخیر . بیتی کبی

غلو . ــ عقلاً وعادةً محال اولان مبالغه درکه اکر صیغهٔ شرطیه ایله اولور ، یانشبیه طریقیله کوزل بر مضمونی محتوی بولنور ، یاخود هزل ولطیفه یه دائر سویلنور ایسه مجاز والا مردود در .

مجاز اولان غلوه مثال ــ نفیسك :

بدیسن ده کذار ایلردی غمناك اولمدن پایی
یولی دوشسه اکر یل کبی کاهی هفت دریایه

مردود اولان غلوه مثال ــ ینه نفیسك :

بنم اول ناظم اندیشه که سمسار قضا
ایده من قیمت عقددر نظمم تقدیر . بیتی کبی

§

٣٢

٩ . ــ (تشخیص وانطاق) صنعتیدرکه حقیقی وخیالی ، جسمانی وروحانی مخلوقات واشیاده لسان فرض ایدرك آنلری سویلتمکدر .

کمال بکك :

آج وطن سینه کی الهکه آج

شهداكى چيقارده اورته يه صاچ
دى كه : يارب بو حسينكدر
بو مبارك حبيب ذيشانك
شو كفنسز ياتان شهيدانك
كيمى بدرك كيمى حنينكدر
تازه لسونمى قانلى ياره لرى

يتلرندهكى كبى .

١٠ ـ (التفات) صنعتيدركه بر اسلوب اوزره ايراد كلام اولنوركن سامعك نشاطنى تازه له مك و نظر دقتى جلب ايله ايقاظ ايله مك كبى نكته ولطافتاره مبنى اسلوب آخره انتقال ايتمكدر . بوده تكلمدن غيبته ، خطابدن غيبته ، غيبتدن خطابه وبونلرك عكسنه اولور .

تكلمدن غيبته التفات : (منزه بر چوق نصيحت ايتديكم حالده ديكله مديكز . او نصايحك قيمتى صوكرا كلاشيلير) كبى .

خطابدن غيبته التفات ـ عبدالحق حامد بكك (سفيله سندن) :

انتباه ايلهده بركره دوشون !
ايكى اوچ تانيه لك ذوقك ايچون
عرض وناموسدن اولمش محروم
حشره دك آغلايه حق برمعصوم
آناسندن ، بابا سندن مهجور ،
تا ابد فقر ايله زار و رنجور

يتلرندهكى كبى .

غيبتدن خطابه التفات : (نه موخلوق بزلره كه بويله بر پادشاه جيدالخصالك انواع نعم وفيوضاتيله هرآن متنعم اولبورز ؛ علوم ومعارفك هردرلو اسباب تحصيلى آماده بولبورز . بويله پادشاه عالیجاهى همه آن تقديس ايتملى بز . ـ پادشاهم چوق يشا ـ) كبى .

١١ . ـ (تجاهل عارفانه) صنعتيدركه بيان برشيئ برنكتهٔ لطيفه يه مبنى بيلمه مزلكدن كلمكدر .

شبميدر بويا سواد آه پنهانم ميدر
شمع مجلس شعلهٔ داغ غمايانم ميدر . يتندهكى كبى

١٢ . ـ (براعت استهلال) صنعتيدركه فاتحهٔ كلامده موضوع بحثى ايما ايدن الفاظ بولوندير مقدر . (مبانى الانشا) نك ديباجه سندن مأخوذ اولان شو : (الفاظ ومبانئ صلاة وسلام اول مشيمهٔ شيمهٔ بلاغت وصدفهٔ لآلئ فصاحت اولان خاتمهٔ رسالهٔ رسالت حضرتلرينك .....) عباره كبى .

١٣ . ـ (ادب كلام) صنعتيدركه كلهٔ موضوعه سيله افاده سى قبا كورونه جك افكار وموادى برطور ادبيانه ايله ومورث حيا اولمه جق صورتده بيان ايتمكدر .

١٤ . ـ (تلميح) صنعتيدركه بر بيتده ، ياخود برفقره ده برقصيه ، ياخود برمثل مشهوره اشارت اولونمقدر . فهيمك :

بزه عرض جمال ايتمزمى بلقيس امل آخر
فهيما خانم داغ محبتله سليمانمز يتندهكى كبى .

§

٣٣

صنايع لفظيه . — لفظه عائد محسناتدر . لسانمزده جريان ايدن صنايع لفظيه طقوزدر .

١ . — (جناس) صنعتيدركه معنالرى مختلف اولديغى حالده تلفظده يكديگره بكزه‌ين الفاظ ايله تزيين كلام ايتمكدر . بونك‌ده انواع متعدده‌سى واردر .

جناس تام . — معنالرى مختلف اولان ايكى لفظك حروفده ، حركاتده ، سكناتده متفق بولونمسيدر . بو ده ايكى قسمدر : برنجيسنه (جناس تام بسيط) ، ايكنجيسنه (جناس تام مركب) دنير .

جناس تام بسيط . — معنالرى مختلف ، حروف ، حركات وسكناتى متحد بولونان الفاظك بسيط اولسيدر . نفعيتك :

مجلس ارباب دل برلحظه سنسز اولمسون
(حرمت)ك انكار ايدن عالمده (حرمت) بولمسون

بيتنده اولديغى كبى .

جناس تام مركب . — الفاظ متجانسه‌نك مركب اولسيدر .

(جاهله) (جاهل) رفعتى كلير عالمده
علم افراز معمارقدر اولان صاحب نوغ

بيتنده‌كى (جاهل) و (جاه ايله) لفظلرى . كبى

جناس محرف . — الفاظ متجانسه‌نك حروفده متحد

وحركاتده مختلف بولونمسيدر . (جاهل يامفرط ، ياخود مفرط اولور) كبى كه (مفرط) لفظلرينك اولكيسى (افراط) دن ، ايكنجيسى (تفريط) دندر .

جناس قلب . — اختلافك ترتيب حروفده اولسيدر . (روزكار ، زوركار) لفظلرى كبى .

جناس ناقص . — اختلافك عدد حروفده اولسيدر . (آسمان يايه ، همايه همايون كوكبه) مصراعنده‌كى (هما) ايله (همايون) كلمه‌لرى كبى .

جناس مضارع . — اختلافك نوع حروفده اولسيدر . (دام ، طام) كلمه‌لرى كبى .

جناس لاحق . — الفاظ متجانسه بيتنده قرب مخرج بولونمسيدر . (ستاره ، سياره) لفظلرى كبى .

جناس مصحف . — اختلافك نقطه جهتيله اولسيدر . (سوق ، شوق) لفظلرى كبى .

٢ . — (سجع) صنعتيدركه كلامك فاصله‌لرينك اتحادندن عبارتدر . بوصنعتك اسلوب بيانى تزيينده دخل كليسى واردر .

فاصله . — نثرده فقره‌لرك ، نظمده مصراعلرك صوك كلمه‌لريدر . سجع اساساً اوچ درلودر : (سجع متوازى) (سجع مطرف) ، (سجع مرصع) در .

سجع متوازى . — فاصله‌لرك هم وزناً ، هم سجعاً متحد

اولمسیدر . . قصص انبیادن مأخوذ اولان شو : (آتدن صکره ناس آ نلردن اورهدی وبنجه قوملر وصنف ، صنف انسانلر تورهدی) فقرهدهکی (اورهدی) ، (تورهدی) کلهلری کبی .

سجع مطرف . — فاصلهلرك وزناً مختلف اولمسیدر . (حسن افندی تحصیلی اکمال وبناء علیه کسب کمال ایتدی) جملهسندهکی (اکمال) و (کمال) کبی .

سجع مرصع . — فاصلهلرك ماقبلندهکی کلهلرك ایکیدن زیادهسی هم وزناً ، هم سجعاً اوته کیلره مساوی اولمقدر . کمال بکك : (بشرده دائم اولان کمالدر ، جمال متحول اولور ؛ اثرده قائم اولان مقالدر ، مال منتقل اولور .) فقرهسندهکی کبی .

نثرده سجع ، شعرده قافیه کیدر . سجعده فاصلهلرك متحد المآل اولماسی شرطدر .

٣ . — (تشدید) صنعتیدرکه فاصلهلرده سجع موجود وکافی ایکن آتدن اولکی حروف ویاالفاظدهدخی سجعی تکرار ایلهمکدر . بوکا (التزام مالایلزم) دخی دنیر . (کوپرلی زاده مرحوم ، علم وکمال ایله تزیین ذات ایدهرك عالم انسانیتده سرمنزل سعادته واصل وبوسایهده قازاندیغی اقتدار ورویت سبیله مسند جلیل صدارته نائل اولمش بروزیر حیتسیز ایدی) عبارهسنده اولدیغی کبی .

§

٣٤

٤ . — (موازنه) صنعتیدرکه بوده فواصل کلامك یالکز وزناً متساوی اولمسندن عبارتدر .

علمه جام صفا صوندیغی دم باکه فلك
برقدح صوندی کیم ویرمیه بیك درلو کسل

بیتندهکی (فلك ، کسل) لفظلری کبی .

٥ . — (توریه) صنعتیدرکه بر لفظدن برنکتهیه مبنی معنای بعیدینی مراد ایتمکدر . منسین بدیعك برقسمی بوتی صنایع معنویهدن عد ایتمکله ایسهده صنایع لفظیهدن عد ایدن جودت پاشا حضرتلری کبی اعاظم ادبا هرحالدهحقلی کورولمایدر . زیرا بوصنعت ایله مزین برسوز بشقه لسانه نقل ایدلسه صنعت ضایع اولیور .

توریهنك مثالی : میان ناز کمی مویه بکزه درسهم اکر
کروه اهل صفا اویلهدر یلی دیرلر . بیتندهکی کبی

٦ . — (ردالعجز علی الصدر) صنعتیدرکه برفقرهنك ، یاخود بر مصراعك نهایهسنی دیکر فقره ویا مصراعك ابتداسنه کتیرمکدر . (سزی پك کوردیکم کلدی . کوردیکم کلسه ایدی بورایه قدر کلیرمی ایدم ؟)

فقرهسیله شو : ای وجود کاملك اسرار حکمت مصدری
مصدر ذاتك اولان اشیا صفاتك مظهری . بیتندهکی کبی

٧ ـ (اشتقاق) صنعتیدرکه اساساً برماده‌دن آلنان برقاچ کلمه‌یی بریرده بولوندیرمقدر .

وهبی‌نك : قوش‌دیلی‌سویلیه‌رك بویله قفسلرده(شاقر)

کیم‌دیدی‌بلبلی بوباغده‌اولسون(شاقراق)، بیتنده‌کی کبی

٨ ـ (اقتباس) صنعتیدرکه آیات قرآنیه‌دن ، یا احادیث نبویه‌دن ، یاخود کلام کبارلردن عیناً ، یاخود آز بر تغییر ایله بر پارچه ویاتغییر آلوب کلامه مزج ایله زینت ویرمکدر . فضولینك : (فاتحهٔ عنوانی کریمهٔ « هوالحق‌المبین » وخاتمهٔ تاریخی « العاقبة للمتقین ») فقره‌لریله ناجی‌نك :

تازه قبل شام وسحر ایمانکی
« قل هوالرحمن آمنابه » بیتی کبی

٩ ـ (تلمیح) صنعتیدرکه عربیدن ، یاخود فارسیدن بر طاقم لطیف فقره‌لر آلهرق بونلرله کلامی زینتلندیرمکدر .

حلف معتبر آدم وحوا سن سین
« جعل‌الله فداءً لك امی وابی » بیتی کبی

یالاده بیان اولونان صنایع معنویه ولفظیه هم نثرده ، هم‌ده نظمده جاریدر . یونلردن بشقه یالکز نظمده جاری اولان اوزره دها بر طاقم صنایع واردرکه آنلرده بنه تعالی « اصول شعروانشا » نام رساله‌مزده بیان ایدیله‌جکدر .

§

٣٥

(خاتمه)

سجاوند . ـ علم قرائتده وقف ، رجوع ، انتها وسائره کبی احوالی ضمناً کوسترر بر طاقم اشارات وعلامات واردرکه قراء اسلام بونلرك هیئت‌مجموعه‌سنه (سجاوند) وادبای عثمانیه‌دن بعضیلری (اشارات ضمنیه) وبعضیلری‌ده فرانسزجه‌دن مترجم اولهرق (علامات تنقیط) نامی ویرمشلردر ، کذلك ادبامزدن بر طاقمی بونلرك آیری آیری اسملرینی لسانمزه مخصوص الفاظ ایله وبر طاقم ارباب تفرنج‌ده فرانسزجه‌لریله یاد ایده‌کلشلردر .

برشیئك براسانده اسم مخصوصی‌اولمسه آنك ایچون یایکیدن براسم وضع ایتمك ، یاخود اوشیئ هانکی لساندن آلنمش ایسه اولسانده‌کی اسمیله یاد ایلهمك علم‌الالسنه اصولندن ایسه‌ده مذکور شیئك براسانده کوزل براسمی موجود ویا الفاظ مترجمه‌سی بولنق ممکن ایکن محضا اواسمك سائقهٔ جهالته مبنی اولمسنه وبلکه مفقود حکمنه کیرمسنه مبنی اول امرده اصل اسمی ویا الفاظ مترجمه‌سنی آرامیوب‌ده آنی بشقه لسانده‌کی اسمی ایله یاد ایتمك قدر لسان بیلمهمك دیمك اولهجتندن بزعلامات مذکوره‌یی کرك مجتمعاً وکرك متفرقاً اولسون ، لسانمزده‌کی اسملریله ویا الفاظ مترجمه‌سی ایله یاد ایده‌جکز .

لسانمزده‌مستعمل‌اولان‌سجاوندلرله اسملری شوو جهله‌در :

و (كال بك مرحوم دخى دور استيلا رساله‌سنده يوبابده شويله ادارهٔ كلام ايدييور :

ــ مصرده اولان خاندان عباسى شعبه‌سنى اورته‌دن قالديروب ملوك عثمانيه‌يى خليفهٔ انام ايدن سلطان سليمدر . ــ) كبى اشبو كشيده سؤال وجواب كبى محاوراتده وسرلوحه‌لرده دخى قوللانيلور .

مثال :

ــ محاوره ــ

سؤال ــ نه اوقيورسك ؟

جواب ــ بلاغت .

س ــ نرەسنه كلديكز ؟

ج ــ حد اولسون بيتيردك .

كشيدهٔ منقط . ــ اجمال وتفصيل آراسنه قونيلور . (كله . ــ برمعنايه موضوع اولان لفظدر .) كبى .

طرناقى . ــ برسوزى ديكرلرندن آييروب مستقل ايتمك ايچون قوللانيلور . (علم بلاغتده وكاكتسز سوز سويلەمكه « فصاحت » دنير .) كبى .

معترضه . ــ عباره آراسنده مثال كبى ، بشقه‌لرينك سوزلرى كبى جمل معترضه ايچون قوللانيلير . بعضاً طرناق مقامنده دخى استعمال ايديلير . (جملهيا مبتدا ايله خبردن تركب ايدر . مثلا : (حسن افندى كاتبدر .) ديديكمزده (حسن افندى) مبتدا و (كاتبدر) خبر اولور .) كبى .

قوش اطه‌سى : فى ٢ غوز سنه ٣٠٦ انتها